

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KATONA CSABA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN



BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMXIII

TARTALOM

1. Értekezések

DIANA IEGAR: Egy román eredetű nemesi család fejlődése a 14–15. században. A Bilkeiek	121
SZASZKÓ ELEK: A Szeri Pósaíak pecséthasználata. Megjegyzések a Bár-Kalán nemzetség címeréről	135
TÖRÖK RÓBERT: Kempelen Béla a családtörténeti vállalkozó	142

2. Kisebb cikkek

MIKÓ GÁBOR: I. András király sírkövének legkorábbi említése	150
MIHALIK BÉLA VILMOS: A kanonok két leánya? Adalékok Szengyeli Ferenc családjának történetéhez	153

3. Könyvismertetés

Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948. (Frederik FEDERMAYER a kol.) (ism. CSIBA BALÁZS).	157
Leon Sokolovský: Pečate a znaky stolíc na Slovensku. (ism. PANDULA ATTILA)	158

4. Summary of Turul 2013 (ford. SZERÉNYI ILDIKÓ).....	159
---	-----

TURUL

LXXXVI. évfolyam

2013. 4. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
turul@mol.gov.hu

Olvasószerkesztők: KOLLEGA TARSOly ISTVÁN, ZSUPOS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

DRASKÓCZY ISTVÁN, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

Heliox Film Kft.

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:


Nemzeti Kulturális Alap


archívum
Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára



DIANA IEGAR

Egy román eredetű nemesi család fejlődése a 14–15. században

(A Bilkeiek)

A Magyar Királyság területein, Erdélyben és környékén élő középkori román elit helyzetének és fejlődésének kérdése a román történetírást már a romantika kora óta folyamatosan foglalkoztatja. Legyen szó meghatározott területekre vonatkozó esettanulmányokról, vagy akár tematikus megközelítésről, a dokumentumok földrajzi eloszlása miatt a kutatók olyan területekre összpontosítottak, amelyek összefüggő román lakossággal rendelkeztek, vagyis a Bánságra és Erdély déli részére (Hátszeg vidékére, Fogarasra, Hunyad környékére), valamint Máramarosra. Ezek a kutatások eltűnően levő történelmi jelenségekre világítottak rá az etnikailag vegyes területeken, ahol a román elit gyorsabban felszívódott az új társadalmi és közigazgatási struktúrákban. Éppen ez a – nemrégiben felismert – interferencia zónákra jellemző különlegesség az a téma, amellyel a történetírásnak külön is érdemes lenne foglalkoznia, akár esettanulmányokban is.

A nagyszabású dokumentumgyűjtemények mellett, amelyek kiadása a 19. században kezdődött,¹ ösztönzőleg hatott a történelmi kutatásokra azon források közlése is, amelyek különösen a románok lakta területekre vonatkoznak.²

¹ Különösen jelentősek az időrendben haladó forráskiadványok, amelyek közül néhány publikálása jelenleg is folyamatban van: Árpádkori új okmánytár. (Szerk. Wenzel Gusztáv.) I–XII. k. Pest, 1860–1874.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (Szerk. Georgius Fejér.) I–XLII. k. Buda, 1829–1844.; Hazai Okmánytár. (Szerk. Nagy Imre.) I–VIII. k. Bp., 1865–1891.; Anjou-kori oklevéltár. (Szerk. Kristó Gyula et al.) I–XV, XVII, XIX–XXIX, XXXI, XXXIV, XXXVIII. k. Bp.–Szeged, 1990–2013.; Zsigmond-kori oklevéltár. (Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint.) I–XII. k. Bp., 1951–2013. (A továbbiakban: ZsO.)

² Máramarosra vonatkozóan létfontosságú apszai Mihályi János gyűjteményének publikálása: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. (Szerk. Mihályi János.) Máramaros-sziget, 1900. – Újabban a szerző dokumentumgyűjteményének publikálását kiterjesztették a 16–18. századra is: Diplome maramureșene din secolele XVI–XVIII, provenite din colecția lui Ioan Mihályi de Apșa [Az apszai Mihályi János gyűjteményéből származó 16–18. századi máramarosi diplomák]. (Ed. Ioan Aurel Pop.) Cluj-Napoca, 2012. – Egy kizárólag a románokra vonatkozó dokumentumgyűjtemény: Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. (Curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi, ed. Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai.) Bp., 1941. (A továbbiakban: Doc. Val.) – Erdély történetének szentelték a Románia történelmére vonatkozó dokumentumgyűjtemény C sorozatát, ez a 15. kötetnél tart:

A történetírás úttörője ebből a szempontból Nicolae Densușianu,³ aki a román elit történetének korszakolását kísérelte meg, és azt 15. századi feltételezett beolvadása előtt egy, a magyar nemességtől különálló csoportnak tekintette. A 19. század végén A. D. Xenopol⁴ a román kenézeket a nemesség és parasztság közötti átmeneti osztálynak tekintette, és fejlődését egyirányúnak tartotta, ez pedig a jobbágyok közé való süllyedést jelentette. A középkori erdélyi és környékbeli román elit kialakulásának, fejlődésének és szerepének tárgyalásában az első kritikai megközelítéssel a pozitívista történetírás szolgált, ennek kronológiailag és földrajzilag nagyszabású szintézisét adja Nicolae Iorga, aki az erdélyi románok katonai szerepét és a harci érdemekkel szerzett előnyöket emelte ki.⁵ Ide sorolható még Dimitrie Onciul, akit a korábbi időszak és a román kontinuitás kérdése foglalkoztatott,⁶ és különösen Ioan Bogdan.⁷ Ez utóbbi szerkesztette az erdélyi román társadalmi elitéről szóló legteljesebb korabeli tanulmánygyűjteményt. Bogdan tetten érte a román kenézek nemesedési folyamatát I. Károly uralmával kezdődően, és azt is megállapította, hogy kenézi minőségük elvesztésével ezek elveszítik román jellegüket is, hiszen etnikailag és vallásilag is a magyar nemességbe tagozódnak be. Jogtörténeti szempontból megírt tanulmányában Dinu C. Arion a román elitet kenézekből, vajdákából és nemesekből álló egységes egészként tárgyalja, olyan egészként, amely a 15. század végén még a román szokásjog szerint élt.⁸

Egy modernebb szemléletet és a középkori román elit kutatásában nagy előrelépést jelent Radu Popa munkássága,

Documente privind Istoria României, seria C. Transilvania [Dokumentumok Románia történelmére vonatkozóan, C sorozat, Erdély].

³ N. Densușianu: Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784–1785. [Horea forradalma Erdélyben és Magyarországon 1784–1785]. București, 1884.

⁴ A. D. Xenopol: Istoria românilor din Dacia Traiană [A románok története a traianusi Dáciában]. București, 1985.⁴

⁵ Nicolae Iorga: Istoria românilor din Ardeal și Ungaria [Az erdélyi és magyarországi románok története]. I. k. București, 1915.

⁶ Dimitrie Onciul: Scrieri istorice [Történelmi írások]. II. k. București, 1968.

⁷ Ioan Bogdan: Originea voievodatului la români [A vajdaság eredete a románoknál] és *Uő*: Despre cnejii români [A román kenézekről]. In: *Uő*: Scrieri alese [Válogatott írások]. București, 1968.

⁸ Dinu C. Arion: Cnejii români [A román kenézek]. București, 1938.

amelyet Máramarosnak⁹ és Hátszegnek¹⁰ szentelt, és részletes régészeti és történelmi kutatásokra alapozott nagyszabású monográfiákban öltött testet. David Prodan szintézise szintén ezen a vonalon halad: munkája egy lenyűgöző mennyiségű forrás felhasználásával megírt integrált esettanulmány, amely a középkori román elit gazdasági-társadalmi helyzetéről ad képet a 16. század¹¹ gazdagabb forrásanyagának tükrében. Maria Holban¹² és Șerban Papacostea¹³ munkásságának középpontjában a román kenézek és vajdák helyzetében beállt 14. századi változások álltak, valamint azok a külső, vallási és társadalmi változások, amelyek a Magyar Királyság térnyerésével bekövetkeztek.

Újabbán Ioan Aurel Pop járult hozzá értékes megközelítésekkel a román elit történetének kutatásához (ő több kötetet is szentelt a románság szemszögéből megközelített társadalomtörténetnek),¹⁴ valamint Ioan Drăgan az erdélyi román nemesség történetéről írt nagyszabású szintézisével.¹⁵

A magyar történetírás is megalkotta a saját, a középkori román elitre vonatkozó tanulmányait és vizsgálatait, habár ezt szélesebb kontextusban, a középkori Magyarország nem-magyar etnikumú lakosságának társadalmi helyzetét vizsgálva tette. Sajnos, akárcsak a román történetírás esetében is, ezek közül sok tanulmány a megjelenés időpontja miatt ideológiai és nacionalista felhangot kapott (a román történetírás a 20. század elején, valamint a két világháború között, a magyar az 1940-es években), így ezek kritikai megállapításai kétségsbe vonhatók.

A románokra vonatkozó magyar történetírás említésre méltó publikációi a *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* sorozat szerkesztőinek tanulmányai, amelyek a kötetben összegyűjtött dokumentumokra támaszkodnak.¹⁶ Ugyanabból az időszakból való Makkai

László érdeklődése az erdélyi románok története, valamint a két (magyar és román) történetírás két világháború közötti viszonya iránt.¹⁷

A kommunizmus éveiben a magyar történetírás érdeklődése a középkori románok iránt érezhetően csökkent. A téma iránt újabbán érdeklődők közül talán Kristó Gyula neve méltó említésre, ő a románok középkori történetét Erdély középkori történetének tágabb perspektívájából közelítette meg.¹⁸

Ami az erdélyi vajdaság határain kívül, különösen a Magyarország keleti részén élő románok kérdését illeti, e téren kevesebb kutatás történt. Ennek oka az, hogy – különösen a közelmúlt történetírásában – a hangsúlyt a román és a magyar szakma egyaránt Erdélyre fektette és kutatási területéből kizárta annak határterületeit, mint például Bereg és Ugocsa vármegyéket. Szerencsésebb Máramaros helyzete, amelynek rekonstruálására több monográfia is kísérletet tett.¹⁹

Az általunk tárgyalt témát, a Bilkei család fejlődésének bemutatását már érintette Radu Popa is, aki a beregi Borzsava menti román kenézségeket eredetileg Máramaroshoz tartozóknak tekintette,²⁰ valamint posztumusz kiadott könyvében Alexandru Filipașcu, a Dolhai család (a Bilkeiek rokona) kapcsán.²¹

Tematikai szempontból az interferencia zónában, a többféle politikai és közigazgatási helyzetben élő román elit kutatásának szempontjából kiemelkedik Ligia Boldea tanulmánya, amely a hegy- és mezővidék találkozásánál élő bánsági román elit fejlődését mutatja be.²²

A magyar történetírás szerencsés módon egészíti ki a Bilkei családra vonatkozó információkat, egy tanulmány annak családfájával foglalkozik,²³ több munka pedig a rokon családok, a Dolhai és Ilosvai család történetét dolgozta fel.²⁴

Jelen esettanulmány a román származású Bilkei család fejlődését mutatja be a jellegzetesen 14. századi beregi kenézi státustól kezdve a teljes jogú nemességen át egészen a

⁹ *Radu Popa*: Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea [Máramaros a 14. században]. București, 1970.

¹⁰ *Radu Popa*: La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului [A román középkor kezdetei. Hátszeg]. București, 1988.

¹¹ *David Prodan*: Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea [Az erdélyi jobbágyság a 16. században]. I–II. k. București, 1968.

¹² *Maria Holban*: Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV [A román-magyar kapcsolatok 13–14. századi történetéből]. București, 1981.

¹³ *Șerban Papacostea*: Români în secolul al XIII-lea. Între Cruciată și Imperiul Mongol [A románok a 13. században. A kereszties hadjárat és a Mongol Birodalom között]. București, 1993. és *Uő*: Geneza statului în evul mediu românesc [Az állam születése a román középkorban]. București, 1999.

¹⁴ *Ioan-Aurel Pop*: Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV–XVI [Román középkori intézmények. Kenézi és nemesi (bojári) gyűlések a 14–16. században]. Cluj-Napoca, 1991.; *Uő*: Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul [A középkori Erdély története. A román nép születésétől Mihai Viteazul-ig]. Cluj-Napoca, 1997.; *Uő*: Români și maghiari în secolele IX–XIV [Románok és magyarok a 9–14. századokban]. Cluj-Napoca, 2003.; *Uő*: Din mainile valahilor schismatici. Români și puterea în Regatul Ungariei medievale, secolele XIII–XIV. [A szakadár románok kezéből. A románok és a hatalom a középkori Magyar Királyságban, 13–14. század]. București, 2011.

¹⁵ *Ioan Drăgan*: Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440–1514 [Az erdélyi román nemesség 1440–1514 között]. București, 2000.

¹⁶ A románok története: különös tekintettel az erdélyi románokra. (Szerk. Gáldi László–Makkai László.) Bp., 1941.; *Gáldi László*: Magyar–román

szellemi kapcsolatok. Bp., 1942.; *Contributi alla storia medievale dei Rumeni di Ungheria*. (Ed. Antonio Fekete-Nagy–Ladislao Gáldi–Ladislao Makkai.) Bp., 1941.

¹⁷ *Makkai László*: Az erdélyi románok középkori magyar oklevelekben. Kolozsvár, 1943.; *Uő*: Észak-Erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása. In: *Hitel – Kolozsvár 1935–1944*. (Szerk. Záhony Éva.) II. k. Bp., 1991. 236–252.; *Uő*: Magyar irodalom a román Erdélyben. Bp., 1941.; *Uő*: Román történetírás a két világháború között. Kolozsvár, 1943.

¹⁸ *Kristó Gyula*: Ardealul timpuriu 895–1324. [A korai Erdély 895–1324]. Szeged, 2004.

¹⁹ *R. Popa*: Țara Maramureșului i. m.; *Alexandru Filipașcu*: Istoria Maramureșului. București, 1940.

²⁰ *R. Popa*: Țara Maramureșului i. m. 114–118.

²¹ *Alexandru Filipașcu*: Patronime maramureșene: genealogia familiei de Dolha și Petrova: nobili maramureșeni urmași ai Dacilor Liberi [Máramarosi családnevek, a Dolhai és Petrovai családok családfája: máramarosi nemesek, a szabad dákok leszármazottai]. București, 2003.

²² *Ligia Boldea*: Nobili și cnezi bănățeni – noi reflecții asupra unor mutații sociale (1350–1450) [Bánsági nemesek és kenézek – társadalmi változások új megvilágításban]. In: *Analele Banatului, Serie nouă, Arheologie-Istorie*, 16 (2008) 138–154.

²³ *Petrovay György*: A Bilkeyek (1378–1711). *Turul*, 12 (1894) 11–20., 77–83.; *Uő*: A Bilkei Lipcsey család. *Turul*, 12 (1894) 104–119.

²⁴ *Petrovay György*: A Dolhay család eredete, leszármazása és története (1366–1708). *Turul*, 11 (1893) 71–82., 122–132., 161–176.; *Uő*: Az Ilosvai család leszármazása. *Turul*, 14 (1896) 19–27., 66–75., 97–110., 157–178.

16. század elejéig, igyekezve eközben megvizsgálni a család egyedi társadalmi magatartását is. Így a kívülről és írott források által is jobban megragadható státusz mellett megpróbáljuk megfejteni a család magáról alkotott képét, valamint azt, hogy mennyiben befolyásolta azt az ország teljes jogú nemességének körébe való felvétel.

Wolacorum nostrorum de Bilke

A Bilkei család ideális alanya egy olyan esettanulmánynak, amely a középkori román elit társadalmi helyzetét, magatartását és a 14–15. század folyamán ebben bekövetkező változásokat vizsgálja. Egyrészt a család történetére vonatkozóan viszonylag nagy mennyiségű forrás áll rendelkezésre, másrészt három vármegye, nevezetesen Bereg, Ugocsa és Máramaros találkozásánál fekvő birtokaik elhelyezkedése összetett társadalmi kapcsolatokat eredményezett. A terület ugyanis különböző társadalmi státuszú csoportok érzékeny találkozási pontja volt:²⁵ Bereg vármegye keleti fele idővel királyi birtokká vált, ahol a román kenézek és vajdák bizonyos megkövetések mellett a király közvetlen igazgatása alatt álló földeket birtokoltak. Ugocsa vármegye északkeleti felén nagy kiterjedésű nemesi birtokok terültek el.²⁶ Máramaros megyében pedig sajátos viszonyok uralkodtak: ezt a vidéket a 15. századig a különböző társadalmi státuszú román elit uralta. Ebből a szemszögből nézve nemcsak a Bilkei család helyzetében bekövetkező változások – a Magyar Királyság nemesi társadalmának teljes jogú tagjává válása – a lényegesek, hanem a különböző társadalmi magatartások, amelyeket a térség sajátosságai határoztak meg. Más szóval felvetődik a kérdés, hogy az elit részének számító középkori román családok tudtak-e alkalmazkodni a közigazgatási egységek, vármegyék megszervezéséből adódó külső kihívásokhoz, amelyek erősen befolyásolták a térség társadalmi és etnikai berendezkedését is.

Zsigmond császár, magyar király (1387–1437) uralkodásának utolsó hónapjaiban, Prágában újadományt bocsátott ki Bilkei István *lectornak* és királyi palotásnak, illetve rokonainak (*condivisionales*) az akkor Bereg megyéhez, korábban Ugocsához tartozó Rákóc, Misztice és Lukova birtokokról.²⁷ Az adománylevelé egy majdnem egy évszázados per végére tett pontot, amely a Hont-Pázmány nemzetség ugocsa ága, illetve az ebből származó Árdói és Újhelyi családok és a román eredetű Bilkei család (Bilke, Bereg megye) között zajlott, s egyben ez az első írott forrás a család teljes, nemesi jogú birtokosságára vonatkozóan is.

²⁵ Az ehhez hasonló térségek sajátosságaira Ligia Boldea is felfigyelt a Bán-ságra vonatkozó kutatásai során, ő elsősorban az itteni családok szolidaritását kutatta. *L. Boldea: Nobili și cnezi* i. m. 138–154.

²⁶ A királyok már a 13. század folyamán nagy kiterjedésű birtokokat adományoztak a megyében a Káta, a Hont-Pázmány és a Gutkeled nemzetségeknek. Mindegyik család a királyság központi területéről származott.

²⁷ 1437. okt. 19. Prága: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 44169. On-line elérése: Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL–DF 5.1) 2009.

A Bereg megyei családra vonatkozó első írott források egy évszázaddal korábbiakról valók, mint a fent említett per lezárása. 1338-ban I. Károly (1301–1342) megparancsolta az egri káptalannak, hogy határolják meg Bilkei Karácsony birtokait.²⁸ A hiteleshely válasza egy évvel későbből származik, és újabb információval is szolgál a meghatározás körülményeit illetően. Ez egyben az első utalás is arra vonatkozóan, hogy egy román család birtokáról van szó – *Karachyno Olako*²⁹ –, és az akció célja a család, a környékbeli nemesek, illetve a királyi birtok közötti határ pontos kijelölése.³⁰ A határjárást a birtok iktatása is követte, az oklevél megfogalmazása szerint az őt megillető jog alapján (*eo iure, quo ad ipsum pertinere dinoscitur, possidendam*).³¹ Fontos kiemelni, hogy első pillantásra nem teljes körű nemesi jogot jelentő tulajdonjogról van szó, ami alapján a családot behelyezték az illető birtokba. Feltételezésünket alátámasztja egy I. Lajos (1342–1382) által kibocsátott 1343. évi megerősítő oklevél,³² amelyben kiköti, hogy a birtokba iktatás ugyanolyan feltételekkel történjen, mint ahogy azt I. Károly megszabta 1338. évi oklevelében. A korábbi adománylevelé viszont nem tesz említést semmiféle kikötés vagy feltétel meglétéről. Mindezekkel együtt a Lajos-féle oklevél kiállítási módja, és (kissé) egyértelműbb megfogalmazása arra enged következtetni, hogy feltételekhez kötött birtoklásról lehetett szó, ami a kenézi jog sajátossága volt.³³

A Bilkei család 14. századi története folyamán nem szokatlan a föld ilyen formában történő birtoklása. A kezdeti időszakban a család a Borszava folyó völgyében elterülő kenézesség birtokosa volt, amely a 14. század végén több falut is magába foglalt. Ezeket rokon családok is birtokolták, ami már eleve különálló családok meglétét feltételezi.³⁴ A meglévő információk azonban csak részben támasztják alá eme feltételezést. Ami bizonyítható, az az, hogy a rájuk vonatkozó első írott források megjelenésekor birtokuk csak Bilke falura terjedt ki, és a birtoklás módja alapján a család nem emelkedett ki a többi Bereg megyei román család közül, nem volt alá- vagy fölrendeltségi viszony közöttük.³⁵ A társadalmi státuszukat illetően azonban érdemes árnyalni a képet. Mindenekelőtt megemlítenéd, hogy ebben az időszakban szinte minden esetben *románnak*³⁶ nevezik Karácsonyt és fiait, illetve Maximot, az ő rokonát (?). Eme megnevezés minden

²⁸ Doc. Val. 51.

²⁹ Doc. Val. 52.

³⁰ „ab aliorum nobilium et specialiter a vestris possessionibus in dicto comitatu Beregh existentibus undique legitime distinctam et separatam”. DL 40793. Regeszta: Doc. Val. 52.

³¹ Uo.

³² Máramarosi diplomák i. m. 19–20.

³³ Eme megkötés mibenlétére, illetve a román kenézek birtoklási módjának kötöttségére vonatkozóan ld. *I. A. Pop: Instituții* i. m. 44–46.

³⁴ A történeti szakirodalom közös származást feltételez a Bilkei, Ilosvai, Komlósi, Kisfalusi és Dolhai családok esetében, akiknek birtokai mind a Borszava folyó völgyében terültek el. *Ld. R. Popa: Țara Maramureșului* i. m. 114–116., *A. Filipașcu: Patronime* i. m. 8., *Petrovay Gy.: A Dolhay család* i. m. 71.

³⁵ A Bilkei család birtokának a meghatározásához hasonlóan 1341-ben *Makzemhaza*-t is meghatározzák, ami a román Taromir fiának, Maximnak a birtokában volt, aki az Ilosvai és Kisfalusi család őse: Doc. Val. 59., 60.

³⁶ Az dokumentumokban *Olachus/Olakis*, *Valachus/Volachus* formában jelenik meg, ami tulajdonképpen az *oláh* szó latinizált formáját takarja.

kétséget kizáróan nemcsak az etnikai eredetet meghatározó jelző volt, hanem egy megkülönböztető társadalmi státuszt is takart, ami a korszakban ismert és jól körülhatárolható állapotot jelzett, emiatt nem tartották szükségesnek az e mögött álló tartalom pontos megjelölését, az esetleges megkötések, vagy az ezzel járó gazdasági-társadalmi státusz mibenlétének magyarázását. Ez a tény szolgál magyarázatul arra, hogy kevés olyan írott forrás maradt fenn, amely pontosan körülírja a kenézi birtoklás mibenlétét, illetve a középkori román elit és a Magyar Királyság más típusú elitje közötti viszonyt. Az eddig említetteknel fontosabbnak tűnik a *vajda* megnevezés használata Bilkei Karácsony neve mellett, ami bizonyítja – egy pontosan be nem határolható időszakban – a család magasabb társadalmi státuszát a Bereg megyei románok között. A vajdai cím ilyen értelműsítését alátámasztja a szakirodalom is. Az első ilyen formában történő megnevezés 1343-ból származik, amikor Lajos király igazolja Karácsony ártatlanságát az egykori máramarosi vajda, Bogdán hűtlenségi ügyében.³⁷

A kenézi jogállással összevetve a vajdai intézmény mibenléte sokkal kevésbé kutatott terület. Ezt egyrészt az magyarázza, hogy a vajdák az írott forrásokban sokkal ritkábban fordulnak elő, másrészt pedig az intézmény földrajzilag korlátozott volta: nagyrészt a királyság északkeleti részén elterülő Máramaros vidékére volt jellemző. Más régióban is találunk pár példát, de legtovább itt maradtak fent, így egyben ez az egyetlen olyan megye, amely bővebb információval szolgálhat az intézményről.³⁸ Eredetileg egy szláv modell alapján átvett katonai tisztség lehetett, amely a románok esetében közigazgatási, jogi és adózási jogköröket foglalt magába.³⁹ Máramaros esetében legalábbis – ahol leginkább tanulmányozható ez az intézményforma – a kenézséghez képest egy magasabb rendű címről van szó: a Máramarosi vajdaság több, a térségben elterülő kenézséget is magába foglalt.⁴⁰ Bereg vármegyében az első ismert vajda éppen Bilkei Karácsony volt,⁴¹ aki az írott források alapján az 1340-es évektől kezdődően töltötte be a tisztséget.⁴² A vajdai cím jelzi a család Bereg vármegyén belüli társadalmi rangját, ami a királlyal fennálló viszonyukban nyilvánult meg leginkább.

Az 1360-as évektől kezdődően Erzsébet anyakirályné, I. Lajos édesanyja egyre aktívabban beavatkozott a Bereg és

Ugocsa megyei hatalmi viszonyokba.⁴³ Ugocsa esetében a királyné birtoklása csak Nagyszőlős esetében mutatható ki egyértelműen, Bereg esetében ugyanakkor befolyása sokkal kiterjedtebb volt, hiszen a megyén belül a nemesi birtok aránya elenyésző volt. Kijelenthető tehát, hogy ebben az időszakban Bereg megyét a királyné megyéjeként is számon tarthatjuk, az annak élén álló ispánokat pedig közvetlen alattvalóiként.⁴⁴ A megyében élő román családok számára a királynéi hatalom a kötöttségekkel bíró birtoklási forma gyakorlati érvényesülését és továbbélését jelentette. Az ő birtokaik – amelyek alig húsz évvel azelőtt szakadtak ki a királyi birtokból – most ismét ennek részeként,⁴⁵ birtokosaik pedig a királyné közvetlen alattvalóiként tűnnek fel.⁴⁶ Érdekes fejlemény, hogy éppen a királyné magatartása, illetve közvetlen beavatkozása szolgált leginkább az itteni román családok érdekeit, konzerválva ezáltal a Magyar Királyságon belül sajátos társadalmi viszonyaik fennmaradását pár évtizedre. A királyné több oklevelet is kibocsátott a románok javára (egyeseket épp itteni személyes látogatása, vagy a Beregszászra való királyi telepítések alkalmából), amelyek az itteni románok viszonyainak, kiváltságainak, de ugyanakkor meglévő kötelezettségeinek is fontos forrásai. Már a királyné által kibocsátott első oklevélből is kitétni, hogy a Bereg megyei románokra közösségként tekintettek (*communitas Wolachorum nostrorum in comitatu nostro de Beregh existentium*⁴⁷), akik igyekeztek azokat a régi jogait érvényesíteni, amelyekről a helyi hatalom megfeledkezni látszott. Kérésükre a királyné elismerte régi jogukat arra nézve, hogy szabadon, maguk közül választhatják meg vajdájukat, ami hasonló a közeli Máramarosban érvényben lévő szokásjoghoz.⁴⁸ Ugyanígy a vajda kezébe helyezte a neki alárendelt közösségre vonatkozóan az összes felelősséget és bírói hatalmat.⁴⁹ A meglévő információk alapján feltételezhetjük, hogy a Bilkei család tagjainak, illetve Karácsony fiainak fontos szerepe volt a fenti jogok királyné elé való terjesztésében, mivel ezt követően is találkozunk a királyné felé továbbított kérésekkel, amelyeket a család valamely tagja kezdeményezett. 1366-ban

³⁷ I. Bogdánról, Moldva későbbi vajdájáról van szó, illetve az ő Kölcsei Dénessel való konfliktusáról: Doc. Val. 67.

³⁸ A vajdai intézmény elemzésére tett kísérletre vonatkozóan ld. *Ligia Boldea: Aspecte instituționale în lumea medievală românească bănățeană – voievozii secolului XIV–XVI [Intézményi sajátosságok a középkorban a bánáti románok körében – a 14–15. századi vajdák]. Analele Universității „Eftimie Murgu” Reșița, Facultatea de Științe Economice și Administrative*, 1 (2005) 267–274. – A máramarosi vajdai intézmény hosszabb fennmaradására, illetve annak jellegében bekövetkezett torzulásokra a szerző is felfigyelt, és a vizsgált terület hasonló intézményével történt összehasonlítás során nyilvánvalóvá váltak a kettő közötti lényeges különbségek.

³⁹ Uo. 268.

⁴⁰ I. A. Pop: *Instituții* i. m. 31.

⁴¹ Bereg esetében vajdának nevezik még 1383-ban Dolhai Szaniszlót (Doc. Val. 262), illetve 1393-ban Makarjai Györgyöt (Doc. Val. 393).

⁴² A korábbi forrásokban nem nevezik vajdának. Megjegyezzük, hogy a kenézi intézménnyel ellentétben a vajdai cím nem öröklődő, viselője választás útján nyerte el, ld. *L. Boldea: Aspecte* i. m. 269.

⁴³ A Nagyszőlősre telepített *hospesek* 1336 előtt is a királynéi birtokhoz tartoztak, amikor is I. Károly a felesége által a város számára kibocsátott diplomára hivatkozik: DL 70622.

⁴⁴ A korszak több beregi ispánja töltött be egyben a királynéi udvarban is tisztséget: *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája*. In: *Uő.: Magyar Középkori adattár*. CD-ROM. Bp., 2001. (a továbbiakban: *Archontologia*).

⁴⁵ 1338-ban meghatározzák a Bilkei család birtokát, elkülönítendő a királyi birtoktól: Doc. Val. 52. – 1366-ban a család ugyanezen birtokai már királynéi birtokként tűnnek fel: „super factis possessionum, quasi idem a nostra tenent maestate”. Doc. Val. 186.

⁴⁶ „Communitas Wolachorum nostrorum in comitatu nostro de Beregh”. Doc. Val. 139; „Olacorum nostrorum”. Doc. Val. 156.; „Wolachorum nostrorum comitatus Beregh”. Doc. Val. 186.

⁴⁷ Doc. Val. 139.

⁴⁸ „...quos loco woyvode contra libertatem eorum inter ipsos locare est consuetus, diversas iniurias patiuntur, ideo woyvodam Wolacum, qui pro ipsis utilis et honestus videretur, de communi voluntate eis perficere admitteremus, secundum quod etiam alii Wolacy in Maramorosyo et aliis partibus regni nostri residentes huiusmodi potirentur libertate”. Uo.

⁴⁹ „...qui omnes causas inter ipsos exortas iudicare debet et fine debito terminare, omnes etiam proventus nostros et universa iura ex parte dictorum Wolachorum nobis et dicto comiti nostro provenientia idem woywoda fideliter nobis tenebitur administrare.” Uo.

Erzsébet királyné elrendeli a Bereg vármegyei *hospesek*nek és polgároknak (*cives*), hogy ne tegyenek jogi lépéseket (Ilosvai) Maxim fiai, Kelemen és János, illetve (Bilkei) Karácsony fiai, Miklós és Bálint, valamint ezek jobbágysai ellen, mivel utóbbiak csak saját uraik jelenlétében ítéltetők el. Kivételt csak a súlyos esetek képeztek, mint a rablás, lopás stb.⁵⁰ Ugyanezek a személyek és előjogaik jelennek meg azokban az oklevelekben is, amelyek a királyság udvari tisztségviselőinek (nádor, országbíró stb.) szóltak: ezekben ugyanis a királyné kikötötte, hogy az e két család birtokain élő románok ügyeiben csak az ő beregi ispánja, illetve saját vajdáik hozhatnak ítéletet.⁵¹ 1378-ban Erzsébet királyné kivette a kenézeket és románjait az országos főméltóságok joghatósága alól, a fölöttük való bíraskodás joga továbbra is a Bereg megyei ispán és saját előjárójuk kezében maradt.⁵² 1380-ban egy újabb, hasonló tartalmú oklevél a Bilkei és Ilosvai család tagjaira vonatkozóan megismétli e kitételeket.⁵³ Az utolsó, ilyen tartalmú dokumentumot már Mária királynő idejében adták ki, 1383-ban.⁵⁴

Ezen források tartalmi elemzése néhány következtetés levonását teszi lehetővé az Anjou-kor végi Bereg megyei románok társadalmi státuszára vonatkozóan. Az első megállapításunk a vajdai cím választás útján történő elnyerésére vonatkozik, amely választást a királyné helyi tisztviselői igyekeztek befolyásolni, és saját maguk javára fordítani. Ezáltal egyes beregi román családok veszélyeztetve látták saját, közösségen belül addig betöltött pozíciójukat.⁵⁵ Másodsorban megfigyelhető a vajdai cím társadalmi jelentőségének a csökkenése: míg az első oklevélben még egyértelműen a románok által, saját köreikből, szabadon választott vajda kezében volt az összes bírói hatalom, addig a későbbi dokumentumok a vajda mellett már a királyné ispánját is az ítélethozatalra jogosult személyként jelölik meg. Mindez hasonló a királyi/királynéi birtokon élő *hospesek* státuszában bekövetkező változásokhoz, amelyek során jogilag ők is közvetlenül a király/királyné helyi képviselőjének voltak alárendelve.⁵⁶ Még relevánsabb e tekintetben az 1378-as oklevél, amelyben egyenesen *officialisként* nevezték meg a románok előkelőit: ez a megjelölés a korszakban egyértelműen a királyi vagy nemesi uradalmak intézőinek a megjelölésére szolgált.

Szembeötlő a korszakban a románok státuszára vonatkozó oklevelek gyakorisága és nagy száma, ami csakis ezen intézmények működésképtelenségét sugallhatja. Ha a Bereg megyei románok tevékenységének összes aspektusára (gazdasági, társadalmi stb.) kiterjedő nagyobb számú dokumentumot veszünk vizsgálat alá, akkor megfigyelhető, hogy a gazdasági hatalomért való küzdelemben a románok egyre gyakrabban folyamodnak a királynéhoz, és érik el újabb és

újabb oklevél kibocsátását, ezzel párhuzamosan a térségben lévő más kiváltságos csoportok is folyamodtak más és más jogi fórumokhoz. Jól tükrözi ezt a jelenséget a Bilkei család története egy másik megyében, Ugocsában, ahol a román elit korábbi jelenlétéről nincs írott forrás, a királyné befolyása kisebb, és a nemesi uradalmak domináltak.

Az I. Lajos korabeli Ugocsa megye egyik legnagyobb nemesi családjának a Hont-Pázmány nemzetség és leszármazottai számítottak, akik első körben adományul kapták a viski uradalmat⁵⁷ – amely akkor még Ugocsa vármegyéhez tartozott –, majd 1300-ban csere útján az ugyanezen megyében elterülő Feketeardó, Rakasz és Nyír birtokosai lettek,⁵⁸ megszerelve ezzel a megye területének mintegy harmadát (beleszámítva Verbőcöt, Újhelyt és Fancsikát, amelyek már korábban is a tulajdonukban voltak). Az Anjou ház hatalomra kerülését megelőző zűrzavaros időszakban a nemzetség a Borsa család mellett, I. Károly ellenében lépett fel, aminek következtében hűtlenségbe estek és elkobozták összes Ugocsa megyei birtokukat.⁵⁹ Csak I. Lajos uralkodásának idején, 1351-ben sikerült elérniük, hogy visszakapják egykori birtokaik egy részét, amikor is a király Györgynek a saját és rokoni nevében benyújtott kérelme alapján visszajuttatta nekik Feketeardó és Rakasz birtokokat.⁶⁰ Ama időszakban, amikor ezek a birtokok – amelyeknek kiterjedését jól mutatja, hogy északon felnyúltak egészen Bereg vármegye határáig, keleten Máramarosig, illetve a huszti uradalomig, délen pedig a nagyszőlősi *hospesek* földjeiig⁶¹ – a királyi uradalmakhoz tartoztak, a területen jelentős változások következtek be. A terület Máramaros felé eső részét a huszti *hospesek* használták, a nagyszőlősi vendégek is kihatoltak egy jelentős részt a területből, míg a Borzsava folyó mentén Rakasz és Ardó határában Bilkei Karácsony emberei alapítottak nem kevesebb, mint hat új települést (*Chungwa, Sard, Rakouch, Misticheu, Doboth* és *Kethkapolnamezew*).⁶² A Hont-Pázmány nemzetség tagjainak nem maradt más hátra, mint hogy jogi útra terelve az ügyet, megpróbálják visszaszerezni egykori birtokaikat szomszédaitól. Az 1351-ben benyújtott panasz elsősorban a nagyszőlősi *hospesek* és a Bilkei család által vezetett Bereg megyei románok ellen irányult, azonban a Hont-Pázmány nemzetség valódi ellenfelei nem ők, hanem maga Erzsébet királyné volt. Kimutatható, hogy az egész per folyamán Erzsébet igyekezett hol nyíltan, hol burkoltan, de támogatni mind Ugocsa, mind Bereg megyei alattvalóit. A nagyszőlősi vendégek esetében a királyné emberei végig jelen voltak hol ügyvédként, hol tanúként a birtokba helyezéskor, mindig szem előtt tartva a királyné érdekeit.⁶³ A per 1365-ben a nagyszőlősiek

⁵⁰ Doc. Val. 156.

⁵¹ Uo. 186.

⁵² Uo. 240.

⁵³ Uo. 253.

⁵⁴ A Bereg megyei *hospesek*re és polgárokra vonatkozóan ld. Doc. Val. 273.

⁵⁵ Fontos megjegyezni, hogy Bilkei Karácsony fiai közül már egyiket sem neveztek vajdának, holott egyértelmű, hogy a Bereg megyei románok körében továbbra is kiváltságos státuszuknak örvendtek.

⁵⁶ *Solymosi László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp., 1998. 9.*

⁵⁷ 1271-ben: *Komáromy András: A Hunt Pázmán nemzetség ugocsai ágazata. Turul, 7 (1889) 149.*

⁵⁸ DL 38130.

⁵⁹ Az elkobzásról csak 1322-ben értesülünk, amikor a nemzetség tagjai a királyhoz fordultak birtokaik visszajuttatása érdekében, amire azonban nem került sor: DL 50719.

⁶⁰ DL 38158.

⁶¹ Az uradalom pontos határait az 1351. júl. 30-án kibocsátott oklevél részletezi: DL 70622.

⁶² Uo.

⁶³ A per lefolyására vonatkozóan bővebben ld. *Diana Iegar: Un echilibru de forțe fragil: conflicte judiciare între nobili și orășeni în secolul al XIV-lea [Az*

győzelmével fejeződött be.⁶⁴ Egy fél évszázaddal később, ezúttal az Ardói család által indított birtokvisszaszerzési per is hasonló végeredménnyel zárult.⁶⁵

Ugyanezen stratégiát – a királyné védelme alá való helyezkedést – kísérelte meg a Bilkei család is. Megítélésünk szerint azonban nagy hátrányuk származott abból, hogy más megyéből jöttek. Kérdéses ugyanis, hogy a királyné által Bereg megyei alattvalóinak adományozott kiváltság mennyiben volt használható az új területen. Nehezen hihető, hogy a Bilkei család által a királynétól kapott s Bereg megyére vonatkozó jogi autonómia érvényes volt a megyén kívüli személyekkel támadt konfliktusok esetén is, akiknek kiváltságaik közé tartozott, hogy a királyság felsőbb joghatóságaihoz fordulhattak birtokaik kapcsán támadt pereik esetén. Mindezek ellenére mindkét fél igyekezett minél hatékonyabban kihasználni a birtokában lévő előnyöket. Az első lépést az Ardói család tagjai tették meg, akik egymás után megjelentek mind a Szabolcs és Bereg,⁶⁶ mind a Szatmár és Ugocsa⁶⁷ megyei nemeseknek tartott közgyűlésen, ahol a résztvevőktől igazolást kaptak a vitatott birtokra vonatkozó jogait illetően. Az itt szerzett dokumentumok a későbbi jogi lépések jogosságának igazolásául szolgáltak a felsőbb fórumok előtt. Minekutána 1358-ban ugyanezen nemesek egy oklevéllel tiltakoztak Karácsony fiai ellen a saját tulajdonuknak tekintett birtokokra vonatkozóan, a per Bebek István országbíró elé került.⁶⁸ Ez volt az a pillanat, amikor a Bilkei család tagjai is megpróbálták megvédeni ugocsai érdekeltségeiket, és kieszközöltek egy oklevelet a királynétól, amelyben ez megtiltotta Bebeknek, hogy ítéletet hozzon az ugocsai nemesek által kezdeményezett perben.⁶⁹ A királyné azzal indokolta meg a tiltást, hogy a vitatott birtokokra ő is igényt tart, s a Bilkeiek valójában az ő nevében birtokolják azt.⁷⁰ Egy évvel később Erzsébet királyné egy hasonló tartalmú oklevelet bocsátott ki, ezúttal az ország főméltóságaihoz és Bereg megye ispánjához címezve. Ebben utasítja az érintetteket, hogy akik az Ugocsa határán fekvő birtokokat szeretnék megszerezni, azok kéréseikkel forduljanak közvetlenül hozzá, nyilvánvalóvá téve ezáltal célját, hogy a pert saját jogkörébe vonja.⁷¹

A per további lefolyása a két érintett család (Ardói és Bilkei) által eddig is használt kettősséget mutatja. Az Ardói család által, különböző jogi fórumok és hiteleshelyek előtt tett panasz- és tiltó levelek⁷² kronológiai sorát megszakítja az a még számosabb oklevél együttes, amelyet a királyné

bocsátott ki a Bereg megyei románok autonómiájára vonatkozóan.⁷³ Mindez Erzsébet 1380-ban, a nádornak és országbírónak szóló oklevelében csúcsonyodott ki, amelyben tisztázza, hogy a hozzá tartozó birtokok esetén – mint láttuk, a korábbi dokumentumban az Ugocsa megyei román falvakat is ide tartozónak tekintette – csak a királyné beregi ispánjának, illetve kisebb jogügyek esetén a románok vajdájának van joga dönteni.⁷⁴

E fejlemények láttán a királyné segítségére számító románok is ennek megfelelő magatartást tanúsítottak: a sorozatos idézések ellenére nem jelentek meg egyszer sem a bíróság előtt, úgy véelve, hogy ők mentesülnek annak joghatósága alól. Erzsébet királyné halálával a család elveszítette támaszát, így az 1389. január 13-i ítélethirdetéskor Bebek Imre az Ardóiak javára döntött. Az ítélet szerint egyrészt az Ardói nemesek visszakapták Ardó és Rakasz falvakat és elrendelték birtokba vezetésüket ezek eredeti határainak figyelembevételével,⁷⁵ másrészt a Bilkei család tagjait a sorozatos távolmaradás miatt nem kevesebb, mint 126 márka bírság megfizetésére kötelezték.⁷⁶

Ez az a pillanat, amikor Bilkei Karácsony leszármazottai taktikát változtattak a küzdelemben, és ugyanazon eszközökhöz folyamodtak, mint bármelyik megyei nemes. 1390-ben Bálint, Bilkei Karácsony fia egy panaszlevelet juttatott el Zsigmond királyhoz, amelyben megvádolta az Ardói és Újhelyi családok tagjait, hogy rátörtek Rákóc és Misztice birtokaira, és egy szerinte jogtalan bírság megfizetésére kötelezték őt.⁷⁷ Zsigmond utasította a leleszi konventet az ügy kivizsgálására, megnyitva ezáltal az újabb, mintegy harminc évig tartó pereskedést a két érintett között, amelyet ezúttal azonban már ugyanolyan eszközök felhasználásával igyekszik megvívni a két fél.

Első körben a Bilkei család rendezte földüggyel kapcsolatos konfliktusát az Ardói család másik ellenfelével, a nagyszőlősi polgárokkal: 1390-ben megegyeztek a birtokaik közös határát illetően.⁷⁸ Utoljára 1393-ben tettek kísérletet arra, hogy az új királlyal is elismertessék a korábban, Erzsébet királynétól nyert és többször is megerősített kiváltságait: Zsigmond meg is erősítette az 1383. február 20-i kiváltságlevelet.⁷⁹

A per tovább folytatódott, ezúttal az Ardói család kezdeményezésére, akik panaszt tettek a Bilkei család tagjai ellen a Szabolcs és Bereg megyei nemesek részére tartott nádori

erők törekény egyensúlya: egy nemes és városiak közötti per a 14. század-ból]. *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 15 (2011/1) 97–111.

⁶⁴ DL 38175.

⁶⁵ Nagyszőlős javára ugyancsak Mária királynő döntött: ZsO I. 1554. sz.

⁶⁶ 1351. júl. 25.; DL 38160.

⁶⁷ 1351. aug. 1.; DL 38162.

⁶⁸ DL 38161.

⁶⁹ Doc. Val. 130.

⁷⁰ „...quarundam possessionum nostrarum, quas ipsi nomine nostro et ex nostra commissione tenent et possident”. Uo.

⁷¹ Doc. Val. 138.

⁷² Mindez 1370-ben történt Opoliai László nádor előtt (Doc. Val. 179), illetve a leleszi konvent előtt 1373-ban (DL 38160). Mindehhez jön az országbíró előtt zajló, folyamatban lévő per is.

⁷³ Ld. fentebb.

⁷⁴ Doc. Val. 253.

⁷⁵ Illetve az általuk és a szomszédok által tanúsított határok alapján, mivel az eredeti, 1300-ban kibocsátott adománylevél időközben elveszett. A birtokba helyezésre 1389. jún. 20-án került sor a királyi ember és a leleszi konvent tanúbizonyosságának jelenlétében, aki – követve az országbíró határozatát – nem vette figyelembe a Bilkei család tagjainak ellentmondását: DL 38204.

⁷⁶ DL 38160.

⁷⁷ A fentebb említett 126 márkáról van szó, amelynek – a korabeli törvények értelmében – egyharmada a győztes felet illette meg, s amit az ugocsai nemesek ily módon igyekeztek behajtani.

⁷⁸ ZsO I. 1562. sz.

⁷⁹ A Mária királynő által kibocsátott oklevélről van szó (Doc. Val. 273.). Zsigmond megerősítésére vonatkozóan ld. ZsO I. 2981. sz.

gyűlésen.⁸⁰ A számukra kedvezőtlen ítéletet és a birtokba helyezést követően ugyanis a Bilkei család románjai – Hosszúmezei⁸¹ János és Bocskófalvi Mihály segítségével – a tőlük elvett földeket megtámadták és erővel visszavették,⁸² megszegve ezzel az ítéletet és az abban megszabott birtokjogot. Természetesen az újabb idézés ellenére a Bilkei család tagjai ezúttal sem jelentek meg a bíróság előtt. Az ekkor kiállított oklevélből csak annyit tudunk meg, hogy az ellenfelek újabb büntetést szabtak ki rájuk, azonban ennek nagyságáról nincs ismeretünk. Egy évvel később szerzünk tudomást arról, hogy az Ardói nemesek birtokba vezetésekor kinyilvánított ellentmondás, illetve a Bilkei nemesek bíróságtól való távolmaradása arra készítette Ilosvai Leusták nádort, hogy a legsúlyosabb büntetést szabja ki a Bilkei, Dolhai és Bocskófalvi családok érintett tagjaira: fej- és jószágvesztésre ítélte mindegyiküket.⁸³ Ez alkalommal azonban a Bilkei család tagjainak jól megalapozott indokuk volt, hogy miért nem jelentek meg a bíróság előtt. A család, illetve ennek döntéshozó férfi tagjai ugyanis Zsigmond oldalán harcoltak, az 1389 óta évenként megismétlődő törökellenes hadjáratokban.⁸⁴ E hadjáratokra – amelyek az 1396. évi nikápolyi katasztrófában csúcsosodtak ki – a bárók bandériumai mellett elsősorban a déli megyék nemeseit mozgósították, ennek ellenére szinte biztosra vehető, hogy egy csapatnyi fegyveres Máramaros megyéből is képviseltette magát a harcokban. Legalábbis az 1392. évi hadjáratban részt vettek Drág és Balk máramarosi vajdák is, fegyveres hőstetteikért ugyanis már a csatamezőn megkapták a kővári uradalmat.⁸⁵ Ha mindehhez még hozzátesszük, hogy Bilkei György és Lukács familiárisai voltak Balknak és Drágnak⁸⁶, illetve a Zsigmond által a Bilkei és Dolhai családok részére a temesvári táborban kibocsátott oklevél,⁸⁷ akkor bizonyosra vehető, hogy a család tagjai valószínűleg több alkalommal is részt vettek a déli törökellenes hadjáratokban. Ez lehet a magyarázat arra is, hogy Zsigmond – aki szokásához híven minden hadjárat után megjutalmazta az abban résztvevőket – 1394 őszén megkegyelmezett az előző évben a nádor által fejvesztésre ítélt Dolhai Szaniszlónak és Bilkei Lukácsnak.⁸⁸

Úgy tűnik, Balk és Drág familiárisaikkal szembeni gondoskodása túlmutatott azon, hogy tisztségekkel látták el őket. 1378-ban a két vajda az Ugocsa vármegyei nyalábi uradalom birtokosa lett,⁸⁹ s ezáltal magukénak nyilvánították azt az öt⁹⁰ román falut is, amelyet Bilkei Karácsony fiai alapítottak. Az

Ardói nemesek azonnal panaszt tettek, ezúttal az új ellenféllel szemben,⁹¹ azonban mindennek semmilyen fogamatja nem lett a továbbiakban.

Az Ardói nemesek részéről megismétlődő birtokba helyezési kísérletek ellenére a Bilkei nemeseknek végig sikerült megőrizniük saját, Ugocsa megyei birtokaikat, több esetben is erőszakkal akadályozták meg azok újraiktatását. 1402-ben Ugocsa vármegye hatósága egy újabb oklevelet bocsátott ki Tamás és Benedek felperesek részére, amelyben arról számoltak be, hogy ezek megjelentek az érintett birtokoknál a birtokba helyezés érdekében, de életüket csak úgy tudták megmenteni, ha elszaladtak a felfegyverzett Bilkei nemesek⁹² elől.⁹³

Az újabb konfliktust azonban érdemes több szempontból is megvizsgálni. Az oklevél kibocsátója, Csáki György – aki Marcali Miklóssal együtt töltötte be a Szatmár, Bihar és Ugocsa megyék ispáni, illetve az erdélyi vajdai címet⁹⁴ – éppen a lázadás tetőpontján állt az akkor Lengyelországban hadakozó Zsigmonddal szemben. A Magyar Királyság keleti részén, elsősorban Szatmár-Ugocsa-Bereg-Máramaros vidékén kemény harcok folytak Zsigmond ellenfelei – a térség ispánjai – és támogatói között, akik közül mindenképpen kiemelkedett és fontos szerepet vitt Zsigmond rokona, a munkácsi várnagy, Koriatovics Tódor. A hadi potenciállal rendelkező családok eme két tábor köré szerveződtek. A vizsgálódásunk középpontjában álló személyek kapcsán tudjuk, hogy Balk Csáki György⁹⁵ oldalán harcolt, azonban korábbi familiárisa, a Bilkei család, követve szomszédja, a Dolhai család példáját, a munkácsi várnagy zászlaja alá sorakozott fel és a király oldalán harcolt.⁹⁶ 1406-ban, a vizályok lecsendesedését követően Zsigmond király védelmet adott ki a Bilkei, Ilosvai és Dolhai családok férfitagjainak a lázadás során elkövetett tetteiket illetően, arra hivatkozva, hogy az ő nevében harcoltak, és megtiltja a királyság összes bíróságának, hogy pert kezdeményezzenek ellenük e cselekedetekre hivatkozva.⁹⁷

Nem meglepő, hogy a lázadó Csáki által az Ardói nemesek részére kiállított panaszlevelet nem vették figyelembe, és ezek csak 15 évvel később, 1417-ben merészkedtek újra elővenni az ügyet, amikor már az érintettek mind elhaláloztak, és egy újabb generáció vitte tovább a pert.⁹⁸ Addigra a többszöri idézések figyelmen kívül hagyása miatt a Bilkei nemesek ellen kiszabott bírságok 24 márkára emelkedtek.⁹⁹ A konfliktus 1435–1436-ban érte el a tetőpontját, amikor is, ezúttal a nemzetség Újhelyi ága Bátor István országbíró íté-

⁸⁰ DL 38209.

⁸¹ Később Dolhai.

⁸² DL 38209.

⁸³ Doc. Val. 429.

⁸⁴ Engel Pál: A török-magyar háborúk első éve. *Hadtörténeti Közlemények*, 3 (1998) 14.

⁸⁵ Az oklevelet még a hadi táborban kiállította, szerb területen: Doc. Val. 384.

⁸⁶ 1393-ban huszti várnagyok. A 14. század folyamán a vár a máramarosi vajdai/ispáni címhez tartozott. Ld. Archontológia (Várnagyok, Huszt)

⁸⁷ Doc. Val. 429., ZsO I. 3628. sz.

⁸⁸ Doc. Val. 409., 429.

⁸⁹ A DL 26566. jelzetű adománylevel minden bizonnyal egy korabeli hamisítvány. Ennek ellenére Ugocsa megye ispánjaként bizonyára megkapták *honorként* a birtokot.

⁹⁰ *Sard* falut már nem említi az oklevél: Doc. Val. 444.

⁹¹ Uo.

⁹² Ez az első alkalom, amikor a család tagjai megkapják ezt a címet, bár eddigi információink szerint nemesi jogcímen ekkor még nem rendelkeztek egyetlen birtokkal sem.

⁹³ DL 38218.

⁹⁴ Archontológia.

⁹⁵ Ioan-Radu Seica: Participarea românilor din Transilvania și Ungaria la expedițiile militare din cadrul Regatului Ungarie (sec. XIV-XVI) [Magyarországi és az erdélyi románok részvétele a Magyar Királyságon belüli hadjáratokban a 14–16. században]. Cluj-Napoca, 2008. 26.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ ZsO II/1. 4754. sz.

⁹⁸ ZsO VI. 529. sz.

⁹⁹ Uo. – Az eredeti bírság három marka volt és ez a halasztások/távolmaradások számával arányosan nőtt.

letlevele alapján megjelent a Bilkei család ugocsai birtokán és foglyul ejtette Miklós fiát, Illést, illetve elkobozta ennek minden vagyonát. Az ítélet értelmében a birtok kétharmada az országbíró, míg a fennmaradó rész Újhelyi Demetert illette meg. Az akció betetőzéseként elkobozta Illés ingóságait is, azonban ennek rokona, István ingóságai közül nem talált meg semmit.¹⁰⁰

Az egész per leírását – 1390-től kezdődően – és a véghatározatot megtaláljuk egy ugyancsak Bátor István által kibocsátott 1436. szeptember 10-i oklevélben.¹⁰¹ Ebből megtudjuk, hogy a Bilkei nemesek ezúttal sem jelentek meg egyszer sem a bíróság előtt, ezáltal ismét jelentős bírságot halmoztak fel. Ugyanezen indokból, illetve az Ardói és Újhelyi nemesek állhatatosságának köszönhetően az országbíró véleménye szerint bizonyítani tudták, hogy jogosan kéri az Ugocsa megyei birtokokat, amelyeket az meg is ítelt számukra, az alpereseket pedig fejvesztésre ítélte. Javaikat már egy évvel korábban elkobozták,¹⁰² Illést pedig ugyanakkor fogolyként tartóztatták, az ítélet értelmében azonban, a kor szokásainak megfelelően a foglyot jogosan kiszolgáltatták a felperesnek, hogy az saját belátása szerint tegyen igazságot az illetővel szemben. Élete komoly veszélyben forogván, Illés beleegyezett, hogy lemond Újhelyi Demeter javára az összes Ugocsa megyében elterülő birtokrészéről, amennyiben az lemond az ítélet végrehajtásáról.¹⁰³

Az elhúzódó per e váratlan fordulattal a végkifejlethez közeledni látszott, azonban egy évvel később, 1437. szeptember 19-én Bilkei István – akiről nincsenek korábbi információink, illetve a már említett oklevélből megtudjuk, hogy ekkor éppen királyi palotás és *lektor* tisztségeket töltötte be – elérte, hogy Zsigmond király újadomány címén az ugocsai birtokokat végleges és visszavonhatatlan adományul adja.¹⁰⁴ Ez a váratlan, a Bilkei család számára kedvező fordulat mindenképpen István császárhoz fűződő szoros személyes kapcsolatának, illetve egy másik közbenjárónak (*relator*),¹⁰⁵ Arany Istvánnak, Nógrád megye ispánjának volt köszönhető.

A Bilkei család katonai karrierje – amely Zsigmond trónra lépésétől kezdődően vált egyre szembetűnőbbé – kapcsolatba hozható a család Máramaros megyei birtokaival is, Lipcsével és Herincsével, amely kenézséget 1350 óta birtokolták.¹⁰⁶ A család máramarosi társadalmi helyzete nagyban különbözött mind a Bereg, mind az Ugocsa megyei viszonyoktól. A 14. századtól kezdődően Máramaros egy sajátos társadalmi viszonyokkal rendelkező térség, ahol a román kenézek és vajdák léte jól körülhatárolható. Egy hasonló társadalmi helyzetű, Beregben vajdai státusszal rendelkező család Máramarosba érve, ahol a társadalmi életet hasonló rangú családok határozták meg, az ottani vajdának alárendelt egyszerű kenézzé vált. Legvalószínűbb, hogy I. Lajos király, mint neki

hűséges alattvalókat helyezte a Bilkei családot a helyi kenézek fölé, betartva ezzel a térség szabályait és a hely szokásait, de egyben uralmát is kiterjesztve rá. Ez az egymásra helyezések kitűnik már az I. Lajos-féle adományleveléből is, amelyben a király meghagyta a két falu lakóinak, hogy támogassák az új feljebbvalójukat és engedelmeskedjenek neki, mint bármely kenéznek.¹⁰⁷ Azon tény, hogy ez a térség *de facto* már egy másik helyi kenéz birtokában volt, csak később, Zsigmond király uralkodása idején vált egyértelművé, amikor az egykori tulajdonos, az Úrmezei család – valószínűleg ugyancsak a király mellett szerzett hadi érdemekért cserébe – kieszközölt egy teljes körű birtoklási jogról rendelkező adománylevelet ugyanezen két településre, Lipcsére és Herincsére vonatkozóan.¹⁰⁸ A Bilkei család mulasztása ez esetben az volt, hogy eddig az időpontig nem sikerült megújítaniuk adománylevelüket az új uralkodóval, és ezáltal szabad utat engedtek a szomszédban lakó ellenfeleknek, hogy visszaköveteljék egykori jussukat. A Bilkei és Úrmezei családok birtoklási jogainak érvényesítése egy hosszas per kezdetét is jelenti, ami felszínre hozza a térségben a kenézi és nemesi birtoklási mód egymásra tevődéséből fakadó ellentmondást.

Feltételezhető, hogy a Bilkei családnak történt kenézi adományozás után eltelt ötven év alatt a két család között szorosabb kapcsolat alakult ki, s igyekeztek elkerülni, hogy perre kerüljön sor. Erre vall az a tény, hogy a Lipcse és Herincse felett teljes nemesi birtoklási joggal rendelkező család a birtok visszaszerzését követően annak egyharmadát a Bilkei kenéznek adományozta, a faluban található malom egy részének használati jogával együtt.¹⁰⁹ A Bilkei család azonban nem elégedett meg az ingyen kapott egyharmad résszel, s nem viselte el, hogy jogaiban bármilyen szinten is korlátozva legyen. 1412-ben az Úrmezei család tagjai arra panaszkodtak, hogy a Bilkeiek megtámadták és kifosztották a két falut, lakóinak 1500 forint kárt okozva, elvették az az évi termésüket, illetve megölték azokat, akik megpróbáltak ellenszegülni nekik.¹¹⁰ Ezt az esetet úgy is értelmezhetjük, hogy a Bilkeiek megpróbálták érvényesíteni kenézi jogait, az adó behajtása ugyanis ezen jog részét képezte.¹¹¹ Mindennek ellenére a leleszi konvent előtt megejtett és az oklevélben rögzített panasz automatikusan maga után vont egy hosszas pert. Fél évvel az eseményeket követően Rozgonyi Simon országbíró egy felemás ítéletet hozott, amelyben végérvényesen a Bilkei család javára ítélte meg a két falu, Lipcse és Herincse fölötti kenézi jogokat.¹¹² Azonban az oklevél helyt hagyott más értelmezéseknek is, ezáltal egyik fél sem tekinthette magát igazán vesztesnek, az 1404-es adománylevelét alapján ugyanis az Úrmezeői családnak is meghagyta a teljes nemesi birtoklási jogát

¹⁰⁰ Az Újhelyi Demeternek jutott rész részletes leírását ld. DL 38210.

¹⁰¹ DL 38210.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ DL 44169.

¹⁰⁵ Uo. – Nógrád megye ispánja Losonci István erdélyi vajda familiárisa és egyben Bálványosváralja, Hátszeg és Déva várnagya is volt.

¹⁰⁶ Doc. Val. 84.

¹⁰⁷ Uo. – Az adománylevelet a király 1365-ben megerősítette: DL 43357.

¹⁰⁸ ZsO II/1. 3130. sz.

¹⁰⁹ ZsO I/1. 3876. sz.

¹¹⁰ ZsO III. 2253. sz.

¹¹¹ Lényegesnek tűnik az oklevél azon részlete, amely azt taglalja, hogy a támadók elvitték a falu lakosságának az évi termését (valószínűleg annak egy részét: a panasztevő bizonyára túlzott). A fegyveres összeütközés az új tulajdonos embereivel történt összetűzés eredménye is lehetett.

¹¹² ZsO III. 2949. sz.

a két települést illetően.¹¹³ Az oklevél lehetőséget teremt némi pontosítás megtételére is. Ez az oklevél ugyanis azon kevesek egyike, amelyben konkrétan megfogalmazták a kenézi joggal járó kötelezettségeket is: a census fejében a két település után a Bilkei család 24 juhval tartozott a királynak, illetve egy lándzsával¹¹⁴ volt köteles részt venni a hadjáratokban. Az oklevél nem részletezi tovább e jog mibenlétét, így a kenéz jogaira, vagy a jobbágyok vele szembeni kötelezettségeire vonatkozóan nem nyerünk újabb információt, a forrás megelégszik annyival, hogy ezek a Máramarosban érvényben lévő szokás szerint történnek (*more et consuetudine prefate terre Maramorosiensis*).¹¹⁵

A máramarosi családdal való konfliktus még 1419-ben is tartott, amikor ezek vágnak vissza és gyűjtják fel a Bilkei család Lipcsében lévő házát.¹¹⁶ Ez év május 29-én Zsigmond király is végítéletet hozott a két család közötti perben. Az oklevelet érdemes részleteiben is elemezni, mivel jól rávilágít az egymásra rétegződő jogokra, amelyek a két máramarosi falu esetében előálltak, minekutána azt nemesi joggal is eladományozták. Az elemzés elsősorban az Úrmezei család érvelésére épül. Ők azzal érveltek, hogy amikor a két falu részükre új adomány címén, teljes joggal lett eladományozva, akkor az adománynak magában kellene foglalnia a birtokra vonatkozó kenézi jogokat is.¹¹⁷ Ezáltal az Úrmezei család igyekezett elkerülni a kettős tulajdonlást a birtok felett, ami egyben maga után vonta volna egyes haszonélvezetek elvesztését az ugyanazon területen lévő kenéz javára. Más térségekben lévő példák alapján feltételezhetjük, hogy a kenéznek volt joga a birtokról az adók begyűjtése, amelynek egyharmadát megtarthatta saját szükségleteire.¹¹⁸ Ugyanígy évente 2–6 napig igénybe vehette a jobbágyok munkáját, illetve a jobbágyok által megművelt birtokrész egy részének a termése is őt illette meg.¹¹⁹ Ilyen körülmények között, amikor az Úrmezei család a kenézségre vonatkozó teljes királyi jogok részükre történt eladományozására hivatkozott,¹²⁰ akkor nyilvánvalóan a kenézek királlyal szembeni kötelezettségeire – a juhadományra, illetve hadi kötelezettségekre – is utalt, ugyanakkor az ezzel járó előnyöket sem szerette volna elveszíteni. Feltételezhetjük azt is, hogy a teljes nemesi birtoklási joggal rendelkező Úrmezei család nem akarta újabb járulékokkal megterhelni a jobbágyokat, akiket már amúgy is megterhelte a kenézzel szembeni kötelezettség. Ezért arra törekedtek, hogy mindkét jog

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Uo. – Hasonló esetre, amikor a kötelezettség mennyiségét is rögzítik, csak egy viszonylag távoli vidékről, Dél-Lengyelországból ismerünk példát. Az itteni román falvak kenézei az uruk felé évente két nagy garassal tartoztak minden egyes jobbágy után, és háború esetén három lándzsával kellett részt venniük ennek csapatában. Ld. I. A. Pop: *Instituții* i. m. 45.

¹¹⁵ ZsO III. 2949. sz.

¹¹⁶ Az oklevél kibocsátását 1419–1420-ra lehet datálni: ZsO VII. 2443. sz. – Vagy a konfliktus 1419 eleji eszkalálódásáról, vagy a Zsigmond király májusi döntésére adott egyik válaszról lehet szó.

¹¹⁷ ZsO VII. 531. sz.

¹¹⁸ I. A. Pop: *Instituții* i. m. 45.

¹¹⁹ Ez a dél-lengyelországi kenézi intézményről szóló ismereteink alapján állapítható meg: Uo.

¹²⁰ ZsO III. 2949. sz.

megszerzésével egyben megszüntessék a kenézi jogból fakadó kötelezettségeket.

Zsigmond ítélete azonban más irányba vitte el a két birtok történetét. A király az I. Lajos által még 1350-ben kiadott adománylevel – amelyben örök időkre a Bilkei családnak adományozta a két faluból álló kenézséget –, illetve az 1412-ben az országbíró által kibocsátott hasonló tartalmú ítélet alapján ismét a Bilkei család javára ítélte meg a két falut, Lipcsét és Herincsét, és elrendelte birtokba helyezését is.¹²¹

Nobiles de Bilke

A Bilkei család életében – és valószínűleg szomszédai esetében is – egy magatartásbeli változás figyelhető meg, amely Zsigmond király uralkodásának idejére, a 15. század elejére tehető. A változás egy hosszú folyamat eredménye volt, amely mögött több külső és belső ok is meghúzódhatott. A külső okok között egyrészt a Zsigmond uralkodása idején az általunk tárgyalt térséget is érintő s a birtokstruktúrában végbemelő radikális változásokat említhetjük, valamint azt, hogy a király képtelen volt támogatni a helyi sajátosságok fennmaradását, másrészt a belső okok között megtalálhatjuk a család tagjainak azon törekvését, hogy a család gazdasági és társadalmi emelkedése érdekében alkalmazkodniuk kellett a kor realitásához. Lényeges adat, hogy a család társadalmi státuszát is jelző *román* megnevezés – ami állandó kísérfőjük volt az Anjou korban az Erzsébet királyné és Mária királynő által kibocsátott oklevelekben – Zsigmond hatalomra kerülését követően azonnal eltűnt. Egyetlen egyszer találkozunk még vele, 1419-ben, amikor a Bilkei család máramarosi kenézi státuszára történik utalás.¹²² Ugyanakkor a család tagjainak *nemesként* való említése korábban megjelenik, mint hogy a család bármely birtokot teljes, vagyis nemesi joggal birtokolná,¹²³ s ez a jelenség is ugyancsak Zsigmond uralkodásának idejére datálható.¹²⁴ A nemesi megnevezés egyszeri előfordulása értelmezhető a királyi kancellária hibájaként is, azonban a román jelző eltűnése mindenképpen a család addig meglévő speciális jogi státuszának a megváltozására utal.

A 15. század második fele az uniformizálódás felé tett újabb lépés időszaka a Bilkei család életében, amikor is a Magyar Királyság jogállás szerinti elitjének teljes jogú tagjává váltak. Ezt követően már nehezen találunk olyan adatokat vagy utalásokat, amelyek a család egykori státuszára vagy eredetire utalnak. Akárcsak más nemesek esetében, e családnak is az egyik legfőbb elfoglaltsága birtokaik növelése, illetve adott esetben azok megtartása volt. A 15. század második

¹²¹ ZsO VII. 531. sz.

¹²² „Volahos de Bilke”: ZsO VII. 531. sz.

¹²³ Valószínűleg az első, teljes – vagyis nemesi – joggal a családnak adományozott birtokok Rákóc, Misztice és Lukova voltak 1437-ben: DL 44169. – A bilkei birtokot illetően nem rendelkezünk hasonló információval, és hajlunk az irányba, hogy feltételezzük: nem is rendelkezett a család ilyen adománylevellel. Ellenkező esetben a család mindenképpen kérte volna a birtokra vonatkozó jogai megerősítését is.

¹²⁴ 1402: DL 38218. – 1419-ben „nemes”-ként valójában csak Bilkei György feleségét, Annát jellemezték, aki ténylegesen nemesített Úrmezei családból származott. Máramarosi diplomák i. m. 134.

felől viszonylag nagy számban fennmaradt birtokperekkel kapcsolatos iratok lehetőséget adnak a család magatartására vonatkozó egyes megállapítások megfogalmazására, ezáltal is tovább árnyalva a képet a család különböző időszakban betöltött státuszára vonatkozóan.

A birtokok körüli perlekedés e periódusban – Zsigmond uralkodása alatt és a konkrét nemesítést megelőzően – is állandó jelleggel megmaradt, Ugocsában tovább folytatódott az Ardói és Újhelyi, Máramarosban pedig az Úrmezei család ellen. 1460-ig a Bilkei család tagjai birtokaik nagyságát és státuszukat illetően egy emelkedő szakaszban voltak, igyekeztek ugyanis a konfliktusaikat békés úton rendezni. Annak ellenére, hogy első körben a Hont-Pázmány nemzetség elleni pert – ami több mint egy fél évszázadon át zajlott – megnyerték, 1439-ben a Bilkei család tagjai jobbnak látták, ha Rákóc, Lukova és Misztice birtokok negyedrészt Újhelyi Demeternak adományozzák.¹²⁵ E békés megegyezés hátterében az időközben létrejött rokoni kapcsolat állhatott, Bilkei Bálint és Újhelyi Ilona ugyanis házasságra léptek, amelyből két gyermek is született: László, akit egyetlen egyszer, 1418-ban mint örökös nélkül említenek a dokumentumok, – illetve István, akinek a család az időközben Bereg vármegyébe átkerült birtokokra vonatkozó teljes jogú adománylevél kieszközölését köszönhetette. Őt egyházi karrierje fosztotta meg az önálló család alapításától.¹²⁶ A család négy ága közül – akiknek az 1437-es királyi adománylevél szólt¹²⁷ – az egyikét, István részét jó szándékból Újhelyi Demeternak hagyták, ezáltal is elkerülve egy újabb, jogi konfliktus kibontakozását.

Első körben ugyanezt a békülékeny hangnemet üti meg a család a máramarosi Úrmezei családdal szemben is. 1449-ben Budán egyezség jött létre a két fél között, egyrészt Sándor fia, István és Bolond (*dictus Bolond*) Péter fia, István között, másrészt Péter fia, János és Úrmezei Mik fia, János között, amelynek értelmében felosztották egymás között a Máramaros megyei Lipcse és Herincse birtokokat.¹²⁸ Valószínűleg ugyanilyen értelemben akartak megegyezni a birtoklási módra vonatkozóan is, mivel Zsigmond 1419. évi határozata¹²⁹ – amely a kétféle jogot megosztotta a két család között – egyik felet sem elégtette ki.

A Zsigmond halála és Mátyás király trónra kerülése között eltelt mintegy két évtizednyi idő kedvezett a családnak, gazdasági stabilitást eredményezett a számukra. Az 1457–58. évi konfliktus idején a Bilkeiek a trónon lévő V. László pártját fogták,¹³⁰ aki katonai segítség fejében többféle előnyt biztosított az őt támogatóknak. 1457-ben három oklevelet is kibocsátottak a család számára, amelyek közül a legfontosabb a család birtokait újadomány címén megerősítő oklevél. Ezen birtokok

mindegyike – Bilke, Dubróka, Komoróc, Rákóc, Misztice és Lukova – Bereg megye területén helyezkedett el.¹³¹ Ugyanebben a hónapban a király érvénytelenítette azt az adománylevelet, amely hátrányosan érintette a család Máramarosban lévő kenézi jogait azzal, hogy Keselymező falut Simon huszti plébánosnak és testvérének adományozta, arra hivatkozva, hogy az a Bilkeiek által birtokolt kenézséghez tartozik, mivel a falu Lipcse és Herincse határában terül el.¹³² Ugyanakkor úgy tűnik, hogy az Úrmezei család nem követte a Bilkeiek politikai választását, mivel a hatalmi küzdelemben a Hunyadiak oldalára állt. Minderről azáltal szerzünk tudomást, hogy ugyanebben az évben V. László király a Bilkeiek máramarosi birtokát saját védelme alá helyezte, meghagyva a megye hatóságának, hogy védje meg azt, elsősorban az Úrmezei családdal szemben.¹³³

1458-ban Bilkei Mihály mint Bereg megyei alispán szerepel a családja tetteit elítélő egyik perben.¹³⁴ Jelenlegi információink szerint csak három hónapig, 1458 szeptembere és decembere között töltötte be ezt a tisztséget.¹³⁵ Ugyanebben az időszakban a család egy szerény kísérletet tett birtokai növelésére, 12 forintért ugyanis zálogba vette az Újhelyi családdal rokon Wedi Gergely Rákócon, Miszticén és Lukován lévő birtokrészét.¹³⁶ A zálogba vett birtokrészek vissza nem adása miatt egy kisebb per kezdődött, amely azonban 1461-re befejezettnek tűnt.¹³⁷

A Bilkei család számára az V. László királyt támogató magatartásból származó előnyök csak átmenetinek bizonyultak. 1462-ben egy, az Újhelyi családdal – már feledésbe merült – konfliktusuk újult ki, amikor is a *Bolond* Péter fiai, Miklós és István által felhalmozott bírság miatt (mindezt valószínűleg a bíróságtól való távolmaradás miatt szabták ki rájuk) Mátyás király összes birtokaik¹³⁸ elkobzása mellett döntött, míg a bírót megillető részt (a birtokok kétharmadát) anyjának, Szilágyi Erzsébetnek adományozta. Nincs azonban információnk arról, hogy ezt a bírósági végzést a gyakorlatba is átültették-e. Valószínűleg haladékot kaptak, mivel 1469-ben arról értesülünk, hogy *Bolond* Péter négy fia 400 forintért cserébe el szeretné adni máramarosi birtokrészeit a Dolhai családnak.¹³⁹ Annak ellenére, hogy a család másik ága – Iváskó leszármazottai – tiltakoztak a szándék ellen,¹⁴⁰ 1471-ben Dolhai Ambrust ellentmondás nélkül iktatták be a birtokrészekbe.¹⁴¹

¹³¹ DL 44829.

¹³² Diplomele Maramureşene i. m. 234.

¹³³ DL 44853.

¹³⁴ *Neumann Tibor*: Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526). Nyíregyháza, 2006. (a továbbiakban: Bereg) 207. sz.

¹³⁵ Bereg 17.

¹³⁶ DL 38327., DL 38337.

¹³⁷ DL 38337.

¹³⁸ A Bereg megyei Bilke, Rákóc, Misztice, Lukova, Dubróka és Komoróc egy része, illetve a Máramaros megyei Lipcse, Herincse, Berezna, Ökörmező, Vízköz (Szolyma) és Kelecsény: Diplomele Maramureşene 257. – A kutatás jelenlegi állása szerint nem világos, hogy mikor és hogyan kerültek e falvak a család birtokába. Ez az első alkalom, amikor a család birtokai között említik.

¹³⁹ Diplomele Maramureşene i. m. 278.

¹⁴⁰ DL 45333.

¹⁴¹ DL 45464.

¹²⁵ DL 38276.

¹²⁶ Ld. a Filipaşcu által készített családfát: *A. Filipaşcu*: Patronime i. m. 269. – Az István által betöltött császári lektor tisztsége ugyanis feltételezte az egyházi rendek felvételét.

¹²⁷ Bilkei István, Illés és *Magnus* Péter utódai: DL 44169.

¹²⁸ Diplomele Maramureşene i. m. 197.

¹²⁹ Amíg az Úrmezei család a teljes jogú adományba beleértette a két falura vonatkozó kenézi jogokat is, addig a Bilkei család is elégedetlen volt, mivel a Lipcsére és Herincsére vonatkozó kenézi jogokat csak az első lépésnek tekintették a nemesi jog megszerzésében.

¹³⁰ *I.-R. Seica*: i. m. 32.

1469-ben *Bolond* Péter fiai újabb segítséghez jutottak, ekkor ért véget ugyanis az Ūrmezei Jánossal folyó perük,¹⁴² amelyben a király fő- és jószágvesztésre ítélte ellenfelüket. A kor szokásához híven az ítéletet ezúttal sem ültették át a gyakorlatba, ugyanakkor ez elősegítette a két fél megegyezését: Lipcse és Herincse birtokokat ugyanúgy birtokolták tovább, Berezna, Ökörmező, Vízköz és Kelecsény birtokokat pedig felosztották egymás között. Természetesen e birtokok egy része *Bolond* Péter fiait rokoni (*condivisionales*) alapon illette meg. Ezek rövid ideig maradnak a család tulajdonában, hiszen az adós családtagok igyekeztek ezeket is eladni. Ugyanezen év folyamán a család több tagja – akik feltehetően folytatni szerették volna a pert – tiltakoztak az ellen, hogy rokonaik eladják a máramarosi birtokrészeket.¹⁴³

A gazdasági hanyatlás a család más tagjainál is megfigyelhető, és *Bilkei Iváskó* fia, *András* esetében a legszembetűnőbb, akinek életében egy elhúzódó per kezdődött, ezúttal a *Mátyfalvi* családdal. 1465-ben *Katalin*, *Mátyfalvi Pál* özvegye a saját és a fia, *György*, illetve a lányai, *Krisztina* és *Anna* nevében kijelentette, hogy szeretné, ha részére iktatná *Bilkei Iváskó* birtokrészeit (*Lukova*, *Bilke*, *Misztice* és *Dubrówka* birtokokat), amelyeket tulajdonosuk zálogba bocsátott neki.¹⁴⁴ A birtokba helyezésnek azonban *Iváskó* fia, *András* ellentmondott, akit emiatt megidéztek a bíróság elé.¹⁴⁵ Csak 1477-ben sejlik fel előttünk a per összes részlete. *Katalin* – *Mátyfalvi György* anyja – férje, *Bilkei Iváskó* halála után újrահázasodott. Első férjétől megkapta e birtokrészeket, egyrészt mint hitbér, másrészt mint zálog, egy bizonyos összeg fejében.¹⁴⁶ A konfliktus valószínűleg abból eredt, hogy nem volt pontosan elhatárolva a birtok azon része, amelyet hitbér gyanánt, illetve amelyet zálogba kapott. Mivel nem szeretne volna, hogy a család birtokai idegen kézbe kerüljenek, 1470-ben – valószínűleg időközben jobb anyagi helyzetbe kerülve – *Bilkei Iváskó János* visszatért a korábbi ügylethez, s 200 forintért igyekezett visszaváltani a birtokrészeket.¹⁴⁷ Mivel a két fél nem tudott egyezsége jutni, 1474-ben *Bilkei Iváskó* fia, *András* a bíróság, pontosabban *Miklós* milkói püspök és esztergomi vikárius elé idéztette *Mátyfalvi Györgyöt*, hogy az esküt tegyen ott.¹⁴⁸ Annak ellenére, hogy ő volt a perbehívó, a kijelölt időpontban *Bilkei András* nem jelent meg a milkói püspök előtt. Így 1475-ben az egyházi bíróság *Györgyöt* nyilvánította ki győztesnek, *Andrást* pedig hét forint erejéig a perköltségek megfizetésére kötelezte.¹⁴⁹ *Bilkei András* ezt követően igyekezett kimagyarázni távollétét, azzal indokolva azt, hogy az általa megbízott *Palkó Péter* ügyvédet *Esztergom* felé menet meggyilkolták, s ezért kérte a per újrafelvételét.¹⁵⁰ E védekezést

¹⁴² Nem ismerjük az ítélet pontos részleteit. Az információ ugyanis csak egy későbbi oklevélben maradt fenn, amely a két fél közötti megállapodás részleteit taglalja, s ebben csak mellékesen említik a *Jánost* sújtó fővesztést: DL 67034.

¹⁴³ *Diplomele Maramureşene* i. m. 287.

¹⁴⁴ DL 38344.

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ Bereg 220. sz.

¹⁴⁷ DL 86700.

¹⁴⁸ Valószínűleg a vitatott birtokok hovatartozását illetően: DL 38380.

¹⁴⁹ DL 38381.

¹⁵⁰ DL 38382.

azonban nem fogadta el a milkói püspök, úgy érvelve, hogy csak igyekszik kibújni a bírság megfizetése alól, ezért kiközösítette mind *Andrást*, mind azokat a hozzátartozóit, akik igyekeztek bizonyítani állítását.¹⁵¹

Ezt követően *András* apja, *Iváskó* igyekezett békés úton megoldani a helyzetet, 1475-ben fogott bírák előtt biztosította *Mátyfalvi Györgyöt*, hogy elfogadja a birtokok felosztását – amiről valószínűleg ezt megelőzően állapodtak meg –, s megesküdött, hogy megtartja az egyezséget, különben 100 forintot köteles fizetni.¹⁵² Az egyezés azonban nem volt hosszú életű, 1477-ben ugyanis a *Mátyfalviak* saját birtokrészüknek a *Bilkeiek* által való elfoglalására panaszkodtak.¹⁵³ A Bereg megyei hatóság által lefolytatott vizsgálatból az is kiderült, hogy a hatalmaskodás előtt *András* meg akarta venni *Györgyöt* a birtokrészt, azonban *György* nem volt hajlandó eladni azt.¹⁵⁴ A per ezt követően *Mátyás* király elé került, aki *Mátyfalvi György* vallomása alapján több ízben is megidézttette *Bilkei András*t és feleségét, *Annát*, egyrészt a birtokrész elfoglalása, másrészt az azon elkövetett bűncselekmények miatt.¹⁵⁵

1479. december 4-én *Mátyás* király elrendelte a bíróságtól való távolmaradás következtében kiszabott büntetés behajtását, amely ekkorra már elérte a két nehéz marka vagy 72 forint összeget. A bírságot a család ingó- és ingatlanvagyonából kellett behajtani, az utóbbihoz csak akkor kellett folyamodni, ha az előbbieket nem fedezték ezt az összeget.¹⁵⁶ Pár nappal később a király a *Bilkei András*tól behajtandó bírság kétharmadát *Zoárdfi Balázsnak*, *Mátyfalvi Zoárdfi György* rokonának adományozta.¹⁵⁷

A vizsálya a pert vivő felperes, *Mátyfalvi György* halálát követően, valamikor 1493 körül simulhatott el. Özvegyének panasza szerint *Bilkei András* nem tartotta be az ítélet alapján elvégzett iktatást, és 1490-ben visszafoglalta a *Mátyás* király ítélete által neki megítélt birtokrészt.¹⁵⁸ Ezt követően nincsenek újabb információink a per további lefolyását illetően, ezért feltételezhető, hogy az érintett felek egyezsége jutottak, mivel 1502-ben *György* fia, *Mátyfalvi Ferenc* kinyilvánította szándékát, hogy szeretné pénzért visszavásárolni az *Annának*, *Bilkei Iváskó* feleségének járó leánynegyedet.¹⁵⁹

Következtetések

Mint a fenti elemzésből is kitűnt – főleg a 14. század végére és a 15. század elejére vonatkozóan –, a *Bilkei* család társadalmi magatartása megyéről megyére változott az éppen betöltött státuszának vagy a hely szokásainak megfelelően. Beregben a család egy szűk, de egységes csoport elitjének számított,

¹⁵¹ *Bilkei András*, *Dubrókai Mihály* és nővérei, *Ilona* és *Margit*: DL 38385.

¹⁵² DL 38383.

¹⁵³ DL 38392.

¹⁵⁴ Bereg 221. sz.

¹⁵⁵ DL 38296., Bereg 223. sz., DL 38408., DL 38414., DL 38415.

¹⁵⁶ DL 38411. – A szentjobbi konvent jelentése az utasítás végrehajtásáról 1479. jan. 25-én kelt: DL 38418.

¹⁵⁷ DL 38417.

¹⁵⁸ DL 38429.

¹⁵⁹ DL 38439.

birtokai a királyi birtokon terültek el, és bizonyos kötelezettségeikért cserébe számíthatott a király/királyné támogatására. A család Ugocsában történő megjelenésével a helyzet megváltozott. Azon társadalmi magatartásuk, amely működött Beregben, Ugocsában nem volt érvényes a megyei nemesekkel szembeni perekben, ahol a közigazgatási és bírósági struktúrák a helyi elit tudatába már jól beépültek. Az ugocsai nemesek ugyanis nem ismerték el és nem tartották be a szomszéd megyék, Bereg és Máramaros román lakosságának sajátos jogszokásait, és saját törvényeik és szokásaik szerint cselekedtek. Máramarosban a Bilkeiek a király döntése nyomán jelentek meg mint kenézek, ahol hasonló struktúrát találtak, mint Beregben, itt azonban a családok folyamatos küzdelemben álltak egymással saját státuszuk megtartása érdekében. Első körben a család látszólag győzedelmeskedett, azonban a régi tulajdonos is hamar alkalmazkodott a kívülről érkező körülményekhez, és a család nagy ellenfelévé vált. Mindezek hatására az itteni sajátos viszonyok és szokásjogok tovább fennmaradtak, mint Bereg megye esetében.

Véleményünk szerint a Bilkei család magatartásának egyik legerősebb jellemzője az alkalmazkodó képesség, amely a beregi és ugocsai magatartásuk összehasonlításakor domborodik ki legszembetűnőbben. A család egy fél évszázadon át hű maradt a Beregben „tanultakhoz”, és kitarat az ottani kiváltságai és jogi autonómiája mellett, hogy aztán gyorsan váltoson, amikor egyértelművé válik, hogy ez a magatartásforma nem működik. Magatartásuk „igazi” nemesi viselkedéssé válik, amikor katonai erejüket is felhasználják jogaik érvényesítése, illetve a társadalmi hierarchiában való előrelépés érdekében. E megfontolásból 1390-től kezdődően több Zsigmond király által vezetett hadjáratban is ott találjuk a család egyes tagjait. Az a tény, hogy a családnak amúgy is hadi kötelezettségei voltak,¹⁶⁰ nem von le semmit abból az érdemből, hogy jól kamatoztatták az így szerzett kapcsolataikat és szolgálataikat, hogy kieszközöljék azokat a kiváltságokat, amelyekre épp szükségük volt. Ugyanígy mérvadó az a tény is, hogy a család nagy gondot fordított az adomány- és kiváltságlevelek folyamatos megújítására, amit az új uralkodó trónra lépésekor azonnal elértek, sőt egy-egy uralkodó esetében akár többször is. Ugyanígy szokássá vált a családban, hogy minden földdel kapcsolatos ügyet hiteleshely által kibocsátott oklevélben rögzítsenek, főleg a családon belüli földmozgásokat igyekeztek jól dokumentálni, ezen belül is elsősorban a nők utáni hozományt.¹⁶¹ Ez a magatartás – amelyet a Bilkei család nagyon hamar átvett – szükséges volt a középkori Magyar Királyság jogviszonyai között, ez biztosította ugyanis egy-egy per esetén a tulajdonjog fennmaradását.

Mindezekkel együtt a Bilkei családnak van néhány sajátos vonása, amely végig megmaradt az általunk tárgyalt periódusban, a 16. század elejéig. Egyik ilyen állandó jellegzetesség a bármilyen szintű bíróság előtt való megjelenés tudatos szabotálása, amelyen a sorozatos idézések és bíróságok ellenére sem változtattak. Egyes esetekben az volt

távolmaradásuk oka, hogy nem ismerték el a bíróság fölöttük való joghatóságát,¹⁶² de találunk kivételeket is, amikor alapos ürügyük volt a távolmaradásra, például távoli vidékeken való hadakozás, ami nem tette lehetővé a bíróság helyszínére való utazást. Ezeket az eseteket leszámítva a magatartás folyamatos fenntartása az egész 15. század folyamán, illetve a korban bevett szokásként működő jogi képviselő/ügyvéd fogadásának az elmulasztása mögött tudatosságot kell feltételeznünk, aminek következtében – elsősorban a birtokokkal kapcsolatos perekben – a család többször is komoly veszteségeket szenvedett el.

Mindezen megállapítások a román történetírás¹⁶³ azon eredményeinek igazolásául szolgálnak, hogy egy adománylevél megléte – akkor is, ha az kötöttségekkel bír, illetve kenézi jogállású – csak egy átmeneti lépés a királyság elitjébe való bekerülés felé. A kenézi jogállású családok többségének ugyanis rövid időn belül sikerült „igazi” nemessé válniuk.

A Bilkei család esetében Zsigmond király uralkodásának utolsó éveiben történik meg a teljes, nemesi jogállású földadomány.¹⁶⁴ A család ezt követő fejlődése és társadalmon belüli magatartása még inkább hasonlónak válik a környezetükben élő nemesekéhez. A 15. század elején első körben a megnevezésbeli megkülönböztetés tűnt el, majd ezt követte az egyenjogúvá válás. Egyre aktívabban kapcsolódnak be a Zsigmond uralkodását végig jellemző sorozatos hadjáratokba, kihasználva ezáltal a király jóindulatát, hogy megerősítsék adományleveleiket, kegyelmet eszközöljenek ki, vagy feljebb jussanak a társadalmi és gazdasági hierarchiában. Ebből a szempontból már semmilyen különbséget nem tudunk felfedezni a Bilkei vagy más ugocsai nemesi családok magatartásában. Jogi ügyeik is a megyei nemesi családok hasonló ügyleteihez válnak hasonlónak: a szomszédokkal való – néha erőszakos – összetűzés viszonylag kis kiterjedésű földdarabokért, vagy házassági szövetségek esetén viszálykodás a nőági öröklés kapcsán. Mindezek minden esetben lassú és hosszán elhúzódó perekhez vezettek, amelyek pár évtizeddel későbbi megoldása sok esetben megegyezés útján ért véget, amikor is felosztják egymás között a vitatott földdarabot.

Más megyei nemesi családokhoz hasonlóan a Bilkeiek esetében is a királlyal való viszony – amelyet sok esetben egy nagyobb család határoz meg, akihez elszegődtek familiárisnak – fontos tényezője a család státuszának.

A család egy évszázados kedvező helyzetét – I. Lajos uralkodásától V. Lászlóéig – egy viszonylagos kegyvesztett korszak követett Mátyás király uralkodása idején. A 15. század második felében a király hozzájuk való viszonyulása – amelyet valószínűleg nagyban befolyásolt a Bilkeiek magatartása a korábbi királlyal, V. Lászlóval szemben – meghatározta a család helyzetét. Mindennek következtében a család elveszítette

¹⁶⁰ A kenézi joggal járó egyik kötelezettség a király hadseregében való részvétel volt.

¹⁶¹ ZsO VI. 757., 2206., VII. 478. sz.

¹⁶² Minderre akkor került sor, amikor az idézésekkel párhuzamosan a királyné is okleveleket bocsátott ki, amelyek értelmében a család feletti ítélkezés jogát kivette a felsőbb joghatóságok kezéből. Ld. fent.

¹⁶³ A kenézi oklevéllel rendelkező román családok nemességbe való bekerülésének fontos lépése I. Lajos király 1366. évi oklevele, amelyben a nemesekével egyenlő értékűnek nyilvánítja a kenézek vallomását is: *I. A. Pop: Instituții i. m. 51.*

¹⁶⁴ DL 44169.

mind az Újhelyiekkel – ez a család egyik tagjának teljes vagyonekbevitelét vonta maga után, amely a király kérésére anyjához, Szilágyi Erzsébethez került¹⁶⁵ –, mind a Mátyfalvi Zoárdfi Györggyel – ez nőágon való, pár telek öröklése miatt zajlott¹⁶⁶ – szembeni perét. Első alkalommal fordult elő, hogy a szokásaikhoz híven a bíróság előtti meg nem jelenés miatt a családot nemcsak megbüntetik, de a felhalmozódott bírságot erőszakkal be is hajtják az érintett családtag ingó- és ingatlan vagyonának a rovására. Mintha ez nem lett volna elegendő, a család egy másik tagját egyházi bíróság előtt is elmarasztalták, és 1478-ban a milkói püspök kiközösíti.¹⁶⁷ Ezen eset nyomán Mátyás király is egy pert kezdeményez, amelynek során a gyilkossággal és tiltott házassággal (közeli családtaggal) megvádolt Bilkei Iváskó János fiának, Andrásnak a vagyonát kobozzák el.¹⁶⁸ Úgy tűnik azonban, hogy ezt az ítéletet nem hajtották végre, s a vádakra vonatkozóan nem rendelkezünk újabb adatokkal. Ezt követően nem meglepő, hogy Mátyás halála után a család esélyt látott a közéletbe való aktívabb visszatérésre. 1490-ben, a király halálát követően azonnal visszafoglalták a Mátyfalvi családhoz került földdarabot,¹⁶⁹ és nem sokkal ezután, János Alberthez csatlakoztak.¹⁷⁰ Annak ellenére, hogy a trónra nem az általuk támogatott ember került, a korábbi viszonyokhoz képest az új király alatt sokkal kedvezőbb pozíciókat örvendtek. 1496-ban, amikor kihálnak az Úrmezeiek – akikkel több évtizeden át pereskedtek Lipcse és Herincse falu fölött –, a család vagyonának az eladományozásakor a Bilkeiek az egyik kedvezményezettek.¹⁷¹

A Bilkei család egy másik jellemzője, hogy meglévő birtokaikat osztatlan formában, közösen használták. Annak ellenére, hogy a 15. század folyamán, a névhasználat alapján különböző ágak – Bilkei, Lipcsei, Gorzó – jelentek meg a családon belül, ezt nem követte a földbirtokon belüli világos elhatárolás. Mindezek ellenére nem beszélhetünk társbirtokosságról, hanem sokkal inkább egy belső, egymás közötti öröklésről lehetett szó, amit nem rögzítettek írásban sem. Ebből a szempontból mérvadó az országbíró 1436. évi ítéletlevele a Bilkei család és Újhelyi Demeter közötti perben, amelyben értesülünk a családon belüli öröklés módjáról egy tag halála esetén. A legidősebb generáció tagjainak halála esetén a földbirtokot ezek fiai közül egy-egy örökölte.¹⁷² Még problematikusabb a további öröklés menete, ugyanis arról értesülünk, hogy Dragos fia János halála esetén az általa az apjától örökölt

föld visszaszáll János testvére, Gorzóra.¹⁷³ Ezen egyedi eset leírásából nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket, de mindenképpen felveti azt a kérdést, hogy e családban esetleg másképp zajlott az öröklés, mint a nemesi családok esetében, ahol a földbirtok egyenlő arányban oszlott meg a család férfitagjai között.¹⁷⁴ Ez a földhasználati szokás megnehezíti, illetve bizonyos esetekben lehetetlenné teszi az egyes családtagok kezén lévő földek pontos behatárolását, illetve egy pontos családfa megrajzolását.¹⁷⁵

A Bilkei család egy másik megkülönböztető vonása, amely az egész közép- és kora újkori történelme során megnyilvánul, és valószínűleg szoros kapcsolatban állt a birtok felaprózódásának a megakadályozásával, a gyakori egymás közötti házasság volt. A 16. század első harmadával¹⁷⁶ bezárólag 14 olyan házasságkötést ismerünk, ahol beazonosítható mindkét fél. A továbbiakban közöljük ezeket a házasságokat,¹⁷⁷ generációkra lebontva:

Bilkei I. Görgy – Úrmezei Anna; Bilkei I. Sándor (Balica) – Újhelyi Ilona

Bilkei II. Péter (Bolond) – Bilkei Anasztázia

Bilkei János (Iváskó) – Mátyfalvi Zoárdfi Katalin¹⁷⁸; Bilkei I. István – Bedői (?)

Bilkei Anna – Ilosvai László; Bilkei Veronika – Veresmarti Iváskó

Bilkei Margit – Dubrókai Péter Palkó; Bilkei I. András – Bilkei Anna; Bilkei Lipcsei Anna – Lipcsei (?)

Bilkei Katalin – Bilkei Gorzó János; Bilkei Anna – Palcu György

Bilkei VI. János – Stoica Anna; Bilkei Veronika – Felsővisói Nan György

A vizsgált minta alapján elsődleges következtetésként megállapítható, hogy a 14 házasságkötésből 11 beregi vagy máramarosi román családokkal jött létre, illetve nem kevesebb, mint 5 alkalommal mindkét fél a Bilkei család tagja volt. Itt nem vettem figyelembe Bilkei Anna házasságát Ilosvai Lászlóval, mivel a meglévő rokoni kapcsolatok távolinak minősülnek. Az öt egymás közti házasság esetén kettőnél a felek első unokatestvérek.¹⁷⁹ Az utolsó eset előjön a Mátyás király

¹⁶⁵ Diplomele Maramureşene i. m. 257.

¹⁶⁶ DL 38411.

¹⁶⁷ DL 38385.

¹⁶⁸ DL 38403.

¹⁶⁹ A Bilkeiek kihasználták, hogy időközben elhunyt a család feje, Zoárdfi György: DL 38429.

¹⁷⁰ 1491-ben a kikényszerített hűségesküért cserébe a család megkapta János Albert főparancsnokának védelmét is: *Véber János: Elfeledett középkori oklevelek Kazinczy Gábor hagyatékában. Levéltári Közlemények, 74 (2003) 183.* A politikai körülményekre ld. *Neumann Tibor: A zavaros idők Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékben (1490–1492).* In: *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században.* (Szerk. Szabó Sarolta–C. Tóth Norbert.) Nyírbátor, 2012. 96–98.

¹⁷¹ Diplomele Maramureşene i. m. 355.

¹⁷² A hasznélvező Péter után Péter fia, János, míg Dragos után Dragos fia, János örökölt: DL 38210.

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ Egy lehetséges magyarázat János testvérenek, Gorzónak az örökségből való kizárására, de lehet, hogy csak a birtok egy részéről volt szó, s őt más részekkel kompenzálták, illetve felmerül esetleges kiskorúsága is.

¹⁷⁵ A perekkel kapcsolatos nagyszámú oklevélben mindig képviselteti magát a család több ága, amelyeknek ugyanaz a követelésük. A felsorolás alapján történő beazonosítást nehezíti, hogy a különböző családtagok ugyanazon – az amúgy más esetekben jól használható – ragadványneveket használják. Pl. János ragadványneve Gorzó, míg az ugyancsak János nevű unokaöccse esetében mindez családnévként jelenik meg. Ld. A. *Filipaşcu: Patronime i. m. 269., 275.,* illetve *Petrovay Gy.: A Bilkey család i. m. 14.*

¹⁷⁶ Az 1526-os korszakhatár a levéltári forráscsoport elrendezéséből adódik.

¹⁷⁷ Az információkra vonatkozóan ld. A. *Filipaşcu: Patronime i. m. 269–275.* és *Petrovay Gy.: A Bilkey család i. m. 14.*

¹⁷⁸ Ez esetben nem ismerjük Katalin eredeti családját, csak annyit tudunk róla, hogy első férje Mátyfalvi Zoárdfi Pál volt: DL 38344.

¹⁷⁹ Bilkei Péterről és Anasztáziáról, illetve Bilkei Andrásról és Annáról van szó.

által kezdeményezett per kapcsán is, amikor Bilkei András vagyonekobjzásának egyik indoka épp házassága.¹⁸⁰

Azon esetekből, amikor a házasság más családból származóval történt, gyakran per támadt, mivel a Bilkeiek előszeretettel tartották meg a család nőtagjait megillető részt. Ez történt Újhelyi Ilona és Katalin, Mátyfalvi Pál volt felesége esetében is. A család női tagjaival való ilyen bánásmód is magyarázat lehet arra, hogy a család miért preferálta az egymás közötti házasságot.

Egy másik érzékeny probléma, amire még érdemes kitérni a Bilkei család esetében, a vallás kérdése. Egyes családok középkori vallásának évszázadokon át való követése, illetve az ebben bekövetkező esetleges változások vizsgálata mindig is nehéz feladatnak bizonyult. Ezért csak óvatos következtetéseket merünk levonni a meglévő kevés adat felhasználásával.

A 14. század végén Kelet-Magyarország és Észak-Erdély ortodox vallási központjának mindenképpen a máramarosi Körtvélyes (*Peri*) határában elterült kolostor számított, amelyet Drág és Balk alapított, illetve érte el a számára, hogy az egyik legmagasabb rangra (*stavropighie*) emeljék, és közvetlenül a konstantinápolyi pátriárka joghatósága alá kerüljön.¹⁸¹ Habár feltételezhető, hogy a kolostor egy viszonylag nagyobb területet is kiszolgált, a Drágfiak társadalmi felemelkedésük nyomán előbb-utóbb elhagyták ortodox vallásukat.¹⁸² A Bilkei család esetén a vallásra utaló első információink csak 1418-ból származik, amikor Bilkei Sándor feleségét, Ilonát megtámadták, amikor a Borzsava folyó völgyében elterülő Szűz Mária-kolostorból¹⁸³ tért vissza. Ekkor elrabolták tőle a nála lévő birtokjogi iratokat, mivel az asszony a kolostorban őriztette azokat. Az oklevélben szereplő intézmény alatt a Borzsava folyó völgyében elterülő Bereg falu határában Erzsébet királyné által 1329-ben épített pálos kolostort azonosíthatjuk be.¹⁸⁴ Az így kapott információt elég nehéz értelmezni, s nem bizonyítja egyértelműen a család katolikus voltát. Az értelmezés amiatt is bizonytalan, mivel nem a család egyik tagjáról van szó, csak egy más családból származó feleségről. A fontos, birtokjogi iratok biztos helyen való elhelyezésének igénye mellett nem kizárható, hogy a család enélkül is gyakran látogatta a helyet. Egy erre utaló közvetett információ lehet, hogy 1437-ben a család egyik tagja császári lektori tisztséget tölt be,¹⁸⁵ ami mindenképpen egy, a katolikus egyházhoz kapcsolódó nevelést előfeltételez.

Ennél azonban lényegesebb az az információ, amelyet egy sor 1475–1477 közöttire datált oklevélből kapunk. Ebben az időszakban Bilkei András és házasság általi rokona, Dubrókai Mihály¹⁸⁶ a milkói püspökhöz, esztergomi

vikáriushoz fordulnak segítségért, hogy egy eskütételt feltételező konfliktus megoldásában járjon közben.¹⁸⁷ A milkói püspökség a Kárpátoktól keletre eső vidék katolikus egyházának régi szervezeti formája 1483-tól működésének harmadik szakaszába lépett, bár 1519-ig egyetlen püspöke sem székelte gyakorlatilag Moldvában. Ez csak egy, az esztergomi vikárius által használt tiszteletbeli cím volt.¹⁸⁸ Ebben az esetben nem annyira a család már évtizedekkel korábban is nyilvánvaló katolikus vallása a releváns, mint inkább a milkói püspökséghez való tartozás öntudata. Ugyanennyire lényeges a Bilkeiek abbéli döntése, hogy a hozzáférhetőbb és megszokott világi törvénykezés helyett helyzetüket inkább annak a püspöknek tárják elő, akinek fennhatósága alá tartozónak vélik magukat.¹⁸⁹

Röviddel a reformáció megjelenése után a család néhány tagja az új vallás híve lesz. Bilkei János felesége, a 16. század első évtizedeiben élt Stoica Anna volt a család első áttért tagja.¹⁹⁰ Fia, Bilkei Máté 1556-ban részben visszakapta Lipcsét és Herincset, amelyeket a reformáció előtt nagybátyja, János a huszti katolikus egyháznak adományozott.¹⁹¹ Érdekes, hogy Szuraklini Petrovics Péter – a király erdélyi helytartója, egyben híres protestáns térítő, aki visszajuttatta a két birtokot – adományát a Bilkei Máté által a korona és az ő személye iránt tanúsított szolgálatokkal indokolja.¹⁹²

A Bilkeiek áttérése a reformáció hatására legalább annyira könnyedén történt, mint a Drágfiaké: 1545-ben a Drágfiak erdődi kastélya adott otthont az első magyarországi protestáns zsinatnak. Úgy tűnik, hogy a román eredetű, 14–15. század folyamán katolizált nemesség útja könnyen fordult a protestantizmus felé már annak első évtizedeiben. A kérdést érdemes lenne elmélyültebb tanulmányozásnak alávetni.

¹⁸⁰ DL 38403.

¹⁸¹ R. Popa: Țara Maramureșului i. m. 220–221.

¹⁸² I. Lajos király 1366. évi rendeletét nem szó szerint ültették át a gyakorlatba, de a nemesek csoportjához való tartozást a katolikus vallástól tette függővé, ld. I. A. Pop: Din mâinile valahilor i. m. 303–313.

¹⁸³ „claustru Beate Marie virginis iuxta fluvium Borswa fundato”. ZsO VI. 2206. sz.

¹⁸⁴ Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. (Szerk. F. Romhányi Beatrix.) DVD, 2000.

¹⁸⁵ DL 44169.

¹⁸⁶ András nővére a Dubrókai családba házasodott. A családfára vonatkozóan ld. A. Filipașcu: Patronime i. m. 269.

¹⁸⁷ Ld. DL 38380–38382.

¹⁸⁸ Radu Rosetti: A moldvai magyarokról és katolikus püspökségekről. In: Rendhagyó nézetek a csángókról. (Szerk. Miskolczi Ambrus.) Az ELTE Román Filológiai Tanszék, A Központi Statisztika Hivatal Levéltára. Budapest, 2004. Internetes elérhetőségét használtam: <http://mek.oszk.hu/03600/03654/03654.htm>. (Letöltés 2013. márc. 21.)

¹⁸⁹ Nem valószínű, hogy más törvénykező szerv tette volna át a pert a vikárius elé, hiszen a két felperes új pert indított a milkói püspök előtt, azzal vádolva Mátyfalvi Györgyöt, hogy nem tett le egy esküt.

¹⁹⁰ A. Filipașcu: Patronime i. m. 269.

¹⁹¹ A templomot romként említik abban az időszakban: Diplomele Maramureșene i. m. 201.

¹⁹² Uo.



SZASZKÓ ELEK
A Szeri Pósa fiak pecséthasználata
Megjegyzések a Bár-Kalán nemzetség címeréről

A Szeri Pósa fiak lehetséges címerképéről eddig először és utoljára Csoma József adott rövid leírást a magyar nemzetségi címerekről szóló monográfiájában. Az ismertetés a mű céljához igazodva akkor egyben a Bár-Kalán nemzetség címeralakjának meghatározását is szolgálta, minthogy a Pósa fiak más családokkal együtt ebből a nemzetségből származtak le.¹ Az ott közölt, egyébként sem biztos alapokon álló eredmény azonban mára át- és újragondolásra szorul, mint ahogy Csoma munkája kapcsán azt az elmúlt évek heraldikai tárgyú kutatásai általánosságban szorgalmazzák is.² Minthogy az azóta rendelkezésre álló forrásanyag bővülése ezt lehetővé teszi, jelen tanulmányban elsőként a Pósa fi család címerének újbóli rekonstruálására teszünk kísérletet, egyértelműsítve a korábbi címerleírás helyes vagy hibás voltát. Ezt követően pedig arra próbálunk választ adni – ugyancsak Csoma elképzelésére reflektálva –, hogy a Pósa fiak címerét megfeleltethetjük-e nemzetségi címernek, vagy helyesebb, ha csak családiak tekintjük azt.

Csoma József annak idején a Gersei Pető János és utódai részére 1479-ben [*helyesen 1507-ben – Sz.E.*] kiállított armális bővített címerének négyelt pajzsa alapján következtetett a Pósa fiak és így közvetve a Bár-Kalánok által használt szimbólumra. Feltételezése szerint ez nem volt más, mint a Gersei Pető címer első, vörös mezejében látható növekvő fél arany oroszlán, amely motívum vagy a megadományozott édesanyja, vagy pedig felesége révén került bele a Gerseiek bővített címerébe. A szerző utóbbit igazoltnak is vélte egy általa hivatkozás nélkül átvett adattal, miszerint Gersei hitvese Pósa fi Zsófia lett volna. A bő egy évszázaddal ezelőtt született munka ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy a fenti feltevést még további kutatási eredményeknek kell igazolnia, vagy éppen elvetnie.³

A meglehetősen hipotetikus címerismertetéssel és különösen annak felhasználhatóságával szemben joggal merülhetnek fel kételyek. Nemrégiben Körmendi Tamás fogalmazta meg fenntartásait Csoma késő középkori, vagy akár kora újkori adatokon nyugvó rekonstrukciós módszerének megbízhatóságával, igazolhatóságával és alkalmazhatóságával kapcsolatban. Tanulmányában többek között épp a Pósa fiak címerleírását is példaként hozta fel arra, hogy mennyire bizonytalan ilyen adatokból 13-14. századi nemzetségi szimbólumokra visszakövetkeztetni, még ha egyértelműen sem cáfolni, sem igazolni nem lehet Csoma megállapításait.⁴ Mindemellett annak ismerete sem erősíti az 1904-ben közölt oroszlanos címerkép időt- és helytálló voltát, hogy Csoma József tévesen azonosította Pető János házastársát.⁵ Gersei feleségét ugyanis jelen ismereteink szerint nem Pósa fi Zsófiának – lévén ilyen nevű tagot nem is találunk a család leszármazási tábláján⁶ –, hanem Szécsényi Annának hívták.⁷ Ezért a legutóbb közölt heraldikai eredmények szerint a Gersei címer első negyedében szereplő vörös mezőben balra forduló, nyelvet kiöltő, növekvő arany oroszlánt Pető János a felesége révén foglalta bele új címerébe, de ez nem a Pósa fiaktól, hanem a Szécsényiektől ered.⁸ Mivel az oroszlanos címerkép nem köthető a Pósa fiakhoz, így ennek címerét továbbra is ismeretlennek kell tekintenünk.

Kétségtelen, hogy Csoma József megállapításai valóban ellenőrzésre szorulnak és megkövetelik a kritikus megközelítést. Részben amiatt, hogy azok a mainál jóval kevesebb forrásanyagon alapulnak, részben pedig az adathiány miatt alkalmazott módszertani megközelítés meghaladott voltából

¹ Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. In: *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. III/B. Bp., 1904. [Reprint: 1995 – ez utóbbi oldalszámaira hivatkozom] 1191–1193.

² Rácz György: Az Ákos nemzetség címere. *Turul*, 68 (1995) 11–34. (különösen 12.), Körmendi Tamás: A magyarországi nemzetségi címerek kialakulása. *Századok*, 143 (2009) 391–426. (különösen 398–399.), Uő: Osl nemzetség. *Turul*, 83 (2010) 3–24 (különösen 3. és 11.).

³ Csoma J.: i. m. 1191–1193.

⁴ Körmendi T.: Nemzetségi címerek i. m. 398–399.

⁵ Munkájában nem hivatkozott arra, hogy honnan vette át az adatot. Az akkoriban elérhető mértékadó genealógia művekben a Pósa fiak nemzedékrendjében sehol sem fordult elő Pósa fi Zsófia (vö.: *Karácsonyi János: A Pusztaszeri monostor kegyurai. Értekezések a történeti tudományok köréből*, 17 [1897] 3–78., Uő: Magyar nemzetségek i. m. 155–173.)

⁶ Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: *Uő.: Magyar Középkori adattár*. CD-ROM. Bp., 2001. Bár-Kalán nem 1. Szeri ág 2. tábla: Pósa fi (szeri, szödi)

⁷ Engel P.: Genealógia i. m. Nádasd nem 3. tábla: Pető (gersei)

⁸ Csízi István: A gersei Pető család címerének változásai az évszázadok folyamán. *Turul*, 85 (2012) 49.

adódóan. Ugyanakkor annak ellenére, hogy pontatlan adatból is indult ki, a Pósa fiak címerére vonatkozóan mégis helyes megállapításra jutott. A kézzelfogható bizonyítékot az a két, ha nem is hiánytalanul ép pecsét adja, melyek segítségével a család pecsét- és címerképe rekonstruálhatóvá vált.

Annak idején neves heraldikusunk még így vezette be gondolatait: „e családokról [ti. a Bár-Kalán nemzetségből lezármazókról – Sz.E.] semmi pecsét vagy más czímeres emlék nem maradt, a mi ezen nevezetes [...] ősmagyar nemzetség [a Bár-Kalánok – Sz.E.] címerére útbaigazító lehetne”⁹ – s mint láttuk, tulajdonképpen emiatt kellett feltételezésekre bocsátkoznia. Mára, köszönhetően az azóta többszöröseire bővült középkori forrásanyagának, valamint annak gyorsabb és korszerűbb kutathatóságát lehetővé tevő internetes adatbázisnak, ez már a rendelkezésünkre áll.¹⁰ Az Országos Levéltár középkori adatbázisából ma már könnyen kikereshető az a közel 350 darab oklevél, amely a bő másfél évszázadon keresztül virágzó Pósa fi család tagjaira vonatkozik.¹¹ Ezek között több olyan oklevéltípus is akad – ilyenek a család egyes tisztségviselő tagjai nevében kiállított oklevelek, pár magánlevél, illetve a valamilyen udvari megbízásból, vagy országos eseményben való részvételük miatt általuk is megpecsételt irat –, amelyek megőrizhették (volna) a család által használt pecsétképet. Sajnos az esetek többségében – például a legnagyobb számban fennmarad hivatalból kiállított oklevelek mindegyike ilyen – a pecsétek sokszor egyáltalán nem, vagy csak igen rongált állapotban maradtak korunkra.¹² Szerencsére így is akadt két, még ha nem is hiánytalanul ép darab, amelyet segítségül hívhatunk a család által használt pecsét- és címerkép rekonstruálásához.

⁹ Csoma J.: i. m. 1191.

¹⁰ Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL–DF 5.1) 2009.

¹¹ Első okleveles említésükre 1306-ban, fiági kihalásukra 1471-ben került sor. A család történetének ismertetését eddig legteljesebb formájában Karácsonyi János akadémiai székfoglaló munkájában találhatjuk, aki a pusztaszeri monostor kegyurairól szóló értekezésében szentelt egy fejezetet a Pósa fiak történetének (*Karácsonyi J.: Pusztaszer* i. m. 58–78.). Jelen írás szerzője a hamarosan védeésre kerülő doktori értekezésében dolgozta fel a család történetét.

¹² A családalapító Szeri Pósa krassói ispánként (1325–1346; 1350–1352) kiadott és korunkra maradt oklevelein (1350: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár [továbbiakban: DL] 91419., 1352: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [továbbiakban: DF] 254974.) nem találunk ép pecsétet. Pósa fiai, a szintén krassói ispán János (1349–1350) és László (1350–1353) nevében kiállított oklevelek nem, vagy csak átiratban maradtak fenn, így azok pecsétjeit nem ismerjük. A csongrádi ispáni címet később viselő Pósa István (1391) két kiadványán, illetve a Torontál megye élen 1420–21 között álló Pósa Gábor nevében kiállított okleveleken sincs olyan pecsét, amit felhasználhatnánk: 1391: DL 91967., DL 91968., 1420: DF 248826. = (Zsigmondkori oklevéltár. Összeállította Mályusz Elemér. I (1387–1399) Bp., 1951.; II/1–2 [1400–1410] Bp., 1956, 1958. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsos Iván. III [1411–1412] Bp., 1993.; IV [1413–1414] Bp., 1994.; V [1415–1416] Bp., 1997.; VI [1417–1418] Bp., 1999.; VII. [1419–1420] Bp., 2001. [Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32. és 37.] a továbbiakban: ZsO) VII. 1996., DL 54121., DL 54127., 1421: DL 54129. A családtagok tisztségeire és azok időtartamára lásd: *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája*. In: *Uő: Magyar Középkori adattár*. CD-ROM. Bp., 2001. Ispánok – Csongrád megye, Krassó megye, Torontál megye.

Az első Pósa fi Péter gyűrűspecsejtje, ami a két – Csáki és Marcali – Miklós temesi ispánok 1400 januárjában kiállított oklevelén található.¹³ A sötét viaszba nyomott kör alakú pecséten a körirat mára olvashatatlanává vált, de az egykori pecséthely alá írt szövegből kiderül, hogy kinek kell azt tulajdonítanunk. Maga a címerkép is rongálódott, a holdsarlóból kiemelkedő címeralak nem egészen pontosan vehető ki, azonban felismerhető két kinyújtott mellső végtag, ami azt sejteti, hogy itt egy jobbra forduló, ágaskodó fél oroszlán szerepel (1. kép). A másik pecsétet a család utolsó fiági tagjának, Szeri Pósa Istvánnak egy 1469-ben kelt magánlevelén találjuk.¹⁴ A sötét viaszba nyomott kerek gyűrűspecsejt címeralakja itt már jobban kivehető. A körirat itt sem olvasható, ám a félholdból, esetleg koronából(?) emelkedő oroszlánt már egyértelműen azonosíthatjuk. A különbség a két pecsétkép között, hogy ez utóbbin a címeralak már (dobor)pajzson helyezkedik el (2. kép).

E két biztos adat mellett még hármat kell ismertetnünk.¹⁵ Az első ugyancsak egy magánlevél, amit Szeri Pósa fi Péter Iktári Betlen özvegyével, Zsuzsannával adott ki 1418-ban.¹⁶ Ennek zöldes viaszba nyomott pecsétjének a képe viszont nem hasonlít a fent ismertetettekhez. Az ezen szereplő pecsétmező ugyanis egy összetett karéjos keretelésű tükör, amelynek nagyobb része három nagyobb karéból állhat, alul pedig két kisebb, kerek karéj, melyek benyúlnak a köriratos külső keretbe. Az egész közepén egy balra néző csőrsisak van, előtte és mögötte a sisaktakaró kendőjével. Fölötte a sisakdísz valamilyen félholdszerű, ívelt motívumból kinövő, cölöpszerű képződményen nyugvó, kiszélesedő motívum. A két alsó kis karéjban egy-egy címerpajzs lehet, a heraldikai jobb oldalon lévő balharánt osztott, a két mezőben egy-egy kis csillaggal, a másik pajzsnak még a körvonalai sem igazán érzékelhetők

¹³ A temesi ispánok Temesvárott kelt nyílt oklevelükben arról értesítik Álmosi Péter fia, Jánost, Stibor erdélyi vajda aradi alispánját, hogy az aradi káptalan hozzájárulásával közös megegyezéssel megbízzák az oklevélben felsorolt birtokosokat, köztük Pósa fi Pétert is, az Arad megyében rabló, fosztogató és garázdálkodó szlávok és oláhok kiirtásával. Az oklevél szövege alatt középen az aradi prépost és a káptalan pecsétjeinek helyével, tőlük jobbra és balra Csáki és Marcali ispánok, továbbá Pósa fi Péter kb. 22 mm átmérőjű gyűrűspecsejtjeivel, Kerekegyházi Pál fia, Mihály mester és Álmosi Péter fia, János solymosi várnagy és Arad megye alispánja hasonló pecsétjeinek nyomával, valamint Macedóniai Péter fia, Miklós és Lippa város pecsétjeinek üresen maradt helyével. Középpont a pecsétek helyén: „Sigillum Orodienensis prepositi salva sua conscientia. Sigillum capituli Orodienensis salva conscientia ipsorum consensus noster eo modo, ut fiat, iuridice” (1400. jan. 16.: DL 92129. = ZsO II. 25.).

¹⁴ Szeri Pósa fi István Sződiben kelt nyílt levele a Csongrád megyei Derekegyházán, Szentgyörgyön és Tömörkényen lakó jobbágysaihoz, amelyben értesíti őket, hogy Keblei Gergely mestert küldi hozzájuk és neki mindenben hitelt adjanak. István mester kb. 24 mm átmérőjű gyűrűspecsejtje a szöveg alatt középen (1469. febr. 16.: DL 93398.).

¹⁵ Ezekon kívül még Pósa fi Péternek az 1412. évi lublói béke megerősítésére függesztett pecsétjét használhatnánk, ezt azonban nem volt alkalom ellenőrizni, és Lővei Pálnak sincs róla fényképe – szíves közlése szerint – így csak az Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményben található eredetiről készült fekete-fehér fényképnagyításra támaszkodhatunk, amelyen azonban a pecsétképek nem kivehetőek (1412. márc. 15: DF 288993. = ZsO III. 1854.).

¹⁶ 1418. ápr. 15.: DL 85683. = A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. Szerkeszti Nagy Gyula. II. 1397–1457. Bp., 1889. 192.

(3. kép).¹⁷ Ezen kívül még két, 1440. évi pecsétet köthetnénk a Pósafiakhoz, mindkettő I. Ulászló király megválasztásának és koronázásának az eseményéhez kapcsolható. Tudjuk, hogy 1440. június 29-én Pósafi Gábor jelen volt Budán, mikor az ország rendjei érvénytelenítették a csecsemő László megkoronázását és Ulászlót királlyá választották.¹⁸ Az oklevelet megerősítő pecsétek közül az egyiket egy jobbra néző csőrissal, előtte és mögötte felhajló takarófoszlányokkal, rajta háromágú koronából nő, jobbra forduló, száját kitévő oroszlán képe van. Ugyanez megtalálható az Ulászló székesfehérvári koronázásakor kiállított oklevélén is (4-5. kép). Ez megfelelne a Pósafiak általunk, illetve Csoma által is ismertített pecsétképeknek, csak hogy mindkettő köriratán egyértelműen a *s. stphan. fili. gregori. de. berinch* (Berencsi Gergely fia, István) név rekonstruálható.¹⁹ Utóbbiak tehát a hasonlóság ellenére sem gyarapítják a Pósafi család ismert pecsétjeinek számát.

A rendelkezésre álló adatokból azt szűrhetjük le, hogy Pósafi Péternek két pecsétje is volt. Az egyikre sisakot vésetett (1418), a másikra viszont egy jobbra forduló, ágaskodó oroszlánt (1400). Mivel ugyanez a motívum később egy másik családtagnál – aki nem is közvetlen leszármazója volt Péternek – is feltűnik (1469), a Pósafiak nagy valószínűséggel – a 15. században biztosan, de nagy valószínűséggel a család forrásokban való önálló feltűnése óta, azaz egy évszázaddal korábban is – ezt a szimbólumot használták a családi címerükben.

Feltevésünket erősítheti a Gersei címer heraldikailag legelőkelőbb helyén, az első pajzsnegyedben²⁰ szereplő ágaskodó oroszlán, aminek felvétele és szerepeltetése úgy tűnik megmagyarázható a Gersei Pető és a Pósafi családok rokoni összefonódásából is. Annak ellenére, hogy Csoma József a századfordulón még pontatlanul közölte a Gersei Petőket és a Pósafiakat összekötő rokoni viszonyt, alapvetően helyesen érzett rá a két család kapcsolatára. A címernyerő Pető Jánosnak ugyanis a felesége nem, de az édesanyja (vagyis apja, Gersei Péter második felesége) Pósafi leány volt, akit Katalinnak hívtak.²¹ Miután őt és két leánytestvérét, Erzsébetet és Ágotát apjuk után öröklés címén a fiággal megegyező rész

illette a családi birtokvagyonból²² – legalábbis 1452-ben két oklevél tanúsága szerint is ennek igyekeztek érvényt szerezni²³ –, a Pósafiak 1471. évi fiági kihalásakor Gersei Pető János joggal számított arra, hogy sikerrel érvényesítheti igényét édesanyja családjának több megyére kiterjedő birtokvagyonára, vagy legalábbis annak egy részére. 1471-ben viszont nem ő, hanem a Nádasdi Ongor és Gúti Ország családok nyertek adományt a Pósafiak javaira fele-fele arányban.²⁴ Az, hogy utóbbiak is a kedvezményezettek között voltak, nem véletlen. Bár minden bizonnyal nem ez volt a döntő momentum mikor Mátyás a birtokok sorsáról döntött, de erősen közrejátszhatott benne, hogy Gúti Ország János fia, Lőrinc édesanyját történetesen Pósafi Erzsébetnek hívták.²⁵ A Gersei Pető címerben később megjelenő oroszlán használata viszont gyökerezhet ebben az eseményben, hiszen Pető János – aki az uralkodói akarattal nem mehetett szembe – édesanyja családja szimbólumának átvételével²⁶ jelezte, hogy fenntartja és érvényesíteni kívánja igényét a birtokokra nézve. János emelkedésével – sikeres házasságával Gúti Ország János özvegyével, Szécsényi Annával, II. Ulászló udvarába való bekezdésével és tisztségviselésével²⁷ – azonban idővel még ennek is realitása lett, s végül ő és rokonai 1506 októberében kaptak adományt az egykori Pósafi javak Nádasdi Ongorok által bírt részeire.²⁸ Privilegiális megerősítést 1507 áprilisában nyertek rá, míg a címerbővítésre az év szeptemberében került sor.²⁹ Visszaulva a szakirodalomból ismert magyarázatra, lehetséges tehát, hogy valóban Szécsényi Anna családjának címeralakja köszön vissza a Gersei Pető címerben,³⁰ de a fenti körülmények ismerete esetleg megengedi, hogy a Pósafiak ágaskodó fél oroszlánjának a család bővített címe-

¹⁷ A pecsétmező leírásáért Neumann Tibornak és Lővei Pálnak tartozom köszönettel.

¹⁸ Az erről szóló dokumentumban a 66 főpap, főúr és előkelőbb nemes között a 60. helyen sorolták fel (*Engel P.*: Archontológia Főrendek és országgyűlési követek.).

¹⁹ A varsói levéltárban őrzött eredeti oklevelek (Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie [a továbbiakban: AGAD] Dok. perg. 5575. és 5581. – a pecséttartó szalagok alapján a méltóságokat közölte: *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. *Századok*, 91 (1957) 76–77., illetve annak 128. és 131. jegyzetei) pecsétképeinek ismeretéről és az adatok megosztásáért Rácz Györgynek és Lővei Pálnak tartozom köszönettel. Lővei Pál szíves közlése szerint a pecsétek Engel Pál gyűjtéséből származnak, aki azokat Pósafi György fia István pecsétjeként interpretálni, némileg kérdőjelesen, ugyanis a pecséten meglehetősen egyértelműen a Gergely név szerepel. A lehetséges azonosítást nem tudom megerősíteni, a pecsétek képét Lővei Pál szíveségéből közlöm (4. és 5. kép.). – Az eseményekben való érintettsége folytán feltesszük, hogy Pósafi Gábor is részt vett Ulászló július 17-i székesfehérvári koronázásán, de sajnos pecsétje, a pecséttartó szalaggal együtt lezakarhatott az itt kiállított oklevélről, ami igazolhatná jelenlétét (*Mályusz E.*: i. m. 77., illetve annak 131. jegyzete).

²⁰ *Csizi I.*: i. m. 49.

²¹ *Engel P.*: Genealógia i. m. Nádasd nem 3. tábla: Pető (gersei)

²² „que tamen porciones possessio[narie] in dictis universis possessionibus, sed aliis ubilibet habitis habite iu[s] femineum equebene, sicuti masculinum, concernent” – 1452. szept. 12. > 1452. szept. 21. után: DL 93207.

²³ Az előző jegyzetben hivatkozott oklevél mellett lásd Zsigmond király 1426-ban kelt mandátumát, melyben megparancsolta a budai káptalannak, hogy iktassa a Pósafi lányokat bizonyos birtokokba, melyek királyi adomány alapján illeti meg őket („in dominium possessionum ipsas puellas mediantibus aliis litteris nostris donacionalibus superinde confectis rite concernentium” – 1426. febr. 3. > 1452. ápr. 28.: DL 93204.).

²⁴ A birtokok felkérésére és adományozására rögtön 1471-ben került sor (1471. dec. 21. > 1472. ápr. 5. > 1475. jún. 3: DL 17273. = *Pesty Frigyes*: Krassó vármegye története. II/1–2. III. k. Bp., 1882–1884. III. 325., 326., 329.

²⁵ *Engel P.*: Genealógia i. m. Gútkeled nem 6. Farkas ága 2. tábla: Ország (gúti)

²⁶ Az analógiára lásd: *Csizi I.*: i. m. 49.

²⁷ *Feiszt György*: Fejezetek a gersei Pető család történetéből. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiából. (Szerk. Halász Imre) Zalaegerszeg, 1986. (Zalai Gyűjtemény 25.) 82.

²⁸ 1506. okt. 29.: DL 93724–25., 1506. okt. 29. > 1507. ápr. 11.: DF 273999. = Hazai okmánytár. Codex diplo-maticus patrius. Kiadják Ipolyi Arnold–Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. I–VIII. Győr, Bp., 1865–1891. V. 259.

²⁹ 1507. szept. 22.: DL 86051. – Az 1507. évi címerbővítő adománylevel szövegét és fordítását közli: *Szovák Kornél*: Gersei Pethó János címerbővítő armálisa. *Turul*, 83 (2010) 97–105. (fényképe: 112–114.)

³⁰ Meg kell jegyezni, hogy Csizi István tanulmányában hipotetikusán szerepel a Szécsényi azonosítás, Gersei Pető János két pecsétképeire alapozva, amin egy növekvő állatalak figyelhető meg. A szerző Rainer Pál közlését átvéve, miszerint az oroszlános motívumot a Kacsics nemzetség címerállatával azonosította, az állatalakokat oroszlánnak feleltette meg (*Csizi I.*: i. m. 49.).

rébe való felvételét és szerepeltetését egy a Gersei Petők által leányági leszármazás folytán a Pósafti javakra fenntartott birtokigényük sikeres érvényesítéseként értelmezzük. A címeralak balra fordulását az eredeti jobbról pedig a nem egyenes, fiági leszármazásuk indokolhatja.

A Pósaftiak pecsét- és címerképére vonatkozó fent ismertetett eredmény, hangsúlyozandó, egyelőre csak annak alátámasztására szolgál, hogy a családi címerükben a Pósaftiak az ágaskodó oroszlánt használták szimbólumként. Ezzel Csoma Józsefnek a Pósaftiak családi címerére vonatkozó egy évszázaddal ezelőtti feltételezését is megerősíthetjük. Ugyanakkor következtetését, miszerint ez a szimbólum megfeleltethető a Bár-Kalánok nemzetségi címerképével, továbbra sem tekintjük bizonyítottnak. Utóbbi egyértelmű igazolására ugyanis 13. századi, a nemzetségi címerek kialakulásának és elterjedésének korából származó egykorú címerábrázolásra lenne szükségünk, amely a család, illetve a hozzájuk köthető Bár-Kalán nemzetség esetében nemhogy ebből az időszakból, de a 14. századból sem áll rendelkezésünkre. Szerencsénkre ismerjük az ugyancsak Bár-Kalán nembeli Szentszalvátori család egyik tagjának pecsétjét és annak ábráját, amit, mielőtt végleg elvetnénk a nemzetségi címer rekonstrukciójának lehetőségét, mindenképp érdemes összevetni a Pósaftiak pecsétképével, hátha az esetleges jellegzetességek és különbségek figyelembe vételével megkísérelhető a nemzetségi címer meghatározása.

Szentszalvátori Simon fia, János mester a 14. század végén igen hosszú és szép karriert futott be az aktuális országbírók mellett és pecsétjét számos, az országbírói kúriában kiállított oklevélen megtalálhatjuk.³¹ Ezek között három is van, amelyen viszonylag jól kivehető a pecsétmező, kettő 1387-ből, a legjobb állapotban fennmaradó pedig az 1389. évből (6-8. képek).³² A körülbelül 16 mm átmérőjű sötét, illetve természetes viaszba nyomott kör alakú gyűrűpecsételen (1389: + SIGILLVM IO S ORIS) a *sigillum Iohannis [de] Sanctosalvatoris* felirat rekonstruálható, a pecsétképeken pedig egy félholdból előtűnő sisakdíszrel ellátott (pántos, esetleg csőr)sisak található.³³ Miként rokona, Szeri Pósafti Péter, úgy János mester is használt egy saját sisakjával díszített pecsétet, ami ábráját tekintve egyelőre nem visz közelebb a kérdés megválaszolásához. Ami biztos, hogy a két család különböző pecsétképeket használt a 14. század végén, hiszen egy 1389-ben kelt eltiltás szerint Szeri Pósafti István fia, István mester

³¹ A Szentszalvátori család történetét összefoglalóan lásd: *Karácsonyi J.*: Pusztaszer i. m. 49–54. – Szentszalvátori János 1377-ben Szepesi Jakab országbíró különös (titkos) jegyzője. Bebek Imre országbíró alatt protonotarius (1387–91), emellett alországbíró és vicesgerens (1390–91). Az adatokra lásd: *Bertényi Iván*: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 168–169., 173., 193–195., 217., valamint *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 176., 178–179.

³² 1387. jún. 29.: DL 75559., 1387. aug. 8.: DL 52556., 1389. okt. 8.: DL 65810.

³³ Vö.: *Bertényi I.*: i. m. 243. A sisakdísz esetleg lehet még oroszlán, ez azonban valószínűleg nem állja meg a helyét, helyette sokkal inkább egy tollforgót képzelhetünk oda, már amennyire ez a teljességgel épnek nem mondható pecsételen kivehető egyáltalán. A sisakdíszek lehetséges elemeire lásd *Bertényi Iván*: Címertan. In: A történelem segédtudományai. (Szerk. Bertényi Iván.) Bp., 2001. 233–234.

nevében azt panaszolták el az egyik hiteleshely előtt, hogy mi alatt a panaszos fogságban volt, addig Szentszalvátori János mester olyan pecsétet csináltatott magának, amelyre István és egész nemzetsége címerét vésette.³⁴ Az oklevél utóbbi kitétele egyben azt is jelenti, hogy János mester és családja addig nem a nemzetségi címet használta, míg a Pósaftiak igen. A pecsétjükön szereplő szimbólumok tehát nagy valószínűséggel közelebb visznek a Bár-Kalánok nemzetségi címerábrájának rekonstrukciójához.

Vizsgálódásunkat azzal folytathatjuk, hogy amennyiben elfogadjuk, hogy a 14-15. századi családi címereken szereplő alakok és elemek eredete visszavezethető az adott család(ok) nemzetségének egykor használt jelvényére,³⁵ akkor az alábbi óvatos megállapításokat tehetjük a Bár-Kalánok nemzetségi címerére vonatkozóan. Először is, ha abból indulunk ki, hogy a holdsarló mind a Pósaftiak, mind a Szentszalvátoriak pecsétjében szerepel, akkor joggal merülhet fel, hogy ennek a szimbólumnak a Bár-Kalánok ősi nemzetségi címerén is rajta kellett lennie, ami majd csak a *genus* ágakra szakadása után egészült ki további elemekkel és alakokkal. Égitestek ábrázolása nemzetségi címerekben egyébként, ha nem is gyakran fordul elő, de példa nélkül sem áll a középkori magyar heraldikában. Jelen ismereteink szerint a Hont-Pázmány nemzetség holdsarlót és csillagot ábrázoló címere hozható fel párhuzamként.³⁶ Csakhogy, amíg a Hont-Pázmányokat jövevény nemzetséggként, addig a Bár-Kalánokat honfoglaló ősnemzetségtől leszármazóként tartja számon a hazai medievisztika, s mint ilyen, utóbbi esetben nem szerepelhetne holdsarló a címerben. Tudniillik, Györffy György – egyébként Csoma József munkáján és eredményein alapuló – magyarországi nemzetségek korai címereinek eredetével és kialakulásuk folyamatával kapcsolatos elmélete szerint a honfoglaló nemzetségtől eredeztetett nemzetségek kizárólag állatalakokat, míg a jövevény (*advena*) nemzetségek csak mesteralakokat, növényalakokat, valamint képzelt lényeket használtak volna címerükben.³⁷ E gondolatmenet alapján a Hont-Pázmány nemzetség esetében elfogadható a holdsarló ábrázolása, azonban a Bár-Kalánok esetében már nem. Feltevésünk védelmére viszont érdemes Körmendi Tamás nemrégiben ismertetett elképzelését idéznünk, miszerint a 13. századi nemzetségi

³⁴ Csonka oklevél, bal harmada leszakadt, de valószínű, hogy a címerábrára részletesebb leírását egyébként sem tartalmazta (1389. júl. 12.: DL 91946. = ZsO I. 1095.).

³⁵ Ugyanakkor arra is találunk példát, hogy a nemzetségek felbomlásakor egyes prominens nemzetségtagok kisebb-nagyobb változtatásokat eszközöltek címerükön, amely módosítást a *genus* többi tagja is átvett. Ekként az új címer azt a benyomást kelti, mintha az a nemzetség korábbi, ősi szimbólumait jelenítené meg, holott nem (*Körmendi T.*: Nemzetségi címerek i. m. 399–400.).

³⁶ *Csoma J.*: i. m. 1241–1248., *Körmendi T.*: Nemzetségi címerek i. m. 405–406. – A Hont-Pázmányok hatágú csillaga és holdsarlójának mellékalkokkal való kiegészítésére a Korlátkövi család címere lehet példa, mely egy kiterjesztett szárnyú madarat vett fel a címerébe (lásd Neumann Tibor a Korlátkövi család történetét feldolgozó monográfiájának borítóját [*Neumann Tibor*: A Korlátköviak. Győr, 2009.]), amit Csoma József egy korábbi közlése alapján rekonstruált (*Csoma József*: Vajday György czímerlevele és a Hunt-Pázmány nemzetség czímere. *Turul*, 8 [1890] 117–120.).

³⁷ *Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig I–II. *Századok*, 92 (1958) 12–87., 565–615.

címerábrák felvételekora a fenti szabályszerűség valószínűleg nem különült el ilyen szigorúan a gyakorlatban, még ha tendenciaként érvényesült is az elv.³⁸ Mindezek ismeretében fenntartjuk annak a lehetőségét, hogy a Bár-Kalánok nemzeti címerében, minthogy a nemzetségből leszármazó két család pecsétjein ez az egyetlen közös motívum, egy holdsarló szerepelt, amely azonban, mint egy szabályt erősítő kivétel, eltért a nemzetségek 13-14. századi címerhasználatának „bevett” gyakorlatától.

Ugyanakkor a Bár-Kalánok esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a krónikás hagyomány a szittya eredet hangsúlyozása mellett a honfoglaló törzsfőtől eredeztetett leszármazásukat is megőrizte.³⁹ Véleményünk szerint a hangsúly itt nem ennek valós vagy fiktív tartalmán van, hanem hogy a 13. század elején ennek nyomatékosításával a nemzetség – számos másikkal együtt – valamiért meg akarta különböztetni, vagy különböztettetni magát nemcsak a jövevény, de a többi hazai *genustól* is. Épp úgy elképzelhető, hogy esetükben valóban egy nemzeti hagyományban megőrzött valós eredetű lecsapódása érhető tetten a krónikában, azaz a Bár-Kalánok eredete valóban visszavezethető a honfoglalás korára, még ha nem is pont a krónikás által nevesített vezértől származtak is le. Mint ahogy az is, hogy mindennek háttérben az a törekvés áll, hogy a 12-13. századi politikai működésüknel, betöltött pozícióik, illetve az Árpádokhoz fűződő viszonyuknál fogva a nemzetség – ismét csak további *genusokhoz* hasonlóan – az ebben az időben betöltött jelentőségét kívánta visszavetíteni a múltba, mintegy lényegében magyarázatot adva és igazolva későbbi súlyukat és befolyásukat.⁴⁰ Még azt sem zárhatjuk ki, hogy e két tényező akár

³⁸ Körömdi T.: Nemzeti címer i. m. 416.

³⁹ Az Anonymusnál megőrzött feltételezett nemzeti eredet hagyomány szerint a Kalán nem őse a honfoglaló Ond vezér: „Ound pater Ete, a quo genus Calan et Colsoy descendit” (Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937–1938. [Reprint: Budapest, 1999.] 41. – a továbbiakban: SRH I.). E mellett a 14. századi krónikakompozíció is érdemesnek tartotta megemlíteni, hogy a Bár nemzetség nem jövevény, hanem Szkitiából származik: „...unde ergo venit generatio Akus, Bor, Abe aliorumque nobilium Hungarorum, cum omnes isti non hospites, sed de Scytia descenderunt?” (SRH I. 292–293.).

⁴⁰ A Bár-Kalánok eredete az írott források alapján a 12. század végéig vezethető vissza. A nemzetség Árpád-kori tagjai közül legtöbbjük csak egy szeri említésből ismerjük, és mindössze három nemzetségtag esetében rendelkezünk részletesebb információval. Elsőként Kalánt kell említenünk, aki a királyi kancellári (1181–1183), a pécsi püspöki (1192–1218), egy időben a dalmát-horvát kormányzó (1193) méltóságokat, majd végül a választott esztergomi érseki (1205) címet is viselte fordulatokban gazdag élete során. E mellett a szeri nemzeti monostor nagyszabású átépítését is az ő személyével hozza kapcsolatba a régészlet. Rokona, Nána fia Pósa 1222-ben az udvarispáni címet viselte rövid ideig. Tekintélyét jelzik előkelő nemzetségekkel, például Győr nembeli Pot nádor leányával, kötött házasságai is. Fia, Nána comes esetében ugyan nincs ismeretünk tisztségviseléséről, de a nemzetségtagok közül róla emlékezik meg a legtöbb oklevél az Árpád-korban. Személyében a tatárjárást követő időszak egyik nagy birtokszerzőjét és birtokközpontosítóját ismerhetjük meg. Felesége Mojs nádor leánya volt, de nem lévén gyermekük, végrendeletében minden vagyonát a margitszigeti domonkos apácákra hagyta 1266-ban (A nemzetség történetére vonatkozó mérvadó szakirodalom: Karácsonyi J.: Pusztaszer i. m. 12–19., Karácsonyi J.: Magyar Nemzetségek i. m. 152–173., Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. [História könyvtár. Kronológiai,

egyszerre volt igaz, ám ez tényleges források hiányában sosem fog kiderülni. Fejtegetésünk lényege tehát az, hogy bizonyos nemzetségek, köztük a Bár-Kalánok is, a fent említett okok bármelyikéből adódóan (tekintélyes múlt, valós leszármazás honfoglaláskori vezértől, illetve 12-13. századi részvétel a hatalomgyakorlásban) előkelőbbnek tartották magukat a többinél. Természetes tehát, hogy ennek kifejezésére épp a körükben kezdett a 12-13. század fordulóján elterjedni a címerhasználat,⁴¹ így az is, hogy előkelőségük az alkalmazott szimbólumokban is megjelenjen. Ha a Bár-Kalánokkal egy szinten említett nemzetségek ismert címerábráit számba vesszük (tegyük hozzá nincs sok), akkor azt látjuk, hogy mindegyik, kivétel nélkül állatot ábrázol, mégpedig általában madarat, leginkább sast, vagy oroszlánt. A 14. századi krónikakompozícióban felsorolt nemzetségek közül az Ákosokén az újabb rekonstrukció szerint sas vagy sólyom,⁴² az Abákén ugyancsak kiterjesztett szárnyú sas található, míg a korábbi és a vezéredetet fenntartó Névtelen krónikás gestájából ismertek közül az eddig egyedül kétséget kizáróan azonosítható Csákok címerén pedig oroszlán szerepel.⁴³ Mindezek tükrében talán helyesebb, ha a Bár-Kalánok nemzeti címerén is mesteralak helyett inkább állatalak ábrázolását feltételezzük. Innentől pedig már nehéz nem figyelembe venni és véletlennek tartani, hogy a nemzetségből leszármazó egyik család címerében épp egy ágaskodó oroszlán szerepel. Amennyiben helyes ez a gondolatmenet, akkor ebben az esetben belátható, hogy a Bár-Kalánok nemzeti címere holdsarló helyett inkább oroszlánt ábrázolhatott, ami később a Szeri Pósa család címerében élt tovább.

Tanulmányunk végére érve a következő eredményeket összegezzük. 1. A biztosan ismert középkori családi címereink száma újabban bővült, köszönhetően annak, hogy immár forrásokkal sikerült igazolni Csoma József a Szeri Pósa család címerére vonatkozó korábbi közlését. Annak ellenére, hogy Csoma megközelítése, módszere és következtetései nem minden középkori családi- és nemzeti címer rekonstrukciós állta ki az idő próbáját, a Pósa család esetében helyesnek bizonyultak. Biztosan állíthatjuk tehát, hogy a középkori Dél-Alföld egyik előkelő nemesi családja a címerében egy holdsarlóból emelkedő ágaskodó oroszlánt használt. 2. Annak ellenére, hogy a Pósa család címe sikeresen azonosítható, egyértelmű válasz továbbra sem adható arra a

adattárak 11]. 29., 94.). Itt kell megemlítenünk, hogy történelemszereink eltérően vélekednek a 13. század elejének egyik legismertebb világi méltóságviselője, Bánk nemzeti hovatartozását illetően. Egyesek elfogadják az elbeszélő hagyomány értesülését, miszerint Bánk Bár-Kalán nembeli volt (*Bank banus de genere Bor* – SRH I. 464., vö.: Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Budapest, 1986. 116., Korai Magyar Történelmi Lexikon [9–14. század]. [Főszerk. Kristó Gyula. szerk. Engel Pál–Makk Ferenc.] Bp., 1994. 79. [Almásy Tibor], *Németh Péter*: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza, 1997. 208.), míg mások kétségesnek tartják azt (vö.: Domanovszky Sándor a Képes Krónika kiadásához írt jegyzetét: SRH I. 464. 6. jegyzet; Karácsonyi J.: Pusztaszer i. m. [1897] 26–31., Zsoldos A.: i. m. 286–287.).

⁴¹ Körömdi T.: Nemzeti címer i. m. 392.

⁴² Rác Gy.: i. m. 11–34.

⁴³ Csoma J.: i. m. 1153–1162., 1203–1205., Körömdi T.: Nemzeti címer i. m. 398., 400–404., 420.



1. kép – Szeri Pósa Péter gyűrűspecstje
(1400. jan. 16.: DL 92129.)



2. kép – Szeri Pósa István gyűrűspecstje
(1469. febr. 16.: DL 93398.)



3. kép – Szeri Pósa Péter gyűrűspecstje
(1418. ápr. 15.: DL 85683.)



4. kép – Körirata alapján:
Berenci Gergely fia, Istváné
(1440. jún. 29.: AGAD Dok. perg. 5575.)



5. kép – Körirata alapján:
Berenci Gergely fia, Istváné
(1440. júl. 17.: AGAD Dok. perg. 5581.)



6. kép – Szentszalvatori János
gyűrűspecstje
(1387. jún. 29.: DL 75559.)



7. kép – Szentszalvatori János
gyűrűspecstje
(1387. aug. 8.: DL 52556.)

kérdésre, hogy az abban szereplő állatalak kétség kívül megfeleltethető-e egykori nemzetségük, a Bár-Kalánok által használt 13. századi címerrel. Egyrészt a hiányzó 13. századi adatok miatt, másrészt mert a rekonstrukcióhoz a nemzetségből leszármazó hat család közül mindössze kettőnek, a Pósaifiak és a Szentszalvatoriak pecsétképét tudtuk csak felhasználni. Ezek alapján azonban két lehetséges, ám hangsúlyozottan hipotetikus megoldás is kínáltunk a kérdés megválaszolására. Elsőként egy heraldikai mesteralakot, egy holdsarlót ábrázoló címerrekonstrukció lehetőségét vázoltuk fel, másodikként pedig a szakirodalomból is ismert⁴⁴ oroszlános címerkép igazolhatósága mellett hoztunk fel érveket.



8. kép – Szentszalvatori János
gyűrűspecstje
(1389. okt. 8.: DL 65810.)



⁴⁴ Mint arra a tanulmány elején utaltunk, korábban Csoma József is hasonló következtetésre jutott a Bár-Kalánok címerét illetően (*Csoma J.*: i. m. 1191.). Eredményét később Györffy György is felhasználta annak igazolására, hogy az oroszlános címerhasználat általában a honfoglaló vezérektől eredeztetett nemzetségekben tűnik fel (*Györffy Gy.*: i. m. 18.). A Csoma és Györffy által felhasznált források újbóli vizsgálatán alapuló újabb eredmények viszont az esetleges árnyaltabb következtetések levonására hívják fel a figyelmet (*Körmendi T.*: *Nemzetségi címerek* i. m. 417–417., 420.).



TÖRÖK RÓBERT Kempelen Béla a családtörténeti vállalkozó

Épp egy éve jelent meg a *Turul* 2012/4. számában egyedi elsősorban családi forrásokat feltáró tanulmányom Kempelen Bélára és családjára vonatkozóan.¹ A kutatást tovább folytatva újabb adalékokra bukkantam, amelyeket elsősorban kereskedelem-történeti megközelítésből szeretnék bemutatni. Az újabb forrásokat Somogyi Gábor úr bocsátotta rendelkezésemre, – amelyet ezúton is megköszönök – ösztönözve e tanulmány megírására. Az általa átadott dokumentumok egyúttal Kempelen Béla, a heraldikus, a családtörténeti irodát vezető vállalkozó, „kereskedő” háttérben működő üzleti tevékenységébe enged bepillantást. A témában jártas kutatók már régóta sejtették, hogy a családtörténeti munkák megalkotása összefügg Kempelen vállalkozói tevékenységével, azonban ezzel részletesen még nem foglalkoztak. A tanulmányban elsősorban élete azon szakaszát tárgyalom, amely szakmai működésével függ össze.

A Kempelen cég első néhány éve

Az 1874-ben született jogi végzettségű kismagyar Kempelen Béla pályája kezdeti szakaszán a közigazgatásban dolgozott. Feltárt életrajza szerint 1904 és 1906 között újságíróként tevékenykedett Temesvárott. 1908-ban érkezett, illetve költözött Budapestre, ahol letelepedve 1908. június 2-án házasságot kötött az újvidéki születésű Quint Máriával.² A most feltárt források illetve a felhasznált cégmutatók szerint 1908-ban kezdett önálló vállalkozásba Budapesten, és mint az közismert nagyszerű eredményeket ért el. A legtöbb e témában kutatott személy használja az általa kiadott könyvsorozatokot, illetve a minden társadalmi rétegre (nemes családok, polgár családok, zsidó családok) vonatkozó családtörténeti munkákat. 1908-ban a Budapesti Czim- és Lakjegyzék szerint cége

okmányszerző irodaként működött az Erzsébet körút 15. szám alatt³, amelynek tevékenységét elsősorban a ma már jól ismert, nagy számban létező családtörténeti kutató vállalkozások tevékenységéhez hasonlíthatjuk. Irodája nemcsak egyike volt az első hazai ilyen jellegű cégeknek, de sokoldalúságát tekintve is egyedülálló volt. Üzlete több lábon állt, és a fő tevékenységi köréhez köthető egyéb feladatokkal is „cégszerűen” foglalkozott. A címtárak főként a címerfestőknél, címerfestőknél említik kezdetben a céget. Nehéz is lett volna akkor besorolni egy családtörténettel foglalkozó vállalkozást. A szakmai megalapozottság azonban már ekkor biztosra vehető volt. Kutatásait és gyűjtéseit évek óta folytatatta és a szakmai kapcsolattartást sem mellőzte. Kempelen Béla 1907-ben adta ki – már Budapesten – 142 oldalas kézikönyvét: *A nemesség. Útmutató az összes nemességi ügyekben genealogiai és heraldikai kézikönyv* címmel. 1910-ben pedig a *Magyar Nemesi Almanach: az 1867-1909-ben magyar nemességre, bárói, grófi és hercegi méltóságra emelt családok* címmel jelent meg 149 oldalas munkája a Pátria Nyomda közreműködésével.⁴ Cége kezdetben változó helyeken működött.⁵ A nemesi címerek, adatok, a szakirodalom gyűjtése és ügyfelek részére történő szolgáltatása mellett elsősorban a jobb megélhetést biztosító heraldikai címerfestéssel foglalkozott. 1910-től a József körút 2. szám alatt működött, akkor már Családtörténeti Iroda néven működő vállalkozását. Kempelen kezdetben az 1893-ban alakult ma is működő Pátria Nyomdával állt kapcsolatban, munkáit itt adták ki. Vállalkozása sokat költött reklámra. A Pátria r. t. nyomdájánál kiadott reklám levelezőlapjai valamint prospektusai segítségével jól azonosítható a cég fő tevékenységi köre: „Kempelen Béla Családtörténeti Iroda Budapest VIII. József körút 2. Telefon: József 20-22”⁶ Elvállal mindennemű családtörténeti kutatásokat; ma

¹ *Török Róbert: Fényképportrék Kempelen Béláról és családjáról. Turul, 86 (2012) 147–153.*

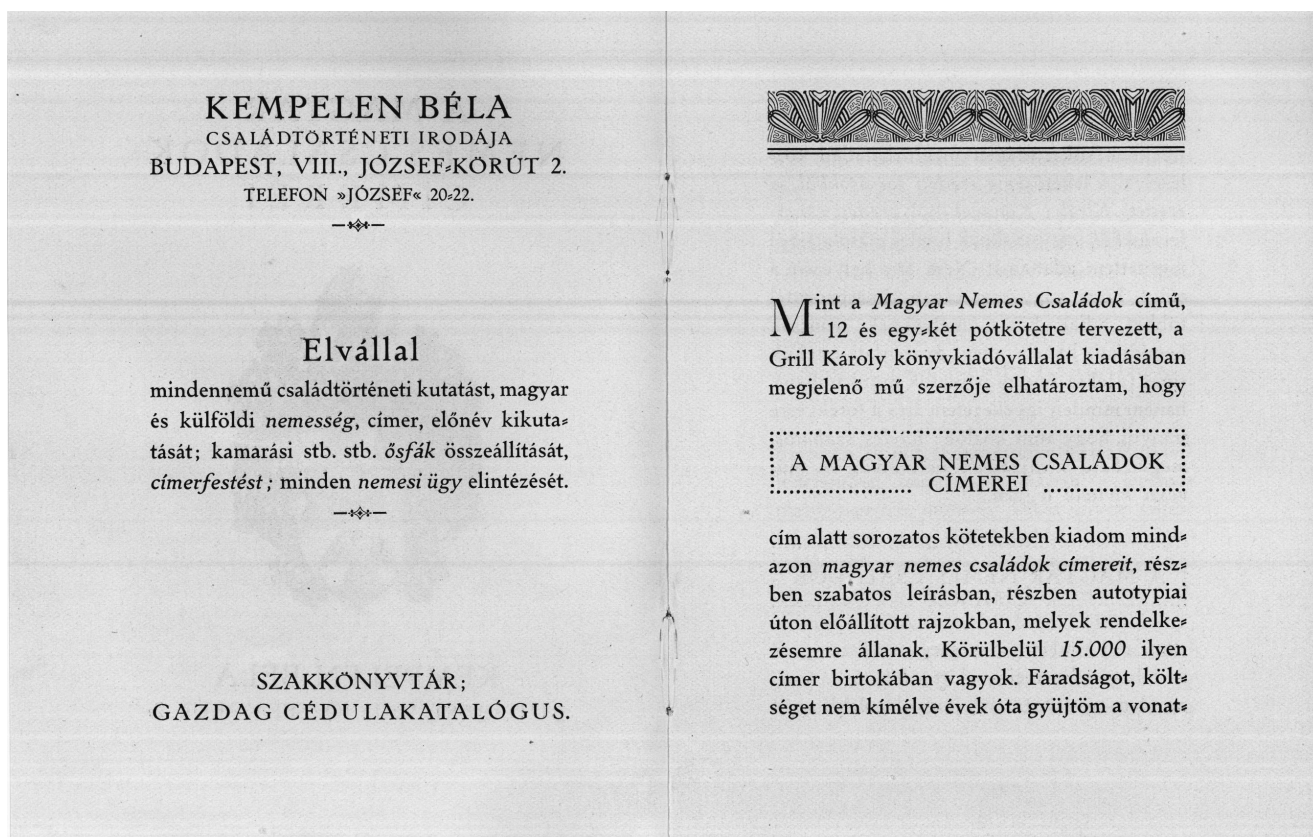
² Idáig csak feltételeztük a Quint család délvidéki származását. A pontos származási helyre fény derült. Quint Mária 1956. február 13-i a Budapest VIII. kerületi halotti anyakönyvi bejegyzése szerint Újvidéken született 1882. július 10. én. A *Turul* 86. számában bemutatott egyik felvételen Kempelen anyósa Quint Miklósné Labáth Zsuzsanna is szerepel, mely felvétel szintén Újvidéken készült Singer J. fényképész helyi műtermében.

³ Budapesti Czim- és Lakjegyzék. Bp., 1908. 893.

⁴ A nyomda történetére vonatkozólag lásd: *Perskovits József: A Pátria Nyomda története. In: Typográfia, 1 (2002) 2. valamint Pilinyi Péter: A százéves Pátria Nyomda megalapítása. In: Magyar Grafika, 1 (1994) 30–33. és A Pátria Nyomda múltjából 1893–1958. In: Papíripár és magyar grafika, 6 (1958) 631–633*

⁵ 1909-ben a VI. Rózsa utca 71. szám alatt találjuk cégét. Lásd: Budapesti Czim- és Lakjegyzék. Bp., 1909. 821.

⁶ Elsősorban szakmai tevékenységét elősegítve már igen hamar használatba vette a telefon szolgáltatását, amellyel főként időt spórolt meg. Valamint az



1. kép – Kempelen Béla cégének reklámprospektusa

gyar vagy külföldi nemesség, címer, előnév kimutatását; cs. és kir. kamarási stb. ősfák egybeállítását minden nemesi ügy elintézését, címerfestést.”⁷ (1. kép)

A reklámprospektus szerint szakkönyvtár és cédulakatalógus is állt az ügyfelek rendelkezésére, amelyre nyilvánvalóan szüksége volt egy ilyen vállalkozásnak. Mindemelllett Kempelen a tevékenységéből befolyt összeg egy részét szakkönyvek és más források vásárlásra fordította, amelyet egyébként hirdetésben is közzétett. „Czímeresleveleket és egyéb okmányokat gyűjteményem részére vásárolok.” Az 1913-ra már 15 000 nemesi címer volt – saját leírása szerint – birtokában. „Fáradságot, költséget nem kímélve évek óta gyűjtöm a vonatkozó adatokat nem elégedve meg a megbízható forrásmunkáknak és címergyűjteményeknek sokszor igen megbízhatatlan közléseivel.”⁸

ügyfelekkel való kapcsolattartást és az üzleti lehetőségeit növelte.

⁷ A Magyar Nemes Családok Címerei könyvsorozat előjegyzési reklám levelezőlapja, nyomtatott prospektusa. Pátria r.t. kiadása. Bp., 1913.

⁸ A Magyar Nemes Családok Címerei nyomtatott prospektusa, amelyet a VII. kötet megjelenése után adtak ki. Pátria r.t. kiadása. Bp., 1913.

Szaklapjai

A kezdeti időkben cége szaklapot is megjelentetett, amely azonban nem sok évet élt meg. 1912-ben a *Családtörténeti kutatók lapját* szerkesztette, 1914-ben pedig a *Családtörténeti lapok: genealogiai és heraldikai szaklap* jelent meg a szerkesztésében. Az előbb említett Családtörténeti kutatók lapjából egy mutatványszám található az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében. A második lapból az 1914-es évfolyam márciusi és áprilisi száma lelhető fel. Kempelen Béla kutatásai folyamán kapcsolatba került levéltárosokkal és főként egyházi személyekkel, akiktől az anyakönyveket beszerezte, emellett magánszemélyektől, leszármazóktól is igyekezett adatokat kérni családtörténeti és heraldikai ügyekben. Az 1912-ben megjelent *Családtörténeti kutatók lapja* is e célt szolgálta. A saját kiadásban évi négyszer megjelenő lap nem hozta meg az általa várt eredményeket. Az első évfolyamot ingyen ajánlotta és küldte meg Kempelen az összes római katolikus, evangélikus és református egyházközségnek, valamint vármegyei és törvényhatósági levéltárnak és a genealógia iránt érdeklődőknek. Nyilvánvaló, hogy ez nem kis költséget és munkát jelentett irodájának. Vállalkozóként abban reménykedett, hogy a lap által kínált szolgáltatások bevételeként működőképesé tudja tenni a kiadást. A lap három rovatból állt. A *Kérdések, Feleletek* valamint az *Anyakönyvi körözések* voltak a részei.

A bevételt a feltett kérdések utáni szavankénti 30 fillérben, vagyis minimum 4 koronában megállapított díjból remélte. Ilyen kérdést lehetett például pénzért feladni: „A Spindler család nemességlevele hol őrzetik?” A *Feleletek rovat* ezekre a kérdésekre adta meg a választ, a szerkesztőség és az olvasók által. A felelet ingyenes volt és nyilvánvaló célja a cég általi ingyen információszerzés, vagyis a családtörténeti adatok gyűjtése volt. A *Körözés rovat* főként anyakönyvi adatok szolgáltatásából állt. Az információkért cserébe felajánlhattak díjakat, különböző összegeket, amelyek 25 %-a szintén a szerkesztőséget illette. Példaként említhetjük: „1770 körül született Vattay János keresztlevele” 15 koronát ért. A *Körözés rovat* célközönsége elsősorban az anyakönyvi adatokat szolgáltató anyakönyveket vezető egyházi személyek voltak. Ők azonban feltehetően munkájuk miatt is kevésbé éltek a lehetőséggel. A lap mint üzleti vállalkozás – bár nem volt rossz elgondolás – érdektelenség miatt mégsem vált be. Az érdeklődés hiánya miatt egyébként Kempelennek életében elég sokat kellett küzdenie. Az 1910-ben írt *Magyar Nemesi Almanach* című művében így ír erről: „Az érdekelt családokhoz intézett sok-sok felhívásom azonban sajnos nem járt azzal az eredménnyel melyet tőlük vártam. Nem érzem magam illetkesnek arra, hogy az okot kutassam, aránylag miért oly kevés család szolgáltatott be címere és leszármazására vonatkozó adatokat?-- de magát a tényt nem hallgathatom el.”⁹

1914 márciusában saját kiadásban és szerkesztésben *Családtörténeti Lapok* néven jelent meg az előző periodika folytatása. A terjesztésben itt már későbbi kiadója, a Grill Károly császári és udvari szállító könyvkereskedő cég mint főbizományos jelenik meg.¹⁰ A valóban gondosan szerkesztett családtörténeti lap joggal válhatott volna a szakma lapjává. Forrásközlésként családtörténeti leírásokat, leszármazási táblákat és címerleírásokat közölt, főként a cége által kutatott vagy fizetett megjelenések alapján. Az *Egymás közt* elnevezésű rovatban az előző lapban bevezetett *Kérdések és Feleletek* kaptak helyet, immár ingyen. Az *Irodalmi* és a *Folyóirat* rovatban szintén jól használható forrásokat közölt, valamint a Levéltárosok Lapját is említette. Külön ismertetést adott a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában őrzött családi levéltárakról. Célja tehát kettős volt: az egyik, a már meglévő adatok alapján a közlés, a másik pedig a kutatást

⁹ *Kempelen Béla: Magyar Nemesi Almanach*. Bp., 1910. 3–4

¹⁰ A Grill Károly könyvkiadó egyike volt az akkor legrégbben működő könyvkiadónak és forgalmazónak. Főként tudományos irodalom terjesztésével foglalkoztak a 19. század közepén. A céget 1841-ben alapította Geibel Károly Frigyes. A cég hamar Pest legnagyobb könyvforgalmú üzlete lett, amely kiadással is foglalkozott. A tulajdonos 1849 után eladta céget unokaöccsének, akitől 1860-ban Grill Károly vett meg. A cég nevét ilyen formában (Grill-féle könyvkereskedés) 1868-tól használta. Grill Károly halála után özvegye majd fia Grill Richárd vitte tovább az üzletet. A könyvkereskedést 1889-ben Balázs Adolf vásárolta meg. 1893-ban Strasser Richárd és Strasser Bertalan vették át a cég vezetését. 1905-ben a könyvkiadás és kereskedés kettévált. A Grill-féle könyvkereskedést Benkő Gyula vette át és a Dorottya utcában működtette azt. A kiadó a Veres Pálné utca 3. szám alatt üzemelt. Főként jogi szakmunkákat, sorozatokat, gazdasági könyveket publikáltak. Kempelen úgy tűnik, hogy Strasserékkal volt üzleti kapcsolatban. A Magyar Nemes Családok kiadását a kiadó propagálta és vállalta. A háború után nehézségekkel küzdött a kiadó. A könyvkereskedés 1936-ban Gergely R.t néven működött tovább.

elősegítő információszerzés. A *Pályadíjak* itt is megjelentek, természetesen bevételt remélve. A lap előfizetői ára egész évre 10 korona volt, fél évre 5 korona míg egy szám 1 koronába került. Annak ellenére, hogy a Grill cég, mint régi, tapasztalt vállalkozás felkarolta a kiadást, ez a lap sem vált sikeressé. Összesen két száma ismert. Nyilvánvaló, hogy az időközben kitört I. világháború is akadályozta lap kiadását. Összegezve elmondható, hogy Kempelen Béla mindent megtett üzlete sikeres működéséért. Lelkesen gyűjtötte az adatokat és jelentős összegeket költött e sikertelen üzletekre. A várt eredmény azonban egyelőre elmaradt.

Magyarország Címereskönyve és a Magyar Nemes Családok Címerei

Kempelen kétségkívül legnagyobb vállalkozása Magyar Nemes Családok többkötetes megjelentetése volt, de feltételezzük, hogy a Magyarország Címereskönyve című kötetben is közreműködött. A könyvsorozat elkészítéséhez Kempelen pártoló, szerkesztő munkatársakat és támogatót, valamint adatszolgáltató megrendelőket keresett. A Magyarország Címereskönyvének szerkesztősége főként szakmai személyekből, levéltárosokból állt. Kempelen itt csak külső munkatársként segédkezhetett. Az 1913-ban megjelent első (és egyetlen) kötetben a bevezető tanulmány megírására ifj. Andrassy Gyula grófot, valóságos belső titkos tanácsost, országgyűlési képviselőt, MTA-tagot kérték fel. A kiadó és szerkesztőség tehát egy prominens személy nevével jelzett kiadványt publikált. A felkérés célja elsősorban a mű hitelességének megerősítése, valamint értékesítési esélyeinek növelése volt. Ez az akkori üzleti életben bevált módszer volt a termékek eladására. Mindemellett szándékuk volt az is, hogy az Andrassy nevével fémjelzett munka összeállítása megmozgassa az e témában amúgy is igen zárkózott nemesség adatközlését. A felállított szerkesztőbizottságban több, a témában járatos szakember, kutató, vármegyei levéltáros vett részt.¹¹ Kempelen későbbi munkái összeállításában is minden bizonnyal nagy szakmai segítséget kapott tőlük, ugyanakkor nem egyszer konfliktusba is kerültek az azonos üzleti érdekek miatt. Mindezek ellenére a korábbi levélváltások, illetve a levéltárosok megkeresése összehozhatta az ezzel foglalkozó szakmai grémiumot, már csak emiatt sem tekinthetők teljesen sikertelennek Kempelen korábbi kiadási és sajtópróbálkozásai, hiszen az eredmény hosszabb távon mutatkozott meg. A két könyvsorozat elindításához igen sok adatra, azok összegyűjtésére, rendszerezésére volt szükség. A kötetek megindítása előtt ezek nagy részt megtörténtek. „E vállalkozás előtt azonban megnyíltak

¹¹ A szerkesztőbizottság tagjai voltak: Dr. Alapi Gyula Komárom vármegye levéltárosa, Dongó Gyárfás Géza Zemplén vármegye levéltárosa, Gorzó Bertalan Szatmár vármegye levéltárosa, Dr. Magasházy Béla Borsod vármegye levéltárosa, Osváth Lajos Bihar vármegye főlevéltárosa, Pálmay József családtörténeti író Marosvásárhely, Pethes Kálmán Szolnok-Doboka vármegye levéltárosa és Romhányi János Nyitra vármegye főlevéltárosa. Mindemellett további állandó munkatársak is segítségül voltak. Főként városi levéltárosok, közigazgatási vezetők aljegyzők, polgármesterek. Ezen munkatársak névsorát lásd: Magyarország Címeres Könyve. Bp., 1913. 5.

a levéltárak. (...) És az a körülmény, hogy a magyar levéltár-noki kar legnagyobb része e vállalat munkatársai sorába lépett, biztosítja a munka teljességét és megbízhatóságát, melyre törekednünk kellett.”¹² Mindemellett kérdőívvel és kérelemmel fordultak az egyes családokhoz, főként adatgyűjtés céljából. E megkeresés szövegének legfontosabb szakaszát az alábbiakban közöljük:

„Kérem a nemességi adatgyűjtés ügyében. Mellékelünk egy kérdőívet és tisztelettel kérjük ez nagybecsű családja címerének rajzával, az összes heraldikai, családtörténeti s leszármazási adatokkal kitöltve kegyesen visszajuttatni. Rengeteg kutatás és megfeszített erejű fáradozás után elmondhatjuk: a magyar főnemesi és nemesi családok címereinek és családtörténeti s leszármazási adatainak nagyobb része kezeink között rendelkezésünkre áll. De bár a művészek festette címerek ezrei várják már, hogy albumalakú műlapokon ötszínű gyönyörű reprodukálásban, Magyarország Címereskönyvében megjelenjenek s a családtörténeti adatok és a családfák is nagyrészt összegyűjtve állanak, a Magyar Nemes Családok 12-15 kötetes gyűjteményben évszázadokra szólóan megörökíttessenek, munkánkat mégsem tekinthetjük teljesnek. Múlhatatlanul szükségük van arra, hogy az összegyűjtött adatcomplexumot a családi feljegyzésekkel összehasonlítsuk. A szerkesztőség ezért elhatározta, hogy a végső ellenőrzés lehetővé tétele érdekében a magyar főnemesi és nemesi családok illusztris tagjaihoz fordul, s kéri, hogy a Magyarország címereskönyve és a Magyar Nemes Családok ellenőrzése, helyreigazítása és kiegészítése céljából családai összes heraldikai, családtörténeti és leszármazási adatait közölni s e célból a mellékelt kérdőívet kitöltve visszaküldeni kegyeskedjenek. Mi minden közlést előveszünk, felhasználunk, a szerkesztőség tagjai között szigorú revízió céljából szétosztunk, a kérdőívek egyes pontjait összehasonlítjuk a saját adatinkkal, az ellentétes dolgoknak utánajárunk s mindezt természetesen teljesen díjtalanul tesszük, sőt mi érezzük lekötelezetteknek magunkat, amiért módot kaptunk tökéletesíteni feladatunkat, mire a legdíszesebb s legelőkelőbb helyről történt ösztönzésre vállalkoztunk.

A magyar arisztokrácia és nemesség példátlan érdeklődése s a lelkes támogatás, amely Első Ferenc József királyunk Őfelségétől kezdve a hivatalos világ és társadalmi élet összes előkelőségeit előfizetőinktől szerezte meg, valamint hatalmas kiadóintézetünk milliós tőkeereje biztosítja, hogy a megkezdett feladat a legtökéletesebb apparátussal kerül megvalósításra.”

Kezdetben e munka kitűnő vállalkozásnak mutatkozott. A Grill Károly Könyvkiadóvállalat nem kis áldozatot vállalt a mű megjelentetésében. (2. kép) A tervezet szerint a családok címereit egy-egy jeles művész által festett, színes a Franklin Társulat által reprodukált műlapon szándékoztak bemutatni e kötetekben. Minden kötetbe 200 műlapot terveztek. A sorozat hat kötetből állt volna, amelyből sajnos csak az első jelent meg 1913-ban, amely azóta is alapmunkának tekinthető. Megjelenése nemcsak tudományos tett, hanem üzleti vállalkozás is

¹² Magyarország Címeres Könyve. (Szerk. Alapi Gyula.) Bp., 1913. Bevezetés.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

TELEFON 44-75.

BUDAPEST,
IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 3.

TELEFON 134-47.

Előfizetési felhívás:

MAGYARORSZÁG

CIMERES KÖNYVE.

Bevezette: **Gróf ANDRÁSSY GYULA.**

Nyolcz gyönyörű albumalaku kötet, ötszínben nyomott remek kiállítás.

Egyes kötet előfizetési ára **70** korona.

Hazánk nemességének címerei, eredeti levéltári kutatások alapján összeállítva.

Magyar Nemes Családok.

Főnemesi és nemesi családok teljes genealogiája.

Szerkeszti: **KEMPELEN BÉLA.**

Egyes kötet ára díszes vászonkötésben **23.—** korona.

Grill Károly könyvkiadóvállalatánál ezennel megrendelem MAGYARORSZÁG CIMERESKÖNYVE és a MAGYAR NEMES CSALÁDOK című mű családokra vonatkozó egy-egy kötetét **80** korona kedvezményes árárt és kötelezem magam arra, hogy a vételárat 191.....évi.....hó.....tól kezdődően havi.....azaz.....koronás részletekben pontosan törlesztem. A részletek elmulasztása esetén az egész mű hátralékos vételára esedékesű válik. Per esetén bármely budapesti járásbíróság illetékes. Fizetendő Budapesten

Hely és kelet:

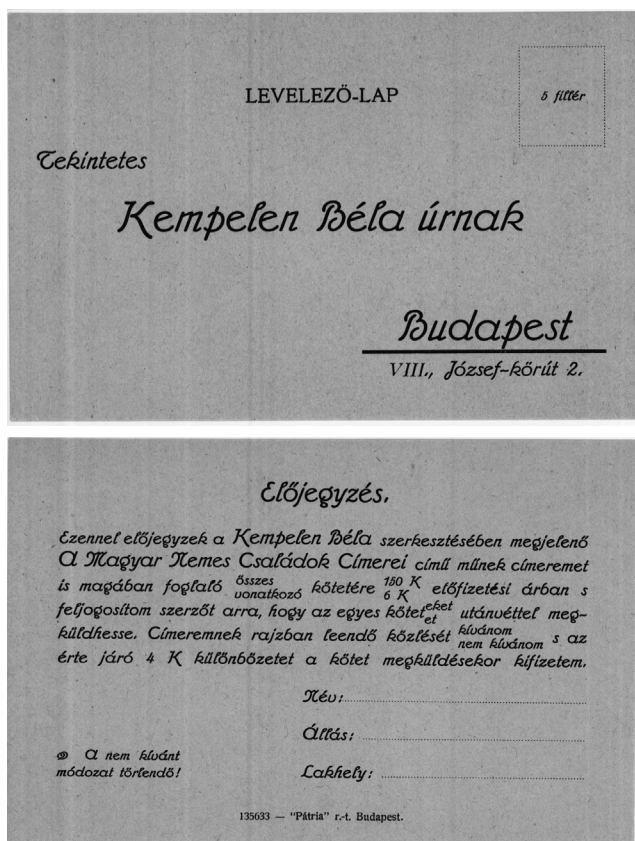
Név és állás:

Olvasható aláírást kérünk.

2. kép – A Grill Könyvkiadóvállalat előfizetési felhívása a Kempelen-szerkesztette kötetekre.

volt. A hat kötet ára 380 korona lett volna, egy kötetet pedig előfizetve 70 koronáért árusított a Grill Kiadóvállalat. A bolti ár azonban ennél magasabb volt.¹³ „Ennek a 6 kötetnek 380 korona az ára, ezért a 380 koronáért minden nemes család saját és az összes kiváló nemesi családok címereinek ragyogó emlékművét kapja meg iparművészeti ékességű bekötésben. A családjukra vonatkozó kötetet, tehát azon albumot, amelyben a családi címer reprodukálva, külön csak szerezhetik meg, akik a munka tökéletesítéséhez a mellékelt kérdőív beküldésével hozzájárulnak és a kérdőív végén lévő jogosítványt aláírják.” Látható tehát, hogy a megszerzést feltételhez, de kedvezményekhez is kötötték. Mindezekből arra következtethetünk, hogy a borsos ár mellett a kedvezmények ellenére is kevesen vállalkoztak a megrendelésre, avagy adataik beküldésére. A kötetek folytatásának gátat szabott az I. világháború kitörése, valamint az azt követő gazdasági nehézségek. 1914 áprilisában a Grill Kiadóval és az említett szerkesztőséggel is konfliktusba került Kempelen. A szerkesztőség közzétett egy

¹³ Erre vonatkozóan közöljük az előfizetési felhívás hirdetését.



3. kép – Előjegyzési szelvény a Magyar Nemes Családok Címerei kötetére

körlevelet, amely szerint üzleti elveivel nem értenek egyet, sőt nehezményezték, hogy Kempelen a Grill céget elárúsítóként tüntette fel saját kiadású munkájához. „Nagyméltóságú / Méltóságos / Nagyságos Uram! A tudomány érdekében szükségesnek tartjuk a t. közönséget tisztelettel értesíteni, hogy a Kempelen Béla úr által hirdetett Magyar Nemes Családok Címerei című munka nem azonos a törvényhatósági levéltárosok „Magyarország Címeres Könyve (Liber Armorum Hungariae) című művével és hogy a tekintélyes GRILL cégnek Kempelen Béla ezen munkájához semmi köze sincsen; sőt a GRILL cég Kempelen urat egyenesen eltította, hogy lapján a céget, mint elárúsítót hirdesse.

Arról is értesítjük a t. címet, hogy a törvényhatósági levéltárosok Kempelen Béla urat, üzleti elveken álló munkáiban nem támogatják, mert kiadott prospektusa szerint, címeres könyvébe csak azon családok címereit fogja közölni, melyek ezt kifejezetten kívánják, illetve előfizetnek s a címerek beküldését azoktól kéri. Budapest, 1914. április hó 5-én. A Magyarország Címeres Könyvének szerkesztősége.” A levéltárosok Kempelen üzleti elveit nehezményezték, de nyilvánvaló, hogy egy másik azonos témában megjelent munka üzleti érdekeiket sértette. Kempelen *Magyar Nemes Családok Címerei* című munkája röviddel az ő munkájuk után 1914-ben jelent meg a Patria r.t. kiadásában. Nyilván nem volt szerencsés a két kötetet egy időben megjelentetni. Mindenesetre

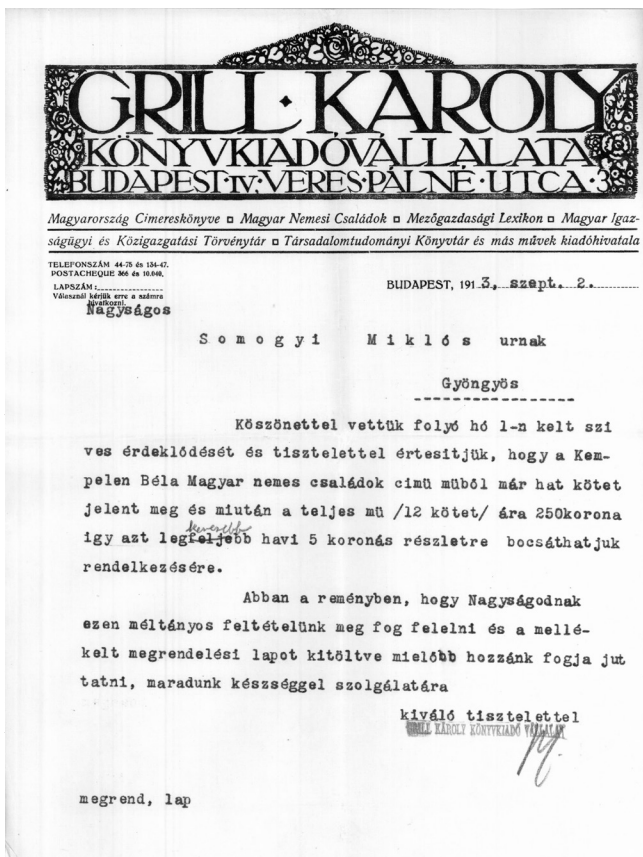
kapcsolata a kiadóval továbbra is fennmaradt, hiszen később a Magyar Nemes Családok sorozat kiadója lett a Grill cég. A Magyar Nemes Családok Címerei című munkát összesen 25 kötetre tervezte Kempelen, amelyből hasonlóan a konkurens kötethez csak egyetlen egy kötet jelent meg. „Minden kötet nyolc ív terjedelemben (...) a legfinomabb merített papíron, díszes selyemkötésben jelenik meg, elől heraldikai táblázattal, autotypiai úton előállított címerrajzokkal. Így címerrajzokon azonban csak azon családok címerei fognak közölni melyek ezt kifejezetten kívánják (tehát akik fizetnek érte). Az ezzel járó költségek úgy vannak megszabva, hogy előreláthatólag minden család sietni fog annak a kívánságának kifejezésével, hogy címere rajzban közöltessék. A Magyar Nemes Családok Címerei minden kötetjének ára 6 korona; azon előfizető részére, aki címerének rajzban leendő felvételét ohajtja 10 korona, de ezzel szemben az autotypia alapjául szolgáló tollrajz s a klisé az előfizetőé lesz. (...) A 25 kötetből álló teljes mű előfizetési ára 150 korona. (...) Az első kötetek előkészítés alatt állanak s az I. kötet jövő év január havában feltétlenül megjelenik. A vonatkozó előjegyzést levelezőlap formában csatolom. Tisztelettel: Kempelen Béla.”¹⁴ (3. kép)

A Magyar Nemes Családok

A *Magyar Nemes Családok* szerkesztése és összeállítása hatalmas feladat és rendkívül kockázatos üzleti vállalkozás volt, de a sorozat évek hosszú sora alatt mégis megjelent. Az első kötetet a Grillékkal való korábbi üzleti kapcsolat révén már 1911-ben kiadták. Eredetileg 12-15 kötetre tervezték a munkát, amelynek akkori előfizetési ára 250 korona volt. „A Magyar Nemes Családok tizenkét kötetben lesz teljes, de lehetséges, hogy a hatalmas anyag tizenöt kötetben sem fog elférni. Ez a hallatlan kutatási munka árán készülő mű egy genealógiai encyclopédia, a leggazdagabb és legtökéletesebb, sőt az egyetlen teljes mű, amint létrehozni sikerült s amiben az összes újkori kutatások összes eredményei fel vannak dolgozva.” – olvasható az előfizetési reklámhirdetésében, amelyben szintén előfizetői kedvezményeket adtak a megrendelőknek és adatszolgáltatóknak. Az első kötet előszavában így ír Kempelen Béla munkájáról: „Az utolsó félszázad azonban mely alatt a tudományos kutatások egymagukban többet eredményeztek mint az előző századok egész irodalma, annyi új felfedezéssel és adattal gazdagította a családtörténeti tudományt, hogy Nagy Iván hiányai mind érezhetőbbé váltak s a közönség, mely útbaigazításul fordul hozzám, már alig-alig találja benne amit keres. Természetesen a Magyar Nemes Családok szintén nem lesz tökéletes munkám, ilyet e nemben sohasem írtak és sohasem fognak írni, de összehasonlíthatatlanul bővebb, a családok számát tekintve sokkal gazdagabb és adatai tekintetében hitelesebb lesz, mint Nagy Iván.”¹⁵

¹⁴ Részlet abból a tájékoztató füzetből, amely a Magyar Nemes Családok Címerei című munkát és Kempelen családtörténeti irodáját propagálta. Patria r.t. kiadása. Bp., 1913.

¹⁵ Magyar Nemes Családok. I. (Szerk. Kempelen Béla.) Bp., 1911. III–IV.



4. kép – A Magyar Nemes Családok első hat kötetének megjelenéséről tudósító levél, 1913.

1-jén Budapesten kelt levele, amelyet Somogy Miklósnak küldött Gyöngyösről családjának bekerülése és adatszolgáltatása ügyében. „Mult hó 15. kelt b. (becses) adatközörsre va szerencsém értesíteni miszerint azokat csak az S betűs anyag feldolgozásánál vehetem majd kritika alá. Egyet azonban máris megjegyzek, hogy a családdal csak abban az esetben foglalkozhatom majd részletesebben, ha Uraságotat is munkánk előfizetői között tiszteletjük és pedig a szerint részletesebben, amelyik műre előfizetni méltóztatik. Abban a feltevésben, hogy ez nem képez akadályt arra nézve, hogy családja kimerítően legyen tárgyalható maradtam kiváló tisztelettel: Kempelen Béla. U.I. A megrendelést kérem közvetlenül hozzám küldeni.” (5. kép) Egy későbbi 1914-es levél szerint már 30 korona plusz összeg megfizetésére hívja fel a figyelmet Kempelen Béla. (6. kép) „A küldött családtörténeti és leszármazási adatokat egész terjedelemben csak oly feltétel alatt közölhetem, ha ezt 30 koronával honorálni méltóztatik.” Kempelennek mint szerkesztőnek igen nehéz lehetett a dolga a különböző családi érdekek megnyilvánulásai miatt. Néhány család a felülreprezentáltság lehetőségét felhasználva nagyobb támogatási összeggel honorálta a bekerülést, mások pedig akiktől

¹⁶ Magyar Nemes Családok. X. (Szerk. Kempelen Béla.) Győri Győr-Bp., 1932. Zárszó.

Kismagyari Kempelen Béla
családtörténeti irodája (Genealogisches Institut)
Budapest, VIII., József-körút 2. + Telefon „József” 20-22.

A Magyar Nemes Családok szerkesztője

Teljesen mindegyet, kiknek családjuk vagy más családok nevezetűre, címeire és leszármazására vonatkozó adatok vannak, azokat kedvükre közölhetik.

Budapest, 1913. aug. 1.

nyáron Balatonaliga, sádját, villa.

Nagyságos

Somogyi Miklós urnak,

Gyöngyös.

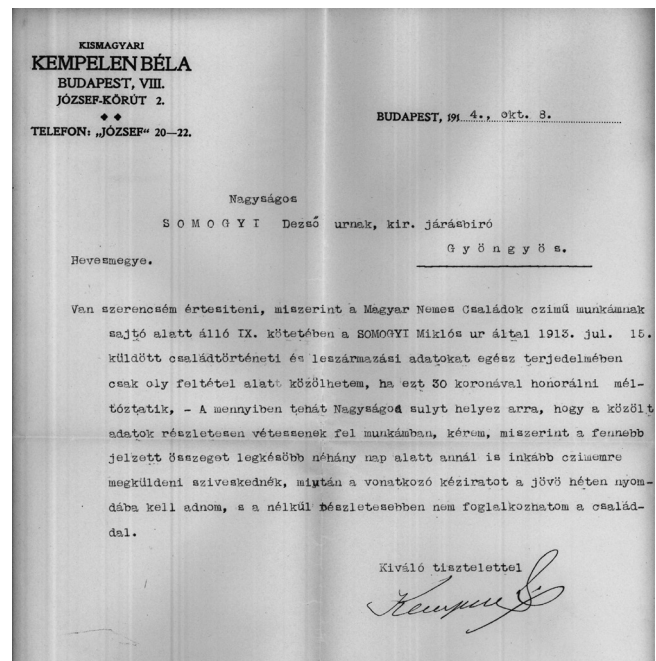
Mult hó 16. kelt b. adatközörsére van szerencsém értesíteni, miszerint azokat csak az S betűs anyag feldolgozásánál vehetem majd kritika alá. Egyet azonban máris megjegyzek, hogy a családdal csak abban az esetben foglalkozhatom majd részletesebben, ha Uraságotat is munkánk előfizetői között tiszteletjük és pedig a szerint részletesebben, amelyik műre előfizetni méltóztatik. Abban a feltevésben, hogy ez nem képez akadályt arra nézve, hogy családja kimerítően legyen tárgyalható, maradtam

kiváló tisztelettel

Kempelen Béla

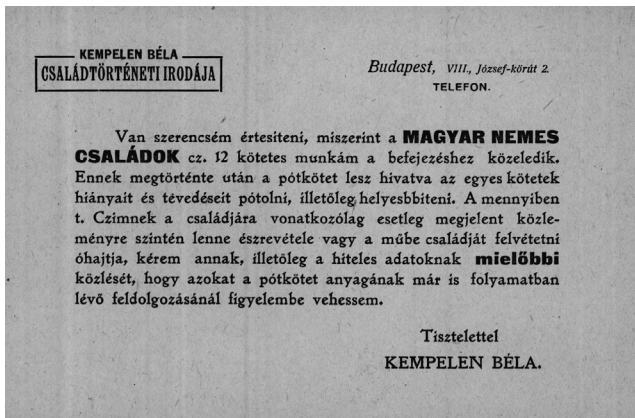
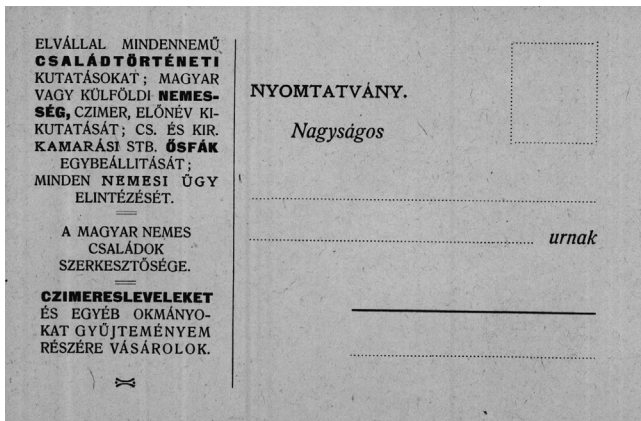
U. I. A megrendelést kérem közvetlenül hozzám küldeni.

5. kép – Kempelen Béla levele Somogyi Miklósnak, 1913



6. kép – Kempelen levele a Somogyi családhoz, 1914

anyagi támogatást várt teljesen érdektelenek maradtak. Azt is látjuk, már ebből a pár közölt levélből is, hogy nem egy esetben Kempelen szaktudása és kutatási eredményei szembekeverülhettek a bizonyos családokban hagyományosan fennmaradt helytelen és téves hagyományokkal. Ez vonatkozhatott



7. kép – Adatkiegészítést kérő nyomtatvány a Magyar Nemes Családok pótkötete számára

a címerleírásra, azok változataira és a helytelen genealógiára. Kempelen Béla úgy tűnik, hogy a begyűjtött források és információk felhasználásával helyes és korrekt forráskritikát alkalmazott. Mindemellett szerkesztőként és szerzőként fenntartotta magának az önálló „javítási-szerkesztési” jogokat, így az adatközléseket válogatva, vagy mellőzve is közölhette. „Minden adatközléssel szemben fenntartván magamnak azt a jogot, hogy abból mit és mennyit közlök, e tekintetben felelősségre nem vagyok vonható és nem is tartozom igazolni, hogy miért hagyok ki azokból egyet-mást, vagy mellőzöm az egész közlését.” Emiatt sokszor kapott kritikát, továbbá megrendelőket és támogatókat is veszített. Kijelenthetjük azonban, hogy mindig a jó szándék és a korrekt szakmai eljárás vezérelte, ugyanakkor a mecénatúrát és az adatszolgáltatásokat készségesen elfogadta. „Végül köszönetemet fejezem ki mindazoknak akik munkámban bármiféle vonatkozásban támogattak. Kérem további támogatásukat. Az érdekelt családokat, a könyv minden olvasóját kérem, hogy az esetleges hibákat és hiányokat velem közölni szíveskedjék. A pótkötetben lesz alkalom azok helyesbítésére.”¹⁷ (7. kép)

A korabeli üzleti lehetőségeket Kempelen jól felhasználta, így ki tudta adni köteteit. Bár ezzel a módszerrel az utókor számára nélkülözhetetlen források és tudáshalmaz egy

jelentős része a szelekció miatt nem került nyilvánosság elé. Szakkönyvtáráról, összegyűjtött adatairól, levelezéséről a korabeli gazdasági érdekek, illetve a halála utáni érdektelenség miatt ma már semmit sem tudunk. Előző cikkemből is kitűnik, hogy saját családi felvételei is a VII. kerületi antikvitás sötét polcaira kerültek.

Kempelen Béla szorgalmára és kitartására szükség volt üzleti vállalkozásában. Egy olyan világban próbált sikereket elérni, ahol számos nem várt akadályba ütközött, és úttörőként kellett egy családtörténeti vállalkozást és kiadót működtetni. A siker hosszú távon és szakmailag értékelhető igazán, nem pedig pillanatnyilag és pusztán pénzügyileg. Kempelen sok csalódáson ment keresztül, de nem adta fel munkáját. Mélyen érintette, ha az általa felkeresett család múltja iránt nem érdeklődött. Ennek a véleményének többször is hangot adott. Így ír erről 1932-ben a *Magyar Nemesi Családok* zárszavában: „A kényszerült nemtörődömség vagy a család múltja iránti érdeklődéssel szemben egyre jobban megnyilvánuló eltávolodás maholnap elfeledtetni velük apjuk emlékét is, nemhogy tudnának valamit származásukról és ismernék családfájukat amelynek egy-egy hajtásai.”

Utolsó munkái

Kempelen Béla idősödve sem hanyagolta el vállalkozását. Szerényen és kitartóan működtette azt azonos helyen, Budapesten a József körút 2. szám alatt. Nyilvánvalóan megélhetési kényszerből 1927 és 1934 között az Országos Társadalombiztosító Intézetnél volt kénytelen dolgozni, korábban pedig a Zalai Közlöny felelős szerkesztőjeként működött. Nincs kimutatásunk, de valószínűleg voltak olyan üzleti kiadásai, amelyek nem térültek meg sohasem, de amelyek eredményét ma már az általa kiadott kiadványokban rendkívül nagyra értékelhetünk. Igen nagy fába vágta fejszéjét, gyakran a tömegtelen anyag és természetesen a rendelkezésére álló rövid idő, valamint a pénzühiány miatt sokszor a lehetetlenre vállalkozott.

1931-ben saját kiadásában jelent meg a *Magyar Főrangú Családok* című kötete, amelyről így ír: „Az eredetileg két vaskos kötetre tervezett jelen munkámat a viszonyok kényszerítő nyomása alatt kénytelen voltam a benti terjedelmre összezsugorítani. Amikor évekkal ezelőtt hozzáfogtam a Magyar Főrangú Családok történetének meglehetősen részletes feldolgozásához, elgondolásom az volt, hogy közreadom valamennyi élő és kihalt családnak teljes leszármazását, címerrajzát vagy legalább címerleírását. Azonban a munkám iránti érdeklődés sokkal mérsékeltebb volt, semhogy egy ilyen nagyszabású mű kiadásával járó kockázatot magamra vállalhattam volna.” A nehézségek ellenére azonban mégis megszületett a munka. A műben csak röviden tárgyalja az egyes családokat, a kihaltakat pedig csak felsorolja. A címerrajzokat és leírásokat nagyrészt elhagyta, amiért elnézést kért olvasóitól: „Emiatt szíves elnézést kérek, kik munkámmal szemben bizalmukat elősegítették. (...) Nem az én igyekezetemen múlt, hogy mindegyikkkel nem foglalkozhattam az általam óhajtott terjedelemben.”

¹⁷ Magyar Nemesi Családok. I. (Szerk. Kempelen Béla.) Bp., 1911. III–IV.

Az idősebb Kempelen az 1930-as, 1940-es években már új családtörténeti megközelítésekkel és más társadalmi rétegekkel is foglalkozott. A nemesek mellett a polgárcsaládokról és a magyar zsidó családokról jelentetett meg szintén saját kiadásban kiadványokat. Ezeket kereskedelemtörténeti szempontból rendkívül nagy forrásértékűnek, történetileg hitelesnek tekintjük, bár némely adat pontatlan, ám ezzel együtt azóta is használjuk őket.

A *Magyar Zsidó Családok* három kötetben 1937-1939 között jelent meg. A gyűjtés módszere ebben a tekintetben sem változott: vállalkozása begyűjtötte az adatokat és felkereste a családokat. (Nagyon valószínű, hogy irodájában az idők során voltak segítő alkalmazottak is, erre azonban egyelőre nincs adatunk.) A családok által küldött kiegészítéseket a további kötetekben jelentette meg.

1940-ben napvilágot látott a *Családkönyv I. Nemes családok polgár családok* című könyve, amelyet több kötetre tervezett, ám idős kora, valamint a II. világháború és az azt követő rendszerváltás és ideológiai átmenet nem tette lehetővé további munkáinak kiadását. Ez volt – ismereteink szerint – az utolsó általa saját kiadásként szerkesztett, megírt és kiadott kötet. A kevésbé ismert mű kitűnő adatokat szolgáltat a városi polgárság, valamint a kereskedelem- és ipartörténet kutatóinak. Sajnálatos, hogy csak egy kötet jelent meg belőle. „Százötvenkét év alatt így ki is cserélődik minden város polgári társadalma. Ötven-hatvan évvel ezelőtt még virágzott műhelyeknek és üzleteknek új tulajdonosaik vannak. Nagymúltú iparos- és kereskedő családok utódai közül nem egy szinte szégyenli azt, hogy ősei vagy éppen még nagyatyja iparos vagy kereskedő volt. Pedig ha csak egy futó pillantást is vetünk az ebben a kötetben ismertetett polgárcsaládok névsorára, meg

kell állapítanunk, hogy nincs mit szégyenkezniük miattuk. (...) Munkám részint címerrajzokkal, részint arcképekkel, részint más történelmi érdekességű reprodukciókkal jelenik meg. Úgy az egyes családok ismertetése, mint a rajzok szolgáljanak buzdításul az ősök emléke iránti kegyeletnek hasonló megnyilatkozására.”

A sors úgy hozta, hogy ez lett utolsó munkája, s ez nem a véletlenek összjátéka. Kempelen Bélát kitűnő családtörténeti íróként és heraldikusként ismerjük, de emellett rendkívül ambiciózus (bár sikertelen) vállalkozó üzletemberként is értékelhetjük. Szerencsére a II. világháború utáni új rendszert már csak részben élhette meg, 78 évesen 1952. augusztus 27-én elhunyt Budapesten. Az 1948-as államosítással vállalkozása is tönkrement, a rendszer ideológiája pedig nem tűrte az efféle „áltudományok” létezését, illetve művelőit. Kempelen Bélát mint vállalkozót és mint kutatót sajátos szempontból értékeltem. Életének és munkáinak részletesebb feltárása a további kutatás feladata lehet, amely remélem másokat is kutatásra ösztönöz. E tanulmány megírása csupán az eddig fellelt reklámanyagok és levelezések forrásán alapult. A jövőben érdemes lenne felfedni és ismertetni Kempelen hatalmas irat-, és könyvtárának adatait vagy azok hollétét. Üzleti és egyéb levelezései a családi levéltárakban minden bizonnyal fennmaradtak, mint azt a közölt példák alapján láthattuk. Ennek feltárása is feladatunk, hiszen napjainkban a családtörténet és heraldika kutatása ismét virágzik. Szorgalmával és kitartásával Kempelen követendő példát mutat. Azzal a Tompa Mihály által papírra vetett gondolattal zárom tanulmányomat, melyet minden bizonnyal Kempelen Béla is egész életén át megfontolandónak tartott. „Mert a boldogságra kevés a jelen, a múlton épül az, s az emlékezeten.”





MIKÓ GÁBOR

I. András király sírkövének legkorábbi említése

Történetíróink sohasem vitatták, hogy a Szent István halálát követő nyolc, belharcokkal tarkított esztendő után trónra lépő, majd 1060-ban elhunyt I. Andrást az általa alapított tihanyi monostorban temették el. Ezt az adatot találjuk minden olyan középkori krónikánkban, amely a király haláláról beszámol.¹ E szövegek viszont nem maradtak ránk 11. századi formájukban, így felmerülhet, hogy tudósításuk téves, esetleg valamilyen későbbi hagyományt őrzött meg. Két 11. századi uralkodó temetkezését is idézhetjük példaként.² Esetünkben azonban 13. század elején kelt oklevél is megemlékezik I. András király tihanyi nyughelyéről, így az bizonyosra vehető.³

A temetés tényénél jóval problematikusabb magának a királyi sírkőnek az esete. Az apátsági templom kriptájában ma is látható egy kereszttel díszített, fehér márványkőből készült sírlap, amelyről kutatóink többsége úgy vélekedik, hogy

egykoron az alapító uralkodó végső nyughelyét fedte. Mivel azonban a kővön az említett keresztet leszámítva semmilyen más díszítés vagy felirat nem látható, így érthető, hogy az azonosítást illetően időről-időre óvatosabb vélemények is elhangzottak.⁴

A kőlap történetét homály fedi. Az első, félreérthetetlenül rá vonatkozó adatunk igen kései, 1807-ből való.⁵ A 16–17. században Tihany a megfogyatkozott területű Magyar Királyság és a Hódoltság határvidékén feküdt, az apátságot várrá építették át; a szerzetesek csak a 18. század első felében tértek vissza.⁶ Csak valószínűsíthetjük, hogy az épen maradt altemplomban ott feküdt-e már ekkor a sírlap. Forrás, amely említene – mint már jeleztem – egyelőre nem ismert. E rövid írásban csupán egyetlen, a síremlékre vonatkozó, eddig nem ismert adatra szeretném felhívni a figyelmet.

*

¹ Mind a bővebb szövegű „krónikakánonban” (a Budai- ill. a Képes Krónika családjának kéziratában, ld. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum reumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II.* (Ed. Emericus Szentpétery.) [a továbbiakban: SRH] Bp., 1937–1938. [reprint: Bp., 1999.] I. k. 357.), mind pedig Kézainál, és rövidebb szövegű krónikáinkban (SRH I. k. 180., 208.; II. k. 38., 172., 267., 331.)

² Salamon király halálának pontos körülményeit nem tudjuk meg a hazai krónikákból, ám a szövegek abban megegyeznek, hogy az uralkodó temetkezési helyeként az isztriai Póla városát nevezik meg. (SRH I. k. 181., 208., 411.; II. k. 40., 78., 192., 332.) E hagyomány hitelességét az utóbbi évtizedekben Rokay Péter több munkájában is következetesen védte (legújabbban *Uő: Újabb adalékok Salamon magyar király életrajzához.* In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban.* [Szerk. Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely.] Pécs, 2010. 47–53., korábbi munkái adataival), mások ellenben – a krónikák nem egykorú volta miatt – elvetették (újabbban *Makk Ferenc:* Salamon. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. I–XIII.* [Főszerk. Kőszeghy Péter, szerk. Tamás Zsuzsanna.] [a továbbiakban: MaMÚL] Bp., 2003–2012. X. k. 207.) Szent Lászlóval kapcsolatban krónikairódmunk egybehangzóan állítja, hogy a királyt Váradon temették el. Ennek ellenére sokáig tartotta magát egy, a krónikák mai formájánál régebbi, 1106-ból származó pápai bullára alapozott nézet, mely szerint a királyt először a somogyvári monostorban helyezték végső nyugalomra. E felfogás téves voltát bizonyította *Solymosi László:* Szent László király somogyvári sírjának legendája. In: *Magyar történettudomány az ezredfordulón.* Glatz Ferenc 70. születésnapjára. (Szerk. Gecsényi Lajos–Izsák Lajos.) Bp., 2011. 125–142.

³ *Szentpétery Imre–Borsa Iván:* Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Bp., 1923–1987. I. k. 85. (262. sz.). Az adatot idézi pl. *Gedai István:* I. Endre király sírköve. *Archaeológiai Értesítő,* 92 (1965) 50., ill. *Uzsoki András:* I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei,* 17 (1984) 150.

⁴ Ld. mindenekelőtt Uzsoki András részletes és informatív kutatástörténeti áttekintését (*Uő: I. András király sírja i. m. 149–161.*), vö. még *Gedai I.: I. Endre király i. m. 49.* Legújabbban *Marosi Ernő:* A tihanyi bencés apátság a 11. század építészetiében. In: *Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére.* (Szerk. Érszegi Géza.) Tihany, 2007. 78.; *Haris Andrea:* A tihanyi bencés apátság műtárgyai és mesterei a 18. században. (Doktori disszertáció, kézirat.) Bp., 2007. 8. (kül. 15. jegyz.); *Lővei Pál:* Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához. (Akadémiai doktori értekezés, kézirat.) I–II. Bp., 2009. I. k. 253–254.

⁵ *Hazai Tudósítások* 1807. márc. 4. 145., vö. *Hazai Tudósítások.* (Vál., szerk. S. Varga Katalin.) Bp., 1985. (Magyar Hírmondó) 78. Idézi *Uzsoki A.:* I. András király sírja i. m. 151., 161. A szerző Bél Mátyás leírása alapján arra következtet, hogy a sírkövet a 18. század első felében már biztosan ismerték (uo. 151.). Ez azonban, jóllehet feltehető, Bél leírásából nem következik egyértelműen, mert ő csak I. András lábszárcsontjairól ír, sírről és sírkőről azonban nem ejt szót: *Lukács Károly:* A Balatonfelvidék földrajza kétszáz év előtt. Bél Mátyás „Notitia comitatum Veszprimiensis Simighiensis et Szaladiensis” c. kéziratának fordítása és ismertetése. (Az 1943-ban megjelent tanulmány reprintje.) In: *Bél Mátyás: Veszprém vármegye leírása.* (Ford. Takáts Endre.) Veszprém, 1989. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 6.) 215.

⁶ Minderről máig legbővebben: a pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története. I–XII. (Szerk. Erdélyi László–Sörös Pongrác.) Bp., 1902–1916. X. k. 2., 3., 4. fejj.; XI. k. 1., 2., 3., 4. fejj. Vö. még *Éri István–Kelemen Márta–Németh Péter–Torma István:* Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Bp., 1969. (Magyarország régészeti topográfiája 2.) 192–193., ill. *Kovacsics József–Ila Bálint:* Veszprém megye helytörténeti lexikona. I–II. Bp., 1964–1988. (Magyarország Helytörténeti Lexikona) II. k. 403–404.

A kora újkori magyar történelem kutatói számára jól ismert Gregoriánczi Pál, pécsi, zágrábi, majd később győri püspök személye, aki nem sokkal halála előtt a kalocsai érseki székebe emelkedett. Írtak róla mind historiográfusi,⁷ mind jogászai tevékenysége kapcsán⁸, életéről, családjáról is születtek tanulmányok.⁹ Esetünkben egy rövid krónikája, helyesebben krónikakivonata érdemel alaposabb vizsgálatot.

E krónika szintén régtől fogva ismert a történettudomány előtt, a közelmúltban magyar fordítása is megjelent.¹⁰ Leggyakrabban *Breviarium rerum Hungaricarum historico-geographicum* címen hivatkoznak rá, amely titulus a szöveg kiadójától, Bél Mátyástól származik.¹¹ Bél a művet egy, ma már ismeretlen kéziratból publikálta, amely azonban nem lehetett a krónika archetypusa. A legrégebbi ismert verzió egy, ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött nagy törvénygyűjteményben maradt fenn, amely Gregoriánczi-kódexként ismert.¹² E helyütt a krónika az 1556-os évvel zárul, miközben Bél kiadásában az utolsó esemény I. Ferdinánd 1565-ben bekövetkezett halála. A Gregoriánczi-kódex alapján az is világos, hogy a Bél által utóbb egy cím alatt kiadott szöveg eredeti formájában két részre oszlott: a történeti rész (amelyet az egyszerűség kedvéért e cikkben krónikának nevezek) az *Origo gentis Ungaricae*, a földrajzi pedig az *Ungaria* címet viselte.

A krónika mintáival, más elbeszélő kútfőkkel való összefüggéseivel, forrásértékével többek foglalkoztak már, ez azonban témánk szempontjából nem igényel részletesebb ismertetést.¹³ Ami fontos, hogy a műnek számos kéziratot másolata is fennmaradt, amelyeknek eddig – talán éppen a Bél-féle *editio* okán – történéseink nem szenteltek figyelmet. E

⁷ *Bartoniék Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt. (Sajtó alá rend. Ritoók Zsigmondné.) Bp., 1975. 128–132.; *Szabados György*: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Bp., 2006. 75–77.

⁸ *Jánosi Monika*: Gregoriánczi Pál kéziratot törvénygyűjteménye a XVI. század közepéről. *Magyar Könyvszemle*, 104 (1988) 54–58.; *Üő*: Bírósági döntvények és szokásjogi feljegyzések „Nota”-k a Gregoriánczi-kódexben. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 211–220.

⁹ *Jánosi Monika*: Egy elfeledett XVI. századi jogász-püspök, Gregoriánczi Pál. In: Társadalomtörténeti tanulmányok. (Szerk. Fazekas Csaba.) Miskolc, 1996. (Studia Miskolcinsensia 2.) 70–74.; *Varga Szabolcs*: Adalékok Gregorjanci Pál pécsi püspök életrajzához. In: Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok. (Szerk. Erdős Zoltán–Kindl Melinda.) Pécs, 2010. 125–135. *Vö. még Katona István*: A kalocsai érseki egyház története. I–II. (Szerk. Romsics Imre–Thoroczkay Gábor, ford. Takács József.) Kalocsa, 2001–2003. II. k. 26–29.

¹⁰ Krónikáink magyarul. I–III. (Vál., szerk., ford. Kulcsár Péter.) Bp., 2006–2007. (Történelmi források 3.) II. k. 109–136.

¹¹ Pauli Gregoriánczii Zagrabienensis et Iauriensis episcopi Breviarium rerum Hungaricarum historico-geographicum. Nunc primum ex obsoletis authoris schedis eruit *Matthias Belius*. Posonii, 1746. 85–95. (a történeti rész).

¹² Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban OSZKK) Fol. Lat. 4126. fol. 26r–46r. Ld. *Jánosi M.*: A Gregoriánczi-kódex i. m. 59. A kéziratot – feltehetően annak elkeveredése miatt – a szerző csak mikrofilmről tudta tanulmányozni, de ma már újból elérhető eredeti formájában is.

¹³ Legújabb *Rokay Péter*: Krónikatanulmányok. Debrecen, 1999. 135–143. (a korábbi irodalom áttekintésével).

variánsok többségét Kulcsár Péter felsorolja nagy Inventáriumában.¹⁴ A Gregoriánczi-kódexnek, valamint a viszonylag nagyszámú másolatnak köszönhetően nagy biztonsággal rekonstruálható a szöveg eredeti formája, és elkülöníthetőek az utólagos betoldások, kiegészítések.

Az egyik ilyen másolat a bécsi Nationalbibliothek kéziratgyűjteményének Cod. Lat. 8742. jelzetű, 17. századi kódexében maradt fenn. A kötet hazai oklevelek, levelek másolatait tartalmazza, ezek előtt, mintegy prologusként áll Gregoriánczi műve.¹⁵ Nagy szerencsénk, hogy ismerjük a másoló személyét: a cím mellett olvasható feljegyzésből kiderül, hogy Vitnyédi István készítette.¹⁶ A textus hűen követi a legrégebbi variánst, csupán a végén tartalmaz hosszabb betoldást: a Bél-féle kiadással – lényegét tekintve szövegszerűen is megegyezően – beszámol Miksa megkoronázásáról és Ferdinánd haláláról. Ezen kívül két olyan adatot is találunk a szövegben, amelyek hiányoznak a mű legrégebbi változatából, de ami fontosabb, hogy – egy kivételével – a többi, ma ismert másolatból is: az egyik I. Andrással, a másik I. Gézával kapcsolatos. Nézzük az előbbire vonatkozó, számunkra fontos passzust (a krónika törzsszövegét kapitális, míg a kiegészítést dőlt betűkkel szedtem).

Andreas Albus, primogenitus Ladislai Calvi, post Petrum Teutonicum electus fuit in regem Ungariae, et regnavit annis quindecim felicibus, quam priores duo. Hic genuit duos filios, Salomonem et David. Occisus est autem anno Domini millesimo sexagesimo nono (!), sepultus in Ticonio, insula laci Balaton, in templo S. Aniani, quod ipse astruxerat, eius sepulchrum ex albo marmore hodie quoque visitur.¹⁷

Aligha lehet vitás, hogy a kurzív betűkkel kiemelt szövegrész a ma ismert sírkőre vonatkozik. Kérdés tehát, hogy milyen forrásból származhat az adat. Fentebb már tisztáztam, hogy Gregoriánczi Pállal, pontosabban krónikájával nem hozhatjuk kapcsolatba. Voltaképp kétféle eset tétélezhető fel. Az egyik, hogy egy ismeretlen másoló kiegészítette a szöveget, amely már e formájában jutott Vitnyédi kezébe. A másik, hogy a 17. század közepén ő maga volt az, aki ezt az információt beleszötte az elbeszélésbe.¹⁸

¹⁴ *Kulcsár Péter*: Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700 – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig. Bp., 2003. 205. E helyütt a Gregoriánczi-kódex – tévesen – mint 17. századi kézirat szerepel. Egy további – az említett kódexszel szorosan összefüggő – másolat található a budapesti Egyetemi Könyvtár ún. nagyobb Nádasdy-kódexében (*Jánosi Monika*: A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek. *Magyar Könyvszemle*, 94 [1978] 236–237.).

¹⁵ Tabulae codicum manv scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum. I–X. Vindobonae, 1864–1899. V. k. 290.; *Kulcsár P.*: Inventarium i. m. 205.

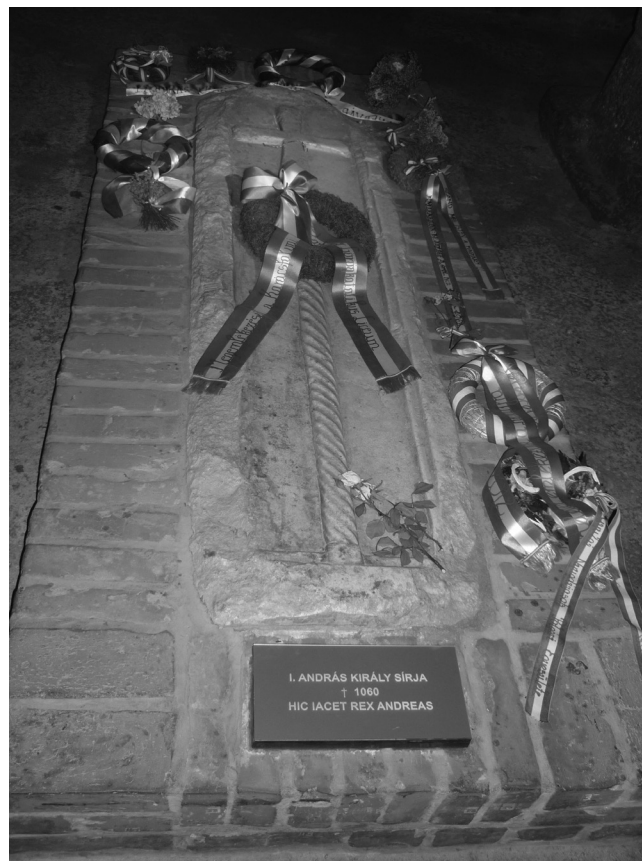
¹⁶ *Hörk József*: Muzsaji Vitnyédi István. *Századok*, 41 (1907) 289–320., 400–414., 502–517.; *Nagy Levente*: Néhány adat Vitnyédi István erdélyi kapcsolataihoz. *Századok*, 133 (1999) 1217–1246.; *Csillag István*: Vitnyédi István. In: *MaMűL* XII. k. 475–476.

¹⁷ Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Cod. Lat. 8742. fol. 3v–4r.

¹⁸ A Vitnyédire vonatkozó irodalomban (vö. 16. jegyz.), illetve kiadott levelei közt – Vitnyédi István levelei 1652–1664. (Szerk. Fabó András.) Pest, 1871. (Magyar Történelmi Tár 15–16.); *Jenei Ferenc*: Wittnyédi István ismeretlen levelei. *Soproni Szemle*, 20 (1966) 169–173., 250–253., 363–365.; *Nagy*

A kérdést eldöntéséhez kétségbevonhatatlan bizonyíték nem áll rendelkezésünkre. Érdeemes azonban figyelmet szentelni Istvánffy Miklós egyik kéziratának, amelyet ma az Országos Széchényi Könyvtár őriz. A kötetben Gregoriánczi krónikája az első tartalmi egység.¹⁹ Ennek szövege megegyezik a többi kódexben szereplő változattal, csak hogy I. András életrajzához egy ismeretlen *scriptor* csaknem pontosan azt a kiegészítést fűzte, amelyet a Vitnyédi-féle másolatban is olvastunk.²⁰ Természetesen feltehető, hogy a Vitnyédi által kibővített textust lemásolták, majd annak egy példánya az Istvánffy-kódex valamelyik későbbi tulajdonosához került, aki a két variánst összevetette. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy a Vitnyédi-féle szövegben a kiegészítés nem margószerű glossza, hanem integráns része I. András életrajzában. Ezen kívül a bécsi kódex még egy unikális információval szolgál: a II. Gézáról szóló sorok végén – hibásan – megjegyzi: *Hic Geisa magnus vocatus est*. Ezt az adatot azonban hiába keressük Istvánffy egykori kéziratában, jóllehet, ha a két kéziratot összevetették, nem valószínű, hogy elhagyták volna. Magam e két adatból arra következtetek, hogy a sírkőre vonatkozó utalás nem az egykori soproni jegyzőtől ered, hanem a Gregoriánczi-krónika egy, a XVII. közepénél régebbi variánsából, amelynek több másolata lehetett. Amennyiben az okfejtésem mégsem állná meg a helyét, a Vitnyédi-féle kópia jelentősége mit sem csökken, ugyanis kijelöli azt a legkésőbbi időpontot, amikor a kőlapot már az alapító király végső nyughelyével kapcsolták össze.

Mi következik mindebből? A krónikabejegyzés, jóllehet szűkszavú, legalább közel másfél évszázaddal korábban tesz említést a sírkőről, mint amiről eddig tudomásunk volt. Természetesen magától értetődik, hogy koránál fogva – hiszen a 17. század közepe igen távol esik a kora Árpád-kortól – azt bizonyítani, hogy a kőlap valóban az alapító sírhelyét fedte, nem alkalmas. Jelentősége azonban ennek ellenére sem korlátozódik pusztán arra, hogy egy újabb adattal bővíthetjük az egyik legkorábbi Árpád-kori faragott köemlékünkre vonatkozó ismereteinket. Arról tanúskodik ugyanis, hogy a hagyományt,



I. András király sírja Tihanyban
(Őszné Sima Anna felvétele.)

amely a ma ismert kőlapot a monostor alapítójának sírjával kapcsolta össze, *nem* a Tihanyba a 18. században visszaköltöző szerzetesek teremtették meg, hanem az annál sokkal régebbre, legalább a kora újkor időszakába nyúlik vissza.

Levente: Néhány adat i. m. 1235–1246. – Tihanyra vagy a sírkőre vonatkozó adatra nem akadtam. A kiadott levelezés azonban – amint ez az idézett munkák mindegyikéből kiderül – közel sem teljes.

¹⁹ OSzKK, Fol. Lat. 2275. fol. 2r–6r. (a történeti rész). A kódex legbővebb ismertetése: *Berlász Jenő*: Istvánffy Miklós könyvtáráról. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, (1959) 222–222. Gregoriánczi krónikája kapcsán röviden említést tett róla Bartoniek Emma (*Uő*: *Fejezetek* i. m. 129–130.) és Jánosi Monika (*Uő*: *A Gregoriánczi-kódex* i. m. 58. és 59. 47. jegyz.) is.

²⁰ Fol. 3r. „[...] in templo S. Aniani, quod ipse extruxerat, eius sepulchrum ex albo marmore hodie quoque visitur.”



MIHALIK BÉLA VILMOS A kanonok két leánya?

Adalékok Szengyeli Ferenc családjának történetéhez

1633-ban egy hatalmaskodási ügyben készült tanúvallomás során az akkor hatvanesztendő Csanádi Fodor Balázs, Erdélyi István jobbágya a maga és az édesapjától hallott elbeszélések alapján vázolta a két peres fél, özvegy Boér Miklósné Percsényi Anna és Vadadi István közt fennálló rokonságot. A vallomás alapján az asszony és a birtokát erőszakkal elfoglaló rokona közös őse egy „egy Szengely Ferenc nevű pap volt itt Szengyelben, mely Szengely Ferenc pap Feiervarhoz hallgatott az Pap urakhoz.”¹

A fehérvári, azaz gyulafehérvári papok említése alapján bizonyosnak tekinthető, hogy az említett szengyeli pap katolikus plébános lehetett. A peres felek és a közös ős közötti nemzedékek számából arra lehet következtetni, hogy Szengyeli Ferenc a 16. század közepén élt. Továbbá a „fehérvári pap urakhoz való hallgatás” említése mögött az erdélyi káptalan esetleges feltételezése nyomán az is feltehető, hogy személye azonosítható a testület hasonnevű, a 16. század közepén élt tagjával. Azonban a címben feltett kérdőjel mindenképpen indokolt, hiszen olyan, közvetlen forrást nem találtunk, amely egyértelműsítene a személyek azonosságát, ám a közvetett adatok erre utalnak.

A Szengyeli család

Csánki Dezső is hangsúlyozta, hogy a középkorban két Szengyel nevű helység létezett Torda vármegyében, emiatt pedig feltehetőleg két Szengyeli család létezett: mezőszengyeli és erdőszengyeli. A két család közötti esetleges kapcsolatról nem szól, csupán arra figyelmeztet, hogy nem mindig lehetséges annak meghatározása sem, hogy a források éppen melyik családról szólnak. A mezőszengyeli családra a legkorábbi adatot 1333-ból említi, míg az erdőszengyeli Szengyeli famíliára 1413-ból.²

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 678 Teleki család levéltára – Iszlay családostály fasc. 1. fol. 226. Itt szeretnék köszönetet mondani Lakatos Bálint barátomnak, aki számos hasznos tanácsal, ötlettel segített a Szengyeli Ferencre vonatkozó adatok feltárában.

² *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. k. Budapest, 1913. 817–818. Tiszázatlan az is, hogy valamelyik család esetleg kapcsolatban állt-e a 14. század utolsó harmadában élt híres

Miután a fentebb említett 1633. évi per a Torda vármegyei Illye³ birtok körül folyt, ez talán segíthet jobban meghatározni a családot is. 1496 januárjában ugyanis néhai andrásfalvai Balázi (Balassi) György fia, Ferenc testvére, István nevében is eladta Szengyeli Benedeknek a Torda vármegyei Illye egész birtok nyugat felé eső harmadát 32 jó magyar aranyforintért örök áron.⁴ Feltehetőleg ugyanez a Benedek volt az, aki 1483-ban zálogba vette Járai Jakabtól annak három járai telkét, a Felsőtó nevű halastó két részét, valamint réteket és kaszálókat 40 jó magyar aranyforintért.⁵ Szengyeli Benedeket Csánki az erdőszengyeli családból származónak feltételezi.⁶

Szengyeli Benedek apja talán az a Szengyeli Mátyás lehetett, aki 1467-ben mint néhai Szengyeli Benedek fia a maga, és gyermekei, András, Benedek, Klára és Margit nevében tiltakozott az ellen, hogy néhai apja eladta Meggyesfalvai Alard fia Jakabnak a Küküllő vármegyei Vidraszeg birtokot.⁷

Az Illyét 1496-ban megszerző Szengyeli Benedek 1504-ben már nem élt, amikor özvegyének, Krisztina asszonynak, valamint gyermekeiknek, Jánosnak, Gergelynek, Pálnak, Mártának, Erzsébetnek és Zsófiának andrásfalvi Balázi (Balassi) István zálogosított el birtokrészeket a Torda vármegyei Csanádon, amely ellen Erdélyi János és Márton tiltakoztak.⁸

Szengyeli Benedek fia János a következő évben 1505-ben csanádi, illyei, magyarszederjesi, oláhszederjesi és járai

hamisítóval, Szengyeli István deákkal. Személyére: *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori apátság és hiteleshely a szekularizációig. In: *Uő.*: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. (METEM Könyvek 18.) Bp., 1997. 152–153.

³ Kisillye, ma Ilioara, jud. Mures, Románia.

⁴ 1496. január 3.: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). (Szerk. Jakó Zsigmond.) II. k. Bp. 1990. (a továbbiakban: KmKJ) 2976. sz.

⁵ 1483. szeptember 28.: KmKJ I. k. Bp. 1990. 2465. sz.

⁶ *Csánki D.*: i.m. 818.

⁷ 1467. január 29.: KmKJ I. k. 1725. sz. Szengyeli Benedek fia Mátyás először 1443-ban szerepel: 1443. július 22.: DL 29787. Talán ugyanez a Szengyeli Mátyás volt, aki 1469-ben Torda vármegye alispánjaként szerepelt: 1469. március 15.: KmKJ I. k. 1852. sz. Egy Szengyeli Benedek 1435–1441 között adathozható, több alkalommal vallják ügyvédül, vagy szerepel fogott bíróként: 1435. július 11.: DL 30795.; 1440. március 17.: KmKJ I. k. 211. sz.; 1440. szeptember 13. után: KmKJ I. k. 272. sz.; 1441. július 14.: KmKJ I. k. 338. sz.; 1441. december 30.: KmKJ I. k. 393. sz.

⁸ *Csánki D.*: i.m. 818.; A római szent birodalmi gróf Széki Teleki család oklevéltára. (Szerk.: Barabás Samu.) II. k. Bp., 1895. 267.

birtokbeli részeit – néhány Jára melletti föld kivételével – 18 magyar forintot zálogba vetette Galaczy Istvánnak.⁹ Szengyeli János 1513-ban két csanádi birtokrészét Tholdalagi Benedeknek adta el.¹⁰ 1515-ben Erdélyi Miklós, az Illyével szomszédos Gernyeszeg, Csanád, Sáromberke, Szederjes birtokokba való beiktatásakor szerepelnek szomszédként Szengyeli János, Miklós és Ferenc. Utóbbi talán már azonosítható a vizsgált Szengyeli Ferencel is. Szengyeli János utólagára 1520-ban szerepel egy birtokbaiktatásnál, mint alvajdai ember.¹¹

Jól látható, hogyan került Illye a Szengyeli család birtokába, a család- és birtoktörténet együttes vizsgálata alátámaszthatja azt a feltételezést is, hogy Szengyeli Ferenc nagyapja Szengyeli Benedek, apja pedig talán az 1505-ben szereplő Szengyeli János lehetett.

Szengyeli Ferenc

Szengyeli Ferenc valamikor a 15–16. század fordulóján született, ez abból is sejthető, hogy egy szerencsés véletlennek köszönhetően pappá szentelésének pontos idejét is ismerjük. A Rómában Raphael ostiai püspök, bíboros által kiadott 1518. március 31-i oklevél szerint március 29-én tette le a kisebb fogadalmakat, március 30-án szentelték diakónussá, március 31-én pedig pappá mint erdélyi egyházmegye *scolarist* és a szengyeli Szűz Mária tiszteletére szentelt egyház plébánosát.¹² A szentelést a vatikáni palotában (*in Burgo S. Petri*) Vincentius de Andreis otocsánci püspök végezte.¹³ A római szentelés háttérében az állhat, hogy így a felszentelés három fázisára a szokásos három vasárnapot nem kellett megvárni. Szengyeli Ferenc ezután hazatért az erdélyi egyházmegyébe, az oklevél plicáján található feljegyzés szerint 1518. novemberben az erdélyi püspökség is tudomásul vette a felszentelést.

Szengyeli Ferenc alighanem azonosítható az 1536-ban szereplő „*Franciscus presbiter de Zengyel*”-ként szereplő erdőszengyeli plébánossal, amit az 1633. évi tanúvallomás adatai is alátámaszthatnak.¹⁴ A szengyeli plébánia a 14. század végétől kiváltságosnak számított. 1412. június 27-én írta át és erősítette meg István erdélyi püspök Szengyeli Simon fia Tamás kérésére Maternus püspök 1398. április 14-i oklevélét, mely szerint a Szűz Mária tiszteletére szentelt szengyeli egyház plébánosa mindenkor a maga hasznára megtarthatta

a szengyeli birtokból járó tized negyedét.¹⁵ A jól jövedelmezőnek számító plébánia betöltésére alighanem a helybéli birtokos család különös gondot fordított, a család valamely tagját vagy kliensét ültették oda. Ezt erősíti az a tény, hogy az 1518. évi oklevél alapján Szengyeli Ferenc a család tagjaként már pappá szentelését megelőzően adminisztrálta a plébániát.

Az 1540-es évek elejétől azonban karrierje felfelé ívelt. Szengyeli Ferenc 1543-ban tűnik fel az erdélyi káptalan sorában szatmári főesperesként, 1545-ben is ugyanitt főesperes, majd 1548–1551 között már ózdi főesperes (ebbe a főesperesi kerületbe esett egyébként Erdőszengyel is). 1548–1549-ben, majd 1553-ban a káptalan dékánja. 1549-ben a gyulafehérvári székesegyház Szent Péter és Pál apostolokról nevezett oltárának rektora. 1549-ben és 1551-ben is vikáriusként szerepel. 1554–1555-ben küüllői főesperesként említik.¹⁶

1550-ben Izabella királyné küldöttként a beszercei tanácsnál járt el a Márton napi adó és 1280 gulden összeg ügyében.¹⁷ 1551. évi vikáriusi szereplése alapján talán ő lehetett az a Ferenc nevű vikárius, aki egy, Entz Géza által is hosszabban idézett 18. századi protestáns történeti összefoglaló szerint a Gyulafehérvárott 1547-ben elhunyt Batthyány Orbán holttestét kiásatta és a székesegyházból eltávolította: „...edg Canonicus Feyerwari Püspök Vicariussa [...] Ferenc nevű ki asattya és a ganajba temetteti a kiért Izabella meg neheztellett, és e lehet oka, hogj ötet is Fejervarrol kiuztek...”¹⁸ Feltehetőleg a holttest eltávolítása az 1551–1556 közötti Habsburg-uralom idején történhetett, az elűzésre pedig inkább 1556-ban került sor Bornemissza Pál püspök és a káptalan kiutasításával.

Szengyeli Ferenc leszármazottai

A tanúvallomás alapján Szengyeli Ferencnek még szengyeli plébánosi működése idején született két leánya: Márta és Durkó. Szengyeli Ferenc az erdélyi püspök és káptalan elűzése idején már 60. életéve felé járhatott, nem kizárt, hogy nem sokkal később meg is halt, hisz 1555 után nincs rá adatunk. Az 1633. évi tanúvallomás alapján azonban még halála előtt az illyei birtokrészt felosztotta két leánya között, akiket ki is házasított, „két szolgálónak” adta őket feleségül. Szengyeli Márta férje Perecsényi Pál, míg Szengyeli Durkó férje Gerendi Márton lett.

⁹ 1505. szeptember 19.: KmKJ II. k. 3372. sz.

¹⁰ Entz Géza: Erdély építészete a 14–16. században. Kolozsvár, 1996. 282.

¹¹ Teleki Oklevéltár II. k. 351; 445.

¹² Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. V. k. (Szerk. Karácsony János, Kollányi Ferenc, Lukcsics József.) Budapest, 1912. 230. Itt Szengyeli Ferenc egy 1549. évi vikárius ítéletlevelét tesz közzé Veress Endre, aki az azonosságot a szengyeli plébános és a kanonok között egyértelműnek veszi. A felszentelésről szóló oklevél: MNL OL DL 257534.

¹³ Vincentius de Andreis 1493. szeptember 6-án nevezték ki otocsánci püspökké, ám a püspökséget 1513-ban a zengyi püspökséggel egyesítették. A püspök 1520. október 19-én mondott le otocsánci címéről. Vö. Hierarchia catholica Medii aevi sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series. E documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita. II. (Ed.: Conradus Eubel.) Regenbergae, 1914. 209; Hierarchia catholica i.m. III. k. 299. 3. lábjegyzet.

¹⁴ Entz G.: Erdély építészete i.m. 283.

¹⁵ Zsigmondkori Oklevéltár III. k. (1411–1412). (Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván.) Budapest, 1993. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 22.) Nr. 2353. Ezt az egyházat az erdőszengyeli templommal azonosították: Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 435. Erdőszengyel középkori templomáról azonban Létyán Ferenc nem tud, szemben a mezőszengyellivel: Létyán Ferenc: Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. 2. bőv. kiadás. Gyulafehérvár, 2000. 146; 506.

¹⁶ Vekov Károly: Locul de adeverire din Alba-Iulia (secolele XIII–XVI). Cluj-Napoca, 2003. 7. sz. melléklet.; Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt. Bp., 1889. 886. sz.; Egyháztörténeti emlékek i.m. 229–230.; Antonius Szeredai: Notitia veteris et novi Capituli Ecclesiae Albensis Transilvaniae. Gyulafehérvár, 1791. 170.; Az oltárra: Entz Géza: A gyulafehérvári székesegyház. Budapest, 1958. 205.

¹⁷ 1550. november 21.: Albert Berger: Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen. II. köt. (Szerk. Ernst Wagner.) Köln-Wien, 1986. 2012. sz.

¹⁸ Entz Géza: A gyulafehérvári i.m. 193.

Gerendi Márton és Szengyeli Durkó fia lehetett az az illyei Gerendi Mihály, aki 1590-ben Torda vármegye alispánjaként Keszeliczky Imre ispán nevében tiltakozott egy birtokbaiktatáskor.¹⁹ Felesége Kaczkány/Koczakány Borbála, a székely primor Koczakány Márton és ernyei Székely Anna leánya volt. 1594-ben már házasságban voltak, amikor az asszony fivérével, Gáspárral és Mártonnal osztozik. Gerendi Mihály feltehetőleg 1596-ban halt meg, mert apósa 1596. évi végrendeletében még említi, míg 1597-ben Koczakány Márton gyermekeinek osztálylevelében Koczakány Borbála már Dersi János felesége.²⁰ 1608-ban özvegye, Dersi Jánosné Koczakány Borbála asszony Káli Kun Benedekkel pereskedett két illyei jobbágytelek felől, amelyet még Kun Benedekné, Haranglábi Klára adott zálogba Gerendi Mihálynak.²¹ Az özvegy nem sokkal később gyermekeivel együtt meghalt pestisjárványban, ekkor birtokai fivérére, Koczakány Gáspárra maradtak.²²

Az 1633. évi tanúvallomás alapján Gerendi Mártonnak és Szengyeli Durkónak egy ismeretlen nevű leánya is volt, aki a Marosközén, Ikládon lakó Vadadi Pál felesége volt. Vadadi Pál 1607-ben Bassa Sára és hódosi Márton Jánosné Szengyeli Dorottya perében szerepelt, 1609-ben pedig ifjabb Koczakány Mártonnal (a néhai Gerendi Mihály sógorával) pereskedett egy jobbágy miatt.²³ Három évvel később, 1612-ben Koczakány Márton egy illyei házhelyet adott el iklánda Vadadi Pálnak.²⁴

Az ő fiuk voltak az a Vadadi István, aki 1633-ban erővel foglalta el rokona, Boér Miklósné Perecsényi Anna illyei birtokait. Valószínűleg ugyanez a Vadadi István vallotta ügyvédül Mósa Istvánt 1635 októberében Torda vármegye közgyűlése előtt. Nehezen magyarázható az az adat, miszerint 1637-ben anyjáról, Vadadi Pálné Csuka (Czyka) Katalinról rámaradt perben járt el, noha anyja vezetéknevének Gerendinek kellene lennie. Talán elképzelhető, hogy Csuka Katalin csak mostohaanyja volt.²⁵

Szengyeli Ferenc másik leánya, Márta Perecsényi Pál felesége lett. Perecsényi Pál 1583-ban jelen van Koczakány Mártonné Székely Anna asszony kérésére, és Báthory Zsigmond parancsára Szengyeli Ferenc (!) nevű társával Erdőcsinádon egy házhely körüli ügyben.²⁶ 1589-ben még szerepel, ekkor egy birtokbaiktatás elleni tiltakozásnál volt jelen mint szomszéd birtokos.²⁷ Perecsényi Pálnak és Szengyeli Mártának két gyermeke született: János és Katalin. Perecsényi Katalin férjének nevét nem ismerjük, fia István deák volt, aki a tanúvallomás szerint „hívatta magát Tordai István diáknak”. Tordai István széki, majd kolozsi sókamarás volt. Talán ő lehetett az a Tordai István, aki 1609-ben mutatta be Torda vármegye

közgyűlése előtt Báthory Gábor fejedelemtől kapott nemeslevelét.²⁸

Perecsényi Jánosnak a tanúvallomás csak egy leányát, Boér Miklósné Perecsényi Annát említi, ám úgy tűnik legalább még egy leánya volt, Perecsényi Katalin. Perecsényi Katalin férje vadadi Kovács Pál volt. 1609-ben rokona, Gerendi Mihály özvegyét feleségül vevő Dersi Jánost perelte, mert egyik jobbágyának szekerét és lovait lefoglalta. 1614-ben pedig mint néhai Perecsényi János lánya vallott ügyvédet Torda vármegye közgyűlése előtt.²⁹ 1626-ban vadadi Kovács Pál és felesége az illyei birtokrészükből egy házhelyet a hozzátartozó földekkel együtt 20 forintért zálogba adtak illyei Kovács Mihálynak.³⁰ Perecsényi Jánosnak talán még egy fia is lehetett, legalábbis 1627-ben Illye falubírója egy Perecsényi János.³¹

A Boér-házaspárra csak a tanúvallomásból vannak adataink. Eszerint Perecsényi Pál és Szengyeli Márta örökösei közül az illyei jószágban Tordai István deák kezdeményezésére Perecsényi János halála után osztoztak meg az erdélyi fejedelmi ítélőmester előtt. Tordai István azonban sókamarási feladatai miatt az illyei birtokkal nem tudott törődni, így oda tisztartónak Boér Miklóst fogadta fel.

Szengyeli Ferenc két lánya a rájuk maradt illyei birtokrészeket mindig külön birtokolták, azok soha nem voltak közös kezelésben. Így a Vadadi István által elfoglalt rét Szengyeli Márta örököseié volt, majd a Tordai István által kezdeményezett ítélőmesteri ítéletet követően Boér Miklósné és feleségéé, Perecsényi Annáé lett.

Boér Miklós és Perecsényi Annának egy leánya volt, Boér Anna, aki iszlói Kerestély Péterhez ment feleségül, aki egy 1643. évi tanúvallomás alapján 1598 körül született, veres darabont volt.³² Leányuk, Kerestély Magdolna pedig majd annak az Iszlay Györgynek lett a felesége, aki édesanyja, Iszlay Miklósné Koczakány Zsuzsanna révén Szengyeli Ferenc kanonok másik ágából való leszármazottjának, Gerendi Mihály feleségének Koczakány Borbálának volt rokona.

A kanonok két lányainak leszármazottjai tehát teljesen be tagozódtak az erdélyi kishemesi társadalom tagjai közé; a két asszony (egyébként törvénytelen) származását pedig csak a birtokjogok miatt tartották számon.

A kanonok két leánya

Szengyeli Ferenc esete nem egyedülálló a korszakban, a reformáció évszázadában a papi nőtlenség eszménye válságba került, a papi ágyas tartása, a konkubinátus elterjedt jelenségévé vált a Magyar Királyságban is. A jelenség nem csak az alsó-, hanem a főpapság esetében sem volt kirívó. Verancsics Antal későbbi esztergomi érseknek egy lengyelországi diplomáciai útját követően, 1539-ben egy Orsolya nevű budai polgárleánytól született fia. A gyermekről és anyáról Bornemissza Gergely

¹⁹ Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei I. k. (Közzéteszi: Gálfi Emőke, Bogdándi Zsolt.) (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei I.) Kolozsvár, 2006. 760. sz.

²⁰ MNL OL P 678 Iszlay családosztály fasc. 1. fol. 62., 73., 75.

²¹ Torda vármegye jegyzőkönyvei I. 1607–1658. (Közreadja: Dáné Veronka.) (Erdélyi Történelmi Adatok IX. Az erdélyi vármegyék fejedelemségekori jegyzőkönyvei I.) Kolozsvár, 2009. 61.

²² MNL OL P 678 Iszlay családosztály fasc. 1. fol. 249.

²³ Torda vármegye i.m. 42, 92.

²⁴ MNL OL P 678 Iszlay családosztály fasc. 1. fol. 126.

²⁵ Torda vármegye i.m. 363, 404.

²⁶ MNL OL P 678 Iszlay családosztály fasc. 1. fol. 32.

²⁷ Az erdélyi káptalan i.m. 615. sz.

²⁸ Torda vármegye i.m. 86.

²⁹ Uo. 84., 117.

³⁰ MNL P 678 Iszlay családosztály fasc. 1. fol. 190.

³¹ Torda vármegye i.m. 257.

³² MNL P 678 Iszlay családosztály fasc. 1. fol. 298–300.

révén gondoskodott. Az eset miatt nagybátyjával, Statileo János erdélyi püspökkel is komoly konfliktusba került.³³

Az alsópapság soraiból is hozható példa. Máriavölgyi Jeromos nagyszebeni prédikátor egy férjes asszonnyal jött össze, aki a férj halála után a pappal összeköltözött, és neki gyermeket is szült. A gyermek halála miatt azonban Jeromost gyerekgyilkossággal vádoltak, emiatt Rómához, a Penitenciáriához fordultak. A váradi egyházmegyéből Sike István fia Dömötör klerikusnak született gyermeke egy nőtől.³⁴ Az esztergomi főegyházmegyében Oláh Miklós érsek idejéből, 1559–1562-ből fennmaradt egyházlátogatási jegyzőkönyvekben szereplő 280 katolikus pap közül több mint fele, 159 plébános nős volt, vagy tartott ágyast. A vizitátor huszonkilenc személyről jegyezte fel, hogy eretnek.³⁵ A század derekára tehát általános jelenség volt a házasság vagy ágyastartó pap, és egyre többen hajlottak az új tanok felé.

Az egyházi társadalom középső rétegét képviselő Szenyeli Ferenc esete tehát ilyen szempontból nem kirívó eset.

Az új tanokkal való kapcsolatra azonban semmilyen támpontunk nincs, s leszámazottai esetében is csak közvetett adataink vannak. Unokájának, Gerendi Mihály anyósának, Koczány Mártonné ernyei Székely Anna végrendeletében egyik testamentumos urának rendeli Jakab szentmártoni prédikátort.³⁶ Ez alapján szinte bizonyosnak látható, hogy a család a protestantizmus felé fordult, a református és az unitárius felekezet közül azonban nem tudjuk, hogy melyik felé. Noha az illyei Gerendiek és az aranyosgerendi Gerendiek közti kapcsolat nem ismert,³⁷ az utóbbi családból származó Gerendi János, Olconaszék királybírája az antitrinitárius, majd végül a szombatos irányzattal szimpatizált.³⁸ A Szengyeli Márta leszámazottai közt felbukkanó Iszlay családról jóval későbbi, 18. századi adatokból tudjuk, hogy a marosszéki unitáriusok vezetői közé tartoztak.³⁹ Mindezek alapján úgy tűnik, hogy Szengyeli Ferenc kanonok leszámazottai nemcsak az erdélyi köznemesség rétegébe, hanem a többségi protestáns felekezetbe is rövid idő alatt integrálódtak.



³³ Lakatos Adél: Verancsics Antal. In: Esztergomi érsekek, 1001–2003. (Szerk. Beke Margit.) Budapest, 2003. 262–263.

³⁴ Erdélyi Gabriella: „Szerettem egyszer egy nőt”. Házasságkötés és házasságtörés 1500 körül. *Történelmi Szemle*, 49 (2007) 2. 171–172.

³⁵ Fazekas István: Oláh Miklós reformtörékvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között. *Történelmi Szemle*, 45 (2003) 1–2. 148.

³⁶ MNLO P 678 Iszlay családostály fasc. 1. fol. 89–91.

³⁷ Az aranyosgerendi Gerendi család genealógiájához: Gyulai Rikárd: Adatok a Gerendi család történetéhez. In: Genealógiai füzetek 1906. 49–51, 60–61, 79–80, 89–91, 98–100; Horn Ildikó: Gerendiek a kora újkorban. In: *Uő.*: Tündérszág útvesztői. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 2005. 102–124.

³⁸ Horn Ildikó: Gerendiek i.m. 111–112.

³⁹ Biás István: Unitárius egyháztörténeti adatok, 1619–1866. Marosvásárhely, 1910.



KÖNYVISMERTETÉS

Magnátske rody v našich dejinách 1526–1948. (Frederik FEDER-MAYER a kol.) Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť. 2012. 379 p. (ISBN 978-80-970196-6-2)

A 20. század második felében a kommunista rendszer ideológiája miatt a nemességgel kapcsolatos kutatások háttérbe szorultak. 1989 után újra lehetőség nyílt nagyobb figyelmet fordítani az efféle kutatómunkának. 1991-ben megalakult a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társulat, amely azóta is sokrétű tevékenységet fejt ki. Az ismertetés tárgyát képező könyv, a *Mágnás családok történelmünkben 1526–1948*, a megalakulás huszadik évfordulója alkalmából kiadott évkönyv, mely Frederik Federmayer szerkesztésében látott napvilágot.

A könyvben összesen 14 tanulmány kapott helyet, ebből 11 szlovák és 3 cseh nyelvű. A bevezető (7–8) után rövid összefoglalót olvashatunk az arisztokráciával foglalkozó szlovák kutatás állásáról és aktuális problémáiról (9–12), majd maguk a tanulmányok következnek, melyeket két témakörre, ill. fejezetre osztottak.

Az első fejezet (Arisztokrácia az állam-, az egyház- és a családpolitika érdekei között – *Aristokracia medzi záujmami štátu, cirkvi a rodovej politiky*) nyitótanulmánya Pálffy Géza 16. század arisztokráciájáról szóló írása (*Baróni a magnáti v Uhorskom kráľovstve v 16. storočí*, 17–28). Federmayer a Zombori Lippayak történetét dolgozta fel (*Lippayovci zo Zomboru. Genealogický pohľad na vznik novej prohabsburskej aristokracie*, 29–77) a kezdetektől a család kialakulásáig, több helyen pontosítva az eddigi ismereteinket. Ezt követi Anna Fundárková értekezése (*Politické skupiny uhorských aristokratov v rokoch 1625–1653*, 78–94) a 1625–1653 évek közötti politikai csoportosulásokról, melyek élén Esterházy Miklós, Pálffy Pál és Lippay György álltak. A mágnások rekatolizáció során játszott szerepéről Ingrid Kušniráková ír (*Vplyv uhorských magnátov na obnovu katolíckej cirkvi a podobu ľudovej zbožnosti v prvej polovici 17. storočia*, 95–112), Ján Županič pedig a dunai Habsburg Birodalom nemességéről és arisztokráciájáról, annak belső tagoltságáról ad jellemzést, s rámutat arra, hogy az arisztokraták a lovagrendek tagjaiként milyen előnyöket élvezhettek (*Šlechta a aristokracie v podunajské monarchii*, 113–128). Az első fejezetet Roman Holec tanulmánya zárja (*Aristokracia v procese modernizačných zmien na príklade Uhorska a Slovenska, 1867–1918*, 129–154), melyben a szerző többek között az arisztokráciát mutatja be a modernizáció évei alatt.

A második fejezetben (*Formy aristokracickej reprezentácie – kontrast verejného a súkromného priestoru*) az arisztokraták mindennapjaival, tevékenységével, címereivel és pecsétjeivel foglalkozó tanulmányok kaptak helyet. Lengyel Tünde a nemesasszonyok életmódjába nyújt betekintést („...úlohou žien je sedieť doma, rozprávať sa s Bohom a priasť.“ *Každodenný život ranonovovekej šľachtickej*, 159–168), Diana Duchoňová Habsburg Ferdinánd királyi udvarának mintája alapján kialakított korai nemesi udvarokat mutatja be (*Uhorský aristokratický dvor v ranom novoveku*, 169–185). A morva nemesi rendbe beilleszkedő magyar nemességről szól Jiří Brňovják értekezése (*Uherská vyšší šlechta v moravských kvaternech majestátu a sľibů věrnosti od poloviny 17. do poloviny 19. stolecí*, 186–222). A beilleszkedés feltételeinek teljesítése után a nemes (a magyarországi indigenátushoz) hasonló incolatus-t kapott. (*Habilitierung im Lande*). Ezt a műveletet jogi könyvekben, az un. Landtafelben jegyezték fel, melyek Cseh- és Morvaországban az egyes birtokadományok feljegyzésén túl a törvények, országgyűlési határozatok, rendeletek rögzítésére is szolgáltak. Az említett tanulmányban ezekből rövid regesztákat, s azokhoz tartozó kommentárokat olvashatunk. Ezt Marek Starý a cseh és magyar nemesség korai kapcsolatait feltáró tanulmánya követi (*Uherská šlechta v Čechách v raném novoveku. Právní konsekvence a prameny poznání*, 223–238). Igor Graus az Aranygyapjas lovagrendbe tartozó magyar nemesekről ír. A tanulmány tartalmazza a nemesek névsorát is. (*AULTRE N'AURAY. Rad Zlatého rúna a uhorská šľachta*, 239–255). Ezt követi Federmayer a mágnások címereinek és pecsétjeinek funkcióit taglaló, és az Amadé család heraldikai történetét bemutató munkája (*Uhorskí magnáti a ich erby v novoveku. Heraldický príbeh rodu Amade*, 256–291). Miroslav Čovan a 16. és 17. századból származó szepesi nemesek sírfelirataira hívja fel a figyelmet (*Sepulkrácie významných šarišských rodov. Prameň ku genealogickému výskumu šľachty*, 292–311). Ezek ugyanis szerinte nem kellőképpen értékelt és kihasznált epigráfiai, genealógiai és egyéb történelem segédtudományi források. A fejezet és egyben a könyv utolsó tanulmánya Martina Orosová tollából származik, aki az arisztokrata rezidenciák 1918, ill. 1945 utáni sorsát mutatja be (*Osudy rezidencií vyššej šľachty a ich zbierok po roku 1918 a po roku 1945*, 312–331).

A felhasznált irodalom (332–355), a levéltárak rövidítéseinek jegyzéke (356–357), valamint a névmutató után német nyelvű összefoglalókat olvashatunk a tanulmányokról (366–376), majd a szerzők rövid bemutatása következik (377–379).

A kutatók tanulmányainak témáit a szerkesztősséggel egyeztetve, közös megegyezés alapján választották ki, hogy azok a kutatásuk legfrissebb eredményeit tartalmazzák. Így, tehát a legaktuálisabb problémákkal foglalkoznak, bár akad olyan értekezés is, amelyet korábban, más helyett már publikáltak (Pálffy Géza tanulmánya). Természetesen, a tanulmányok megfelelő kritikai apparátussal rendelkeznek, különböző statisztikai-, genealógiai- és egyéb táblázatokkal gazdagítottak. Pozitívumként említhető meg, hogy a családnevek eredeti helyesírással szerepelnek, nem a szlovákkal, amely a szerkesztőség azon szándékát tükrözi, hogy a tanulmányok a külföldi kutatók számára érthetőbbek legyenek.

A könyvben szereplő tanulmányok sok tekintetben hiánypótlóak úgy a szlovák, mint a magyar történelmekutatás számára. A téma természetesen egyetlen könyvvel nem kimeríthető, ezért remélhetőleg lesz folytatása is e kezdeményezésnek.

Csiba Balázs

Leon Sokolovský: Pečate a znaky stolíc na Slovensku. 1. vyd. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2010. 239 p. ISBN 978-80-89236-54-1.

Prof. PhDr. Leon Sokolovský a történelem segédtudományainak igen jeles művelője, a tudományterület szlovákiai meghatározó tudományos műhelye, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara Levéltártani és Történelmi Segédtudományi Tanszékének (Filozofická fakulta University Komenského v Bratislave. Katedra archivnictva a pomocných vied historických) vezetője. A kommunális heraldikát különösképpen előnyben részesítette kutatásai során. Ezekből a tárgykörökből is fontos előtanulmányokat publikált 2008-tól kezdődően.

Jelen kötetben a szerző tárgyalja valamennyi, a területet érintő, egykor (valamilyen formában) létezett közigazgatási egységet, az 1918-as évet megelőző időszakban. A szerző a teljesség igényével igyekezett feldolgozni a témakörben fennmaradt primér forrásokat. Így, a lehető legkimerítőbb formában kutatott szlovákiai és magyarországi levéltárakban, sőt múzeumokban is. Sor került egyes emlékek, például a vármegyeházákön előforduló épületplasztikai változatoknak vizsgálatára is. Az eléje kerülő vonatkozó vexillológiai példákat is bemutatja. A kötetben közölt részletes bibliográfiában 104 cím és 16 internetes forrás szerepel, szlovák, magyar, német, cseh, és latin nyelvű művek. A szűkebben vett heraldikai anyagokon túl, ezek között fellelhetők archontológiai, genealógiai, helytörténeti, és jogtörténeti művek is. A kötet értékét emeli, hogy 211 (döntően színes) illusztráció, és német (211–214.), magyar (215–217.), angol (207–209.) nyelvű összefoglaló is található benne.

A kötetben általánosságban is olvashatunk a magyarországi címer- és pecséthasználat kialakulásáról, fejlődéséről, a vonatkozó iratkezelés legfőbb jellegzetességeiről. Fontos megállapítása, hogy a vármegyei jelképhasználat kezdetei, éppen a közelmúlt szlovák kutatási eredményei figyelembevételével, jóval korábbiak, mint azt eddig gondoltuk. Így, ismeretté vált Liptó vármegye (Liptói provincia) pecsétje 1331-ből. Maga a fennmaradt lenyomat egyébként hiányos. Kiemelendők a szepesi 10 lándzsások székének különféle jelképei a 15. század végéről, 16. század legelejéről. Ezekről, bár már korábban közölték őket, a magyarországi tudományos közvélemény nem vesz tudomást.

Sokolovský részletesen bemutatja az 1550. évi LVIII. tc. alapján a vizsgált terület vonatkozásában kiadott (fennmaradt) valamennyi címereslevelet. Feldolgozza a vármegyei címer fejlődéstörténetét. A címer és címeres pecsét általános bemutatásán túl, kitér az esetleges különlegességekre. Természetesen a korabeli közigazgatási változások keretei közé helyezi a vármegyei jelképek fejlődését. Ennek megfelelően érinti magának a vármegyének, illetve a vármegyei jelképeknek (időleges) megszűnését jelentő II. József-féle 1786-os uralkodói rendeletet, amelynek alapján (az eddigi jelképek helyett) a koronás magyar kis címer került a közigazgatási jelképekre. Ennek ellentétéként bemutatja az adott területen 1790-től megnyilvánuló visszaállítási gyakorlatot.

Részletesebb tárgyalást kap a címerek, címeres pecsétek addig latin köriratainak magyar nyelvűvé változása, illetve az egyes címereslevelek (mint változatok) uralkodó általi ismételt kiadásai az 1830-as, 1840-es években, V. Ferdinánd uralkodása idején. Ugyancsak részletesebb bemutatást kap az 1849–1867 közötti időszakok jelképhasználata. Megjegyzendő, hogy ezek irányába is eddig kevés figyelem fordult Magyarországon. A kötetben olvashatunk (a modern, polgári) vármegyék (dualizmuskori) jelképeiről.

Mint ismeretes, 1918 után a területen a Csehszlovák első köztársaság időszakában különösen 1923-tól radikális közigazgatási reformot hajtottak végre. Az ennek eredményeként létrejövő úgynevezett nagymegyék a csehszlovák államcímert (kis címert) használták. Az addigi jelképeket ezekben nem integrálták, nem használták fel elemeiket sem. Sőt, egyáltalán nem került sor (teljesen új) jelképrendszer kialakítására. Sokolovsky professzor ismerteti a tárgykörben 1938–1945 között bekövetkezett változásokat is. Érinti a téma modern folytatását. Szlovákiában a 2001-es közigazgatási reform során nyolc (regionális) önkormányzati területet alakítottak ki. Ezek modern jelképrendszerében az egykor ezeket a területeket jelentő magyar vármegyei címereket alkalmazták. Erről a szlovák tudományos életben, illetve a közvéleményben különféle viták folytak. A szerző utal bizonyos heraldikai, jogi kérdésekre és arra, hogy ezeket a jelképeket (mindez ideig) nem változtatták meg, hanem széles körű használatuk érvényesül.

A kötet (szlovák alfabetikus sorrendben) tárgyalja az egyes vármegyéket. Minden rendelkezésére álló információt összegezve mutatja be az egyes területek jelképeinek kialakulását, fejlődését, esetleges módosulásait. Ennek során eddig javarészt teljesen ismeretlen anyagot gyűjtött össze, értékelt ki szisztematikusan, kiemelt szerepet kap a munkában a pecsétek feliratainak, azok módosulásainak elemzése. Nagyon lényeges a közölt anyag részletes, pontos heraldikai leírása. Mindez nem egy kérdésben jelentős mértékben meghaladottá teszi az eddigi magyar heraldikai szakirodalomban megfogalmazottakat.

Sokolovský professzor igen kiváló műve, a tárgykör teljesen hiánypótló megkerülhetetlen szakirodalma. A kötetet a magyar szakembereknek is ismerni és használni kell a nyelvi korlátok ellenére, mert a vármegyei jelképek általános vizsgálata a magyarországi szakirodalomban eléggé elhanyagolt területnek számít, az általánosságok szintjén mozog (Csáky Imre, Hoppál Dezső). Csupán egy-két vármegye esetében történt meg a tárgykör részletes feldolgozása: Vitek Gábor Fejér vármegye, Botka János Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Molnár András pedig Zala vármegye vonatkozó anyagát írta meg.

Pandula Attila



SUMMARY OF ISSUES, 2013

2013/1.: TAMÁS PÁLOSFALVI: *The Vitéz and the Garázda Families. Thoughts on the Origin of the Slavonian Humanists.* The present paper examines the family relations which connected to each other the leading Hungarian humanist prelates of a Slavonian origin in the second half of the 15th century. It contrasts the surviving charter material with historical myths which have prevailed so far, and comes to the conclusion that John Vitéz, bishop of Várad and later archbishop of Esztergom, was not a member of the Vitéz family in the county of Körös in Slavonia, and he was not even called Vitéz in his lifetime. It seems to have been John Vitéz of Kamarca, bishop of Veszprém, and a leading intellectual figure in the latter part of the 15th century, whose family name later passed on to the archbishop of Esztergom. Alongside the Vitéz of Kamarca family, the paper also reconstructs in detail the history of the Megyericsei and Garázda families, and, while refuting false identifications and family relationships, proposes some points where connections between the families examined were indeed possible.

GYÖRGY LACZLAVIK: *The Várday Family of Somogy County in the 16th Century.* Pál Várday archbishop of Esztergom (1526–1549) and royal governor (1542–1549), was one of the most influential and significant politicians of his age. The paper tells the story of his gentry family in Somogy county, which was not mentioned earlier in the professional literature. Instead of gaining land properties, Várday helped his family with official positions. His younger brother, Tamás Várday became Chief of Justice, and after his premature death, he supported his nephew also called Tamás. Even though he put much energy into his education, the boy did not make the career planned by his uncle. The family was not able to emerge from its earlier state, and almost 35 years (1583) after the death of Pál Várday, it became extinct in the male line.

ATTILA MÁRFI: *History and Documents of the Hamerli Family of Pécs.* The study is about the fate of the Hamerli family, which played a significant role in the history of Pécs in the civil age beginning from the 18th century until the middle of the 20th century. The settlement of the family of Swiss and Austrian origin, the founding of the family, making the fortune, the fate of their enterprises (glove-making, engine factory, iron-foundry, ironmongery, catering, other careers of family members), their position in the society of Pécs, and their economical and cultural supporting role unfolds in the study. The author also examines the civil strategies used by the generations following each other.

2013/2.: RICHÁRD HORVÁTH – TIBOR NEUMANN – NORBERT C. TÓTH: *„Put the Icing on the Cake”. Past, Present and Near Future of the Programme Titled the Secular Archontology of Hungary.* The aim of the project going on for several years is to reveal and assemble the most complete possible name lists of the barons, prelates, county authorities, castellans and other members of the court in the medieval Hungary. The volume working up the period between 1301 and 1457 was published in 1996 (by Pál Engel), the period between 1000 and 1301 (by Attila Zsoldos) in 2011. The authors of this study are working on the period between 1457 and 1526, which is

expected to be published in 2015. The justifiable changes in the new volumes are listed in the article: the county sheriffs, suffragan bishops, the most important professional literature referring to each fortification are going to be parts of the new volumes, although the court knights and youngsters are excluded. The study gives an example of the future work: the data of the palatines, the archbishops of Kalocsa-Bács and the functionaries of Pozsega County are published.

BÉLA PÁLMÁNY: *New Methods – New Possibilities. New Methods of Prosopography and its Connection to Traditional Genealogy, Archontology – Based on the Hungarian Parliamentary Almanacs of the Period of Reforms.* The author's book on the career of the participants of the Hungarian Parliament during the Period of Reforms was published in 2011. The present article first discusses the British parliamentary elite as an example, and then through the overview of the traditions of the Hungarian parliamentary almanacs, it gets to the methodological review of the recently finished monumental work. In connection with the publication, the author describes his methods and points out the difficulties of this type of research.

ELEK SZASZKÓ: *Contribution to the History of Krassó County, the Medieval Archontology of the County (1319–1439).* The study discusses the archontology of Krassó County in the South-Eastern part of medieval Hungary. The functioning of the county can be traced only until 1439. New facts (mainly making corrections to the years of functions, although in some cases a new name is added to the list of bailiffs) could be added to the already existing facts referring to bailiffs and vice-bailiffs researched earlier by Pál Engel. The sheriffs missing from Engel's works are included and their number also became cleared. Similarly to the majority of the Hungarian counties, the county functioned with four sheriffs.

MÁRTON GYÖNGYÖSSY: *An Unicorn or a Wolf? Once Again About the Use of the Coat of Arms of the Szapolyais.* The author gives a review of the professional literature on the use of the coat of arms of the family, first of all concentrating on the different interpretations of the two long known heraldic emblems of the family; the relation between the wolf and the unicorn and their chronological order. In his earlier study the author argued for the primary of the unicorn, while Éva Gyulai for that of the wolf's. Tibor Neumann – defining the formerly unknown ancient coat of arms of the family (a half cart-wheel and an arm holding a naked sword) – endeavoured to prove the primary of the wolf. Gyöngyössy – his arguments are based on the two Szapolyai tombstones and numismatics – constantly believes that the unicorn precedes the wolf; probably it can be regarded as a mother coat of arms. It is possible that the mother of the Szapolyai brothers came from the Perneszi family, who used a unicorn in the coat of arms. The author disproves Tibor Neumann's supposition with two arguments: the wheel, as a stamped signature on certain coins deriving from Nagybánya cannot be in connection with the ancient coat of arms of the Szapolyais, since the type can be traced after the Szapolyai bailiffs in Nagybánya as well. It was also

customary in the era to show the whole coat of arms in stamped signatures and not only a part of it.

TIBOR NEUMANN: *About the Use of the Coat of Arms of the Szapolyais. A Response to the Study of Márton Gyöngyössi.* The author repeats his earlier statement: the use of the wolf in the Szapolyai coat of arms can be traced from 1461, while the unicorn only from 1486. He argues that there is no proof that the unicorn – except for the flag of the tombstone of István Szapolyai and the dinars in connection – has ever been depicted separately: the unicorn seal from the year 1495 entered into the professional literature as a mistake from the 18th century, its real existence has never been proved. According to the author's assumption István depicted the unicorn on his dinars, because probably he himself – and not his brother – gained it as a coat of arms extension between 1477 and 1486, supposedly together with the count title of Szepes. This could justify why he liked the unicorn better, than his brother. He accepts Gyöngyössi's arguments that the wheel, as a stamped signature on the coins of Nagybánya cannot be connected to the ancient coat of arms of the Szapolyai family. At the same time he calls the attention to some minor oversights and uncertainties from the earlier professional literature that can also be traced in his debate partner's writing.

2013/3.: According to the introduction of editor Eleonóra Kovács, the thematic issue puts one topic in the centre: namely people who left their social class, sometimes broke norms, or thanks to their abilities they could be regarded as exceptional and outstanding personalities. These people were eagerly seeking new ways. What kind of questions did they encounter? What solutions did they find and what impression did their fates make to the social environment?

ÁDÁM ERDÉSZ: *Way to the Middle-Class. The Rise of the Márki family.* The family of the historian Sándor Márki is blessed of good abilities and dauntlessness. The study outlines the rise of this middle-class family; it shows the progress from financial, educational and social point of views. The ancestor of the family, János Márki was a bailiff of the Count Almásy family in Sarkad. Following the life of his descendants it can be fairly well pointed out what ways opened up for the rising civilians. Beyond reconstructing the family history, you also have the opportunity to get to know the mentality and the spirituality of the family members.

ELEONÓRA KOVÁCS: *'Words in Vain' Júlia Apraxin's (Wife of Count Artúr Batthyány) Attempt to Make her Way Among Intellectual Artists.* The paper writes about an aristocratic woman, who wishes to become an intellectual artist, but after a short experience turns back to her original social environment. The most prominent years of her career are the ones between 1860 and 1864; these are the years when she had been part of the Hungarian literal and theatrical life. In her case the cultural interferences worked not only by means of her aristocratic 'multi-racial' family, but also as a result of her social connections with members of different social groups.

CSABA KATONA: *'The Most Interesting Princess in Europe' – a Woman Breaking Social Norms at the Turn of the 19th-20th centuries.* Clara Ward, the American millionaire woman who became known for totally declining and violating social norms and conventions, who left her aristocratic husband for Jancsi Rigó, the leader of a gypsy band. Who was she actually? Was she a vanguardist of women's rights, someone who proclaimed emancipation, a conscious thinker? Or was she a slave of her own desires, who died as a woman without illusions? The paper aims not only the interpretation of her life, but also makes an interesting methodological bypass in the field of source criticism.

CSABA T. REISZ: *Family Relations of the Painter Andor Dudits.* Andor Dudits (1866-1944) was a famous artist of his age, one of his main works is the historical series of seccos in the palace of the National Archives of Hungary at the Bécsi kapu Square (Budapest). This study gives an overview of the

almost completely unknown family background of the artist, his supposed or real roots, ancestors and relatives. The Croatian origin Dudits family has possessed Hungarian and other noble titles since the 16th century. Although the relationship between this family and the painter is not yet proved, it was part of the family beliefs. Through marriage connections the family's gentry line entered into family relations with the assimilating Jewish middle-class in the end of the 19th century. The paper unites the virtues of the classic genealogical works and the advantages of the modern research techniques.

2013/4.: **DIANA IEGAR:** *Development of a Rumanian Origin Noble Family in the 14th-15th Centuries (The Bilkei Family).* The paper discusses the situation and development of a medieval Rumanian elite family living in the territory of the Hungarian Kingdom, in Transylvania and its surroundings (mainly in the Counties of Bereg, Ugocsa and Máramaros) using the history of a random family as an example. It describes the development of the Rumanian origin Bilkei family from the Bereg kenez status in the 14th century through the full right nobility until the beginning of the 16th century and endeavours to examine the unique social behaviour of the family.

ELEK SZASZKÓ: *The Seal Usage of the Szeri Pósafigs. Remarks on the Coat of Arms of the Bár-Kalán Clan.* The author revises the work of József Csoma published in 1904 by discovering new data. Despite of the methodological problems of Csoma, Szaszko sees the following statement referring to the Szeri Pósafigs' coat-of-arms as proved: one of the noble families of the medieval Southern-Plain used a rearing lion that emerges from a crescent moon as its coat of arms. It has to be mentioned that it is ambiguous whether this coat of arms can be the same as the one used by their former clan, the Bár-Kaláns in the 13th century. He offers two hypothetical solutions: first he mentions the possibility of the coat of arms reconstruction describing a crescent moon, and then he gives arguments well-known from the professional literature for the lion in the coat of arms.

RÓBERT TÖRÖK: *Béla Kempelen, the Entrepreneur of Family History.* After publishing his earlier article the author stumbled on new facts – first of all brochures and correspondences – which obtain an insight into the business background of Béla Kempelen, the heraldist, the 'merchant', the entrepreneur who directed a family history office. Researchers of the topic have long ago suspected that the creation of the family history works is in connection with the business activities of Kempelen, yet nobody has discussed the matter in detail so far. The study primarily deals with that part of Kempelen's life which can be connected to his professional activities.

GÁBOR MIKÓ: *First Mention of the Tombstone of King Andrew I.* According to tradition the tombstone ornamented with a cross in the crypt of the Abbey of Tihany belongs to King Andrew I., the founder. The so far existing only data that refers to him unquestionably derives from 1807. The author discovered a formerly unknown chronicle entry (Chronicle Gregoriánczi) from the middle part of the 17th century referring to the sepulchre. Even if it cannot be proved with this entry that the slabstone actually covered the tomb of the founder, in any case it testifies that the legend which connected the slabstone with the tomb of the founder of the monastery was *not* made up by the monks who moved back to Tihany in the 18th century. It dates back much longer, at least to the early times of the modern era.

BÉLA VILMOS MIHALIK: *Two Daughters of the Canon? Contributions to the Family History of Ferenc Szengyeli.* The study summarizes the family history of an ecclesiastical person of Torda County from the 16th century. It presents the 15th century ancestors of parson, later Transylvanian canon Ferenc Szengyeli. It also discusses the life of his daughters, which was not at all unique during the era. The descendants of the two daughters of the canon completely fitted in among the members of the Transylvanian lower nobility; the (illegitimate) origin of the two women was registered only because of possessory rights. On the other hand the descendants were also integrated into the protestant circles in a short time.